Володимир Войнович

ЖИТТЯ І НЕЙМОВІРНІ ПРИГОДИ СОЛДАТА ІВАНА ЧОНКІНА

Переміщена особа

Передмова

Мені здається, я заслужив місце в книзі рекордів. Цей роман писався без одного року півстоліття. У 1958-му задуманий, у 2007-му закінчений. Задуманий спочатку був як епічний, розтягнутий у часі твір. Звідсіля й назва "Життя і незвичайні пригоди". Мене весь час дивувало, чому, читаючи книгу в тому вигляді, в якому вона була, жодна людина не запитає: "Пригоди-то є, а де ж життя?" Життя в перших двох книгах було всього-на-всього літо і початок осені 1941 року.

Із самого початку, задумавши роман, я творив його здебільш подумки, міркував про різні повороти сюжету, комічні ситуації, переповідав їх своїм друзям і цим удовольнявся. Записувати не квапився, вважаючи, що часу попереду чимало. Його й справді випало предостатньо, але не весь він виявився придатним для спокійного творення. Мені видається, що писати щось епічне можна лише в епічному стані духу, а він у мене з кінця шістдесятих років і принаймні до середини вісімдесятих був не таким. Ядерна супердержава оголосила мені війну, намагаючись зупинити, як то кажуть, моє перо. Коли у Спілці письменників мене навчали уму-розуму, письменник Георгій Березко нервово просторікував: "Войнович, перестаньте писати вашого жахливого Чонкіна". У КДБ мене наполегливо просили про те саме, навівши вагоміші аргументи у вигляді отруєних сигарет.

Мене не ув'язнили, але створили умови, придатні більше до творення не епічного полотна, а відкритих листів, то гнівних, то їдючих, якими я раз по раз одбивався від супротивника, що нападав на мене з

переважаючими силами. Я не залишав своїх спроб продовження головної справи, але, роздратований постійними уколами і укусами своїх ворогів, весь час збивався на фейлетонний стиль, на спроби карикатурно зобразити Брежнєва чи Андропова, хоча ці люди як характери і прототипи можливих художніх образів ніякого інтересу не викликали. Вони заслуговують саме на карикатури і нічого більше, але ж роман-то я задумав не карикатурний.

До речі, я означив колись жанр твору як роман-анекдот, з чого різні критики зробили різноманітні висновки, але це означення було просто хитринкою, натяком, що річ, мовляв, несерйозна і нічого до неї особливо прискіпуватися.

Покинувши СРСР, а потім повернувшись до нього звільненим від постійного тиску, якому мене піддавали упродовж багатьох років, я багато разів намагався знову повернутись до перерваної праці, списав декілька пачок паперу і майже все написане викинув. Нічого в мене не виходило. І сюжет складався вимучений, і фрази затерті, що мене страшенно мучило і дивувало. Я думав, як же це так, адже ще недавно було ж у мені щось таке, що привертало увагу читацької публіки. І все ж таки, продовжуючи свої зусилля, я знову і знову з тупою впертістю штовхав свій камінь угору.

Деякі читачі переконували мене, що "Чонкін" і так хороший і можна його й не продовжувати, але я, написавши перші дві книги, відчував, що не маю права померти, не закінчивши третю. Мій стан можна було порівняти зі станом жінки, яка, виносивши трійню, породила лише двох, а третій зостався в ній на невизначений час.

Був момент, коли мені раптом зовсім надокучило "искусство ставить слово после слова" (Б.Ахмадуліна), і я взагалі кинув писати, помінявши перо (вірніше, комп'ютер) на пензель. Сорок років я чи добре, чи кепсько, але писав щось практично щодня. Ніколи мені не бракувало сюжетів і образів, а тут мовби одрізало. Ні образів, ні сюжетів. Поточне щоденне буття не породжує потреби хоч якось його відобразити. Рука

не тягнеться до пера, перо до паперу, і комп'ютер припав пилом. Згодом я повернувся в літературу тільки частково: писав публіцистику і мемуари. Вони також, до речі, давалися з труднощами. А вже пробуючи сотворити хоча б невеличке оповідання, я взагалі відчував повну безпорадність початківця. Наче ніколи нічого не писав.

Зрештою я вирішив, що, мабуть, усе, криниця вичерпана і нічого тарабанити відром по висохлому дну. І з думкою про закінчення "Чонкіна" також пора попрощатися.

Вищі сили виявилися до мене поблажливими і дозволили дожити до моменту, коли я з радістю зрозумів, що присуд, винесений мною мені самому, виявився передчасним.

Тут я дозволю собі відволіктись на лірику і повідомити читачеві деякі подробиці свого особистого життя. Будучи прихильником шлюбу на все життя, я усе ж донедавна був одружений двічі. З першою дружиною через вісім років розлучився, з другою прожив сорок років до її останнього подиху. Так вийшло, що перша книга "Чонкіна" була написана при одній дружині, друга – при другій. Їхня присутність у моєму житті так чи інакше впливала на цю роботу, яка в докінченому вигляді часом сильно ускладнювала життя моє і моїх дружин, котрі розділяли зі мною усі наслідки моїх задумів і вчинків. Тому я вирішив, що правильно зроблю, якщо присвячу, хоча б заднім числом, першу книгу пам'яті Валентини, а другу – Ірини.

Ірина помирала довго і важко. А коли все закінчилося, я відчув повне спустошення, апатію і став просто чахнути. Тобто якось жив, щось робив, писав щось в'яле, але не отримував від цього та й від самого свого існування жодного задоволення. Мене повернула до життя Світлана, котра теж певний час перед цим втратила найближчу людину. Будучи істотою жертовною, вона звикла завжди про когось турбуватися і, втративши предмет головної турботи, знаходилася в подібному до мого стані. Мені здається, ми обоє вчасно знайшли один одного.

Світлана оточила мене таким фізичним і духовним комфортом, що мені нічого не зоставалося, як повстати з попелу. Я зрозумів, що знову жадаю жити, писати і, що цікаво, навіть можу це робити. Там, у криниці, виявляється, щось все-таки накопичилося. Я стер пилюку з комп'ютера і завзято застукав по клавішах, відчуваючи незвичайне, давно забуте натхнення. На сімдесят п'ятому році життя я працював, як у молодості. Плутав день із ніччю, кваплячись за героями, які, як і раніше, самі себе творили. Можу сказати з упевненістю, що без Світлани цього б не сталося. Тому третю книгу я по справедливості і з любов'ю присвячую їй.

Частина перша

Удова полковника

1

Присвоєння Івану Кузьмичу Дринову чергового генеральського звання і звання Героя Радянського Союзу, звичайно, привернуло до себе увагу радянських журналістів. Тим паче, що сталося це на початку війни, коли Червона армія на усіх фронтах відступала і генералів частіше розстрілювали, аніж нагороджували. А тут генерала обласкала влада, і ходили чутки, що особисто товариш Сталін пив із ним ледь не на брудершафт. Звісно ж, журналісти ринули до генерала зівсібіч, але наймоторнішим виявився, як завжди, кореспондент "Правди" Олександр Криницький, який уже писав про подвиги Дринова. Будучи особисто знайомим із генералом і представляючи головну партійну газету, він першим з-між інших добився у Дринова повторного прийому. Прийом відбувся в підмосковному санаторії, куди генерала послали для короткого відпочинку і відновлення сил.

Криницький знайшов генерала, коли той прогулювався килимовими доріжками першого поверху в смугастій піжамі з пригвинченою до неї Золотою Зіркою. Вони прилаштувалися в холі під фікусом. Криницький дістав із польової сумки блокнот, а Дринов із кишені – коробку цигарок

"Північна Пальміра". Відповідаючи на запитання журналіста, він сказав, що, хоча йому і вдалося провести блискучу військову операцію, не варто забувати, що подібні удачі трапляються у генералів лише тоді, коли відважно воюють керовані ними солдати. Тут до слова згадав він про Чонкіна і детально розповів Криницькому про подвиг цього бійця. Про те, як той, захищаючи літака, котрий здійснив вимушену посадку, геройськи бився з цілим полком, але тепер вже, з яким саме полком, уточняти не став.

Оскільки учасники бесіди добряче хильнули, розповідь генерала Криницький запам'ятав неточно, а блокнота свого по дорозі в редакцію загубив. Намагаючись відновити розповідь Дринова, він згадав, що Чонкін охороняв літака, на якому сам начебто і прилетів. Тому Криницький вирішив, що Чонкін був льотчиком. Далі брак матеріалу він доповнив польотом своєї журналістської фантазії, яка його ніколи не підводила. Це, здається, саме він сотворив міф про двадцять вісім героїв-панфіловців, що увійшов до підручників історії як незаперечний факт подвигу, при якому він сам начебто був присутнім. Цих героїв, які начебто вступили в нерівний бій з німецькими танками і загинули біля роз'їзду Дубосєково, він придумав і приписав міфічному комісару Клочкову міфічну фразу, яку також, зрозуміло, видумав і якою пишався до самої смерті: "Відступати нікуди, позаду Москва!" Та й не тільки пишався, але кожного, хто сумнівався в повній чи хоча б частковій достовірності легенди, піддавав у пресі такій різкій критиці, що на долю невіри випадали великі випробування.

Ось і про подвиг льотчика Чонкіна Криницький скапарив нариса, якого в редакції визнали кращим матеріалом тижня, а потім і місяця і вивісили на спеціальній дошці. Криницький цілий місяць ходив надзвичайно вдоволений собою, гордо випнувши груди й живіт. А втім, ні, не місяць, він завжди ходив, гордо випнувши все, що міг, тому що через місяць виявилося, що на заздрість колегам-журналістам він знову написав кращого нариса про те, чого не бачив. Газета з нарисом про Чонкіна розійшлася по всій країні і могла б одразу дійти до Долговського

району, але не дійшла, тому що район був ще окупований німцями, які читали в основному не газету "Правда", а "Фьолькішер беобахтер".

2

Одним із ретельних читачів "Фьолькішер беобахтер" був військовий комендант міста Долгова оберштурмфюрер СС пан Хорст Шлегель. Зараз він сидів у своєму кабінеті, колишньому кабінеті колишнього секретаря райкому ВКП(б), геройськи загиблого Андрія Ревкіна. У кабінеті зі зміною влади нічого принципово не змінилося: той же двотумбовий, покритий зеленим сукном канцелярський стіл господаря, той же довгий стіл, приставлений до головного літерою "Т", для засідань бюро райкому, а тепер невідь для чого. Зміна торкнулася лише портретів. Раніше за спиною секретаря висіли портрети Леніна і Сталіна, а тепер за спиною коменданта – портрет Гітлера. А від Леніна і Сталіна зосталися лишень дві нецвілих плями.

У момент, що його описуємо, комендант був зайнятий тим, що, насвистуючи відому німецьку пісню "Ich weiß nicht, was soll es bedeuten" на слова єврейського поета Гейне, укладав посилку дружині Сабіні з міста Інгольштадт. Таким чином він вирішив нарешті відповісти на її численні і дурнуваті прохання надіслати їй шовкові панчохи, мережані панталони і французькі парфуми, тому що їй начебто зовсім ні в чому ходити до церкви чи в театр. Він їй у відповідь спершу написав, що до церкви і навіть у театр не обов'язково ходити в білизні з мереживом, він дуже сподівається, що їй під спідницю ніхто не зазирає ні в театрі, ні навіть на сповіді, а якщо хтось десь і зазирає, то він нічим цьому сприяти не тільки не хоче, але й не може, бо тут того, чого вона просить, просто нема. Сабіна зауваження відносно можливих підглядачів під її спідницю пропустила мимо вух, але висловила подив: невже там, де він служить, немає жінок, а якщо є, то в чому вони відвідують церкви і театри? Хорсту вона навела за приклад їхнього колишнього сусіда миловара Йохана Целлера, котрий своїй Барбель регулярно надсилає і нижню білизну, і верхню одіж, і косметику. "Shatz (скарбе мій), – відповідав їй злостиво Шлегель, – наскільки мені відомо,

мій друг Йохан служить у Парижі, а я в цей момент знаходжусь у маленькому російському містечку, якого навіть на карті не знайдеш. Повір мені, між цим містечком і Парижем є велика різниця, і асортимент тутешніх товарів не зовсім співпадає з тим, що можна знайти у французьких бутиках".

Оскільки вона пояснення його ігнорувала і ті ж прохання повторяла в кожному листі, він вирішив її провчити і за порадою своєї помічниці фрау Каталіни фон Хайс зібрав-таки посилку, в яку поклав те, що носили тутешні жінки: трикотажні рейтузи з резинками попід коліна, шерстяні носки, ватні штани, ватну тілогрійку, пояснив письмово, що це типовий гардероб тутешніх дам, і до всього додав флакончик тройного одеколону. Він пакував свої подарунки в картонну посилочну коробку, коли це в двері зазирнула щойно згадана Каталіна фон Хайс. Кожен, кому доводилося зустрічатися із капітаном Милягою і зостатися живим, упізнав би в цій густо нафарбованій блондинці колишню секретаршу начальника НКВС Капітоліну Горячеву. Тепер колишня Капітоліна існувала під своїм справжнім прізвищем, а може, також під придуманим, деякі шпигуни так часто міняють свої імена та прізвища, що іноді й самі не пам'ятають, як саме колись назвали їх мама з татусем. Під своїм чи фальшивим прізвищем, але трудилась ця жінка (а може, й не жінкою вона була?) на благо Великого рейху (чи на когось іще) в тому ж кабінеті німецького Там Де Слід, справлялась з тією ж приблизно посадою (для виду, звичайно, шпигуни завжди те, що видно усім, роблять буцімто, насправді ж маючи цілком інші цілі). Час від часу виконувала вона й позаслужбові обов'язки, ті ж, що й при капітанові Милязі. Це дає нам право припускати, що, напевне, була вона все ж таки жінкою, бо якби ні, Миляга, чи Шлегель, чи хоча б один із них вже до цього докопався б. Коротше кажучи, Каталіна фон Хайс (так уже її називатимемо) зазирнула до кабінету свого наче б начальника і повідомила йому, що якийсь місцевий селекціонер шукає із ним зустрічі.

– Хто? – перепитав Шлегель.

– Тутешній божевільний, – сказала Каталіна. – Дуже потішний тип.

– Ну, гаразд, нехай зайде.

Шлегель забрав зі столу коробку, сів у крісло і зробив вигляд, що пише щось виключно важливе.

Двері відчинилися, і до кабінету, кланяючись від порогу, увійшов у супроводі Каталіни дивовижний чоловік у брезентовому плащі поверх ватника, в полотняних штанях у смужечку, заправлених у високі ялові чоботи з саморобними галошами, склеєними з автомобільної гуми. Через плече висіла у нього польова зношена сумка, а в лівій руці він тримав широкополого солом'яного капелюха.

Наблизившись до комендантового столу, відвідувач усміхнувся і проказав:

– Здоров'я бажаю, гутен таг, пане коменданте, дозвольте представитись: Гладишев Кузьма Матвійович, селекціонер-самородок.

Каталіна чудово знала російську мову (не згірш за капітана Милягу), а німецька взагалі була для неї рідною, але слову "самородок" у німецькій мові підходящого еквівалента вона не знайшла і переклала його як зельбстгеборене – той, що сам себе народив.

– Як це – сам себе народив? – здивувався оберштурмфюрер. – Навіть Ісуса Христа жінка народила, а цей що – з яйця вилупився, чи як?

Каталіна засміялася і переклала запитання гостю.

Той із гідністю відповів, що сам себе не вилуплював ні з чого, але, не маючи достатньої освіти, досяг обширу знань особистою працею і талантом, у чомусь випередив навіть найосвіченіших академіків і вивів овочевий гібрид, яким бажає нагодувати німецьку армію.

Звісно, комендант поцікавився, що це за гібрид. Гладишев поклав капелюха на сусідній стілець, похапцем відкрив польову сумку, витяг звідтіля декілька газетних вирізок із присвяченими йому статтями, дописами й фотографіями і виклав на стіл перед комендантом.

Каталіна запропонувала перекласти тексти, але комендант сказав: "Не потрібно", – і зупинив погляд на одній із фотографій, де Гладишев був зображений з пучком гібрида, поглянув на самого Гладишева, перезирнувся з помічницею.

– Про вас так багато писали радянські газети. Ви більшовик?

– Ні в якому разі! – Гладишев перепудився й притис руку до серця. – Навпаки. Я рішучий супротивник радянського ладу, за що многократ переслідувався…

Шлегель склав руки на грудях й відкинувся у кріслі.

– Цікаво! Скажіть йому, що всі росіяни, яких я тут стрічаю, твердять, що переслідувалися комуністами. І як його переслідували? Заарештовували? Саджали до в'язниці? Катували? Заганяли під нігті голки?

Фрау фон Хайс переклала.

Гладишев признав, що таких неприємностей йому, дякувати Богові, вдалося уникнути. Але радянська влада не визнавала його наукових досягнень і не давала йому можливості виростити створений ним гібрид, названий ним ШДОНАС, себто Шлях до націонал-соціалізму.

– Якби германські власті дали мені достатньо землі під мій гібрид, я міг би задовольнити повністю всю німецьку армію. – Затиснуши капелюха між коліньми, Гладишев широко розкинув руки, наче прагнув обняти всіх, кого готовий був нагодувати. – Ви уявляєте, пане офіцер, з

кожної площі ми могли б знімати подвійний урожай картоплі і томатів водночас!

– Гаразд, – сказав оберштурмфюрер через перекладачку, – ми вашу пропозицію, можливо, розглянемо пізніше, коли закінчимо цю війну. Ще маєте мені щось сказати?

– Ще? – Гладишев затнувся, не знаючи, як викласти гіпотезу, яка комусь може видатися неймовірною. Звісно, із жодним радянським чиновником він подібними міркуваннями поділитися не міг. Але перед ним був представник іншої, розвинутішої цивілізації. У нього має бути ширший погляд на речі.

– Розумієте… як би це вам сказати… це звучить, ви скажете, дико… і я б із вами погодився… але я особисто був свідком перетворення коня в людину.

– Коня в людину? – перепитала Каталіна.

– Припускаю, що ви мені не повірите, – одповів Гладишев, – але в мене є навіть письмове свідчення. Ось… – він попорпався в сумці і виклав, одночасно розгладжуючи, шмат паперу, на якому була написана круглим напівдитячим почерком одна фраза.

– Що це? – бридливо поглянув на папірець комендант.

– Тут написано, – переклала фрау фон Хайс, – "Якщо загину, прошу вважати мене комуністом".

– Що це значить? – не зрозумів комендант. – Кого вважати? Вас?

– Що ви! – вислухавши переклад, заусміхався Гладишев. – Звісно, не мене. Я в партію ніколи заяв не подавав. Це Ося…

– Ося? – перепитав Шлегель, показавши, що й він непогано розмовляє російською. – На мою думку, Ося – це єврейське ім'я. Чи не так, фрау фон Хайс?

– Єврейське? – злякався Гладишев. І заусміхався: – Ні, це не єврей. Ося, Осоавіахім, він не єврей, він мерин, себто кінь, але, як би то сказати, кастрований.

– Єврей, пане учений, – спохмурнів Шлегель, – поняття расове. Єврей, хоч і кастрований, хоч і обрізаний чи вихрещений, для нас усе одно зостається євреєм і має бути виданий німецькій владі.

– Тим паче, – додала колишня Капітоліна, – якщо хоче бути комуністом.

– Він не хоче, – засмикався і поквапом залепетав Гладишев. – Він не хотів. Але його застрелили якраз тоді, коли він в результаті упертої праці перетворився…

– У єврея? – перепитав оберштурмфюрер.

– Ні, у жодному разі, – рішуче заперечив Гладишев. – Він перетворився просто в людину.

– Що значить просто в людину? – засперечався есесівець. – Яке ж це просто, якщо він ще не перетворився, а вже просить вважати себе комуністом?

– Ну, це він з дурної голови, – спробував пояснити Кузьма Матвійович. – З дурної голови і по невігластву, тим паче що виріс у радянському колгоспі і, самі розумієте, мав відсталі погляди. Але якщо в принципі германське командування проявить зацікавленість…

– Ні, – рішуче сказав оберштурмфюрер. – Німецьке командування до цього інтересу не має. Хоча нам, – сказав він і підняв догори вказівний палець, – цікавішим був би зворотній процес перетворення людини в коня. А тим часом слухайте, пане, той, що сам себе породив, ідіть ви собі додому і якщо дійсно хочете сприяти інтересам націонал-соціалізму, то розпочніть із виявлення євреїв і комуністів, що ховаються у вас.

– Слухаюсь! – підкорився Гладишев і попрямував до виходу, але біля дверей усе-таки зупинився. – Даруйте, пане офіцер, а як же все-таки відносно мого гібрида?

– Ми про нього поговоримо наступного разу, – пообіцяв оберштурмфюрер. – А зараз у мене до вас запитання. Це, вибачте, що у вас на ногах? Я маю на увазі не чоботи, а те, що на них.

– Це? – Гладишев поглянув на свої ноги, стенув плечима, не розуміючи, чим його взувачка могла зацікавити такого важливого представника великої Німеччини. – Це так, гумові вироби.

– Щось ніби калоші? – спробував уточнити есесівець.

– Можна сказати, що й так.

– Це радянські калоші, – усміхнулася колишня Капітоліна. – Якщо я вірно пам'ятаю, росіяни їх називають чуні, гандони, гімнодави і ЧТЗ. ЧТЗ, – пояснила вона Шлегелю, – це Челябінський тракторний завод.

– Вельми цікаво, – сказав Шлегель. – І вони дійсно не пропускають вологу?

– Ніколи, – запевнив Гладишев. – Дуже якісний товар.

– Правда? – Шлегель вийшов з-за столу, обійшов довкола Гладишева, помацав чуні ногою. – Послухайте, пане учений, а чи не продасте ви мені ці ваші ось...

– Мої ці ось? – розгубився Гладишев. – Вони вам потрібні? – Він стрепенувся. – О, якщо потрібні, то звісно. – І він став здирати чуні, наступаючи носком однієї ноги на п'ятку другої. – Я із задоволенням подарую вам. На знак величезної поваги.

– Дарувати не потрібно, – остудив його Шлегель. – Ви маєте знати, що німецький офіцер хабарів не бере. Я заплачу вам за ваш тракторний завод двад... себто п'ятнадцять окупаційних марок.

Після того як Гладишев пішов, Шлегель долучив придбаний щойно товар до того, що вже було укладено в посилку, і додав супровідну записку дружині з поясненням, що це взуття місцеві дами взувають, коли ходять у театри, кабаре та інші звеселювальні заклади.

3

На оправдання Кузьми Матвійовича Гладишева варто сказати, що він зовсім не був переконаним супротивником радянської влади, як і не був свідомим прибічником націонал-соціалізму. Але він, подібно до багатьох учених, хотів би стояти осторонь політики, вважав найголовнішою справою життя втілення своїх наукових досліджень, а з чиєю допомогою це буде зроблено, йому було байдуже...

Незважаючи ні на що, він своїм візитом у Долгов був задоволений. Йому здалося, що він зумів здобути прихильність німецького коменданта. Звичайно, здобув, раз комендант вступив із ним у комерційні стосунки і дав йому зустрічне завдання, яке, повернувшись у село, Гладишев узявся негайно виконувати. Він вирвав із загального зошита два листки і на одному з них написав: "Список євреїв села Красне", і на другому: "Список комуністів села Красне". У список

комуністів він вніс лише одне прізвище – колишнього парторга Кіліна, якого, втім, на той час в селі не було, а під другим незаповненим списком Кузьма Матвійович написав: "На жаль, на даний момент євреї в селі Красне не проживають".

4

Хоча гладишевському гібриду німці також ходу не дали, але завзяття його ними було помічене, і невдовзі Кузьму Матвійовича викликали до оберштурмфюрера Шлегеля і запитали, чи не бажає він стати старостою села Красне. Пропозицію він прийняв, тому що з молодості мріяв обійняти керівну посаду, але за радянської влади йому подібного не пропонували.

На посту старости багато шкоди завдати своїм односельцям він не встиг, але в одному все ж таки відзначився. Коли від німців надійшла рознарядка реквізувати в найбільш заможних селян Красного десять голів рогатої худоби, що підлягали вивезенню, Гладишев першим номером вписав Нюрчину Красавку, яку після відомого випадку він ненавидів так люто, що бажав їй смерті, як заклятому людському ворогу. Він тоді ще і Чонкіна зненавидів, і Нюру, але понад усе на світі, понад Чонкіна і Нюру, понад Сталіна і Гітлера ненавидів Красавку. Часто згадував він, а іноді навіть у сні бачив, як вона спустошує його город, як нагло дожирає останній кущ ШДОНАСу, і надіявся, і пристрасно мріяв, що колись доживе до часу ікс, коли її, цю рогату сволоту, візьмуть за мотуз і поведуть, хоч і впиратиметься, на бойню.

Рано-вранці шість кривоногих солдатів німецької зондеркоманди виводили Красавку з Нюриного хліва, і корова, як Гладишев і передбачав, щосили впиралася, виставляла вперед ноги, опускала голову і мотала нею, а Нюра безпомічно намагалася її відбити. Гладишев спостерігав за цим із вікна і радів надзвичайно.

Нюру відштовхували усе сильніше, вона падала, підводилася і знову кидалась до корови. Гладишев бачив, як вона намагалася щось пояснити літньому фельдфебелю із забинтованим горлом. Благально складала човником руки, падала на коліна, хапала фельдфебеля за ноги. Той, можливо, й сам був із селян і розумів відчай російської жінки, не хотів завдати їй шкоди і тому не відразу вдарив її, а спочатку виривався і, відлякуючи, замахувався прикладом, але коли вона знову кинулася до корови і, вхопившись за мотуз, потягла її до себе, не стримався і так ударив її в живіт, що вона впала і, скорчившись у три погибелі, довго лежала при дорозі й смикалася, як в агонії, заким Нінка Курзова не підвела її і не відвела додому.

Реквізованих корів швидко зібрали на краю села і повели в бік Долгова строєм підмерзлою дорогою, якою завжди когось гнали. То куркулів до Сибіру, то мужиків в армію, і все однією дорогою, і все в один бік – туди, за пагорб, за яким була наче чорна діра. Туди йшло багато, але рідко хто повертався.

Гладишев вийшов на ґанок подивитися на гнану скотину. Він бачив, як Нюра намагалася врятувати свою корову, бачив, як німець спершу відштовхував її, а потім усе-таки ударив. Здатності до співчуття селекціонер ще повністю не втратив, але ненависть до Красавки і жадоба помсти переважили інші його почуття, і, впевнившись, що тепер руйнівниця його наукових досліджень отримає заслужене покарання, він повернувся до хати, випив на радощах цілу склянку свого самогону і мовив сам до себе:

– Ех-ха-ха! – і збуджено потер руки.

– Чом це ти так радієш? – запитала його Афродіта, щойно прокинувшись.

– Життю радію! – відповів він весело. – Радію, що ми з тобою іще живемо, а дехто вже ух-ху-ху!

Але недовго тривала радість ученого самородка. У сніжному і морозному грудні Червона Армія, пожертвувавши життям мільйонів своїх солдатів, отримала під Москвою першу перемогу у війні з загарбниками. Долговський район був звільнений партизанами, якими командувала Аглая Степанівна Ревкіна. За її наказом німецьких приспішників виловлювали і без довгих розборок вішали в Долгові на площі Загиблих Борців. Але потім хтось звернув увагу на те, що тоді виходить, що й повішені відносяться до загиблих борців. Це міркування внесло деяке сум'яття в дії влади, розправи над німецькими угодниками тимчасово припинилися.

Гладишеву пощастило. Його передали в руки правосуддя. Оскільки він нічого особливого начебто не здійснив і потрапив не під гарячу руку, вирок був відносно м'який: п'ять років заслання у віддалені райони Сибіру.

5

Як це не дивно, а долговська пошта після приходу німців продовжувала працювати майже так, як працювала до того. Об'єм кореспонденції, щоправда, зменшився, але не зовсім зник. А завідувала поштою при німцях усе та ж Любов Михайлівна Дулова, незважаючи на те що була комуністкою. Німці попервах намірялися зробити їй щось нехороше, але вона надала докази, що була донькою репресованого куркуля, що один її дід був купцем, а інший священиком, а в партію вона вступила зі страху втратити роботу, але останні три місяці не сплачувала членські внески.

Оберштурмфюрер Шлегель сприйняв ці пояснення як належні, оскільки вважав себе ліберalом (за есесівськими мірками) і добре розумів, що в будь-яку партію, чи то в комуністичну, чи в нацистську, людина могла вступити не з ідейних, а зі звичайних меркантильних міркувань. Шлегель врахував іще й те, що за Любов Михайлівну прохав оберфельдфебель Шульц, котрий вступив із нею у відомі стосунки.

Отже, Любов Михайлівна зосталася на колишньому місці, але щастя її тривало недовго.

При відступі німців вона пробувала відступити разом із ними і оберфельдфебелем Шульцом і вже спакувала два чемодани, але під час пакування третього її схопили партизани Аглаї Ревкіної. Партизани хотіли її повісити одразу, але врахували її стать, пожаліли і придумали м'якше покарання. Обстригли їй півголови, а опісля в одній сорочці і босу водили по засніженій площі Загиблих Борців, де прив'язали до ганебного стовпа з картонкою на грудях: "Я спала з фашистом". Це партизани написали несправедливо, тому що оберфельдфебель Шульц ніяким фашистом не був, у нацистській партії не числився, був за професією кухарем, а на війну пішов проти своєї волі. А втім, мова не про Шульца, а про його недовгу коханку.

Коли вона стояла, боса і роздягнута, прив'язана до стовпа, люди підходили до неї, називали сукою і плювали в обличчя. У такому становищі бачила її Нюра, випадково проходячи площею. Напевне, згадавши, як Любов Михайлівна виганяла її з роботи, мала б Нюра порадіти тепер, помститися, плюнути в обличчя і запитати, хто ж із них насправді спав із німцем, але Нюра була жінка непімстлива, сердешна. Дивлячись на колишню свою начальницю, вона нічого, крім співчуття, не відчула. Вона навіть стала казати людям:

– Та що ж це таке? Та що ж це ви коїте? Та що ж ви за звірі такі? Вона ж гола й боса, бурулькою скоро стане, а ви в неї плюєте.

Але народ, у більшості своїй жіночої статі, був тоді сильно озвірілим. А втім, народ буває озвірілим завжди, і в легкі часи, і у важкі, а в той час особливо. Нюра стала захищати свою колишню начальницю, народу це не сподобалося, і одна баба в міському чоловічому пальті сказала: "А що це за фря і чого це вона тут розкудахкалася?" А інша припустила: "Десь то така сама, ось і клопочеться". А третя сказала, що її також треба до цього стовпа прив'язати з іншого боку для рівноваги. І натовп став довкола Нюри згущатися. Але тут почувся крик:

– Та що це ви, баби, верещите і на що напираєте! Це ж Нюра Бєляшова, у неї муж на фронті льотчиком воює.

Жінки довкола розгубилися, і заким вони міркували, чи вважати Нюриного льотчика пом'якшуючим вину фактом, Катя-телеграфістка (це вона й кричала) вивела Нюру за руку з натовпу і стала лаяти за надзвичайну чуйність, за те, що Нюра забула, як Любов Михайлівна з нею повелась. А потім запитала: "Ти ж то на пошту знов підеш?"

– Я-то пішла би, – відповіла Нюра, – так хто ж мене прийме?

– А я й прийму, – сказала Катя. – Я ж тепер буду завідувати поштою. Я й прийму. Тим паче, що Іван твій знайшовся.

– Чо-о? – не повіривши своїм вухам, скрикнула Нюра.

– А ось не чо, а знайшовся. Пішли, побачиш, що покажу!

6

Хутенько добігли до пошти і там, як увійдеш, одразу праворуч, на дошці, де висіли зразки поштових листівок і телеграм, де оголошення всілякі вивішували і наказ про звільнення Нюри колись висів, там тепер була пришпилена кнопками стаття із газети "Правда". Нюра одразу побачила надрукований великими літерами заголовок:

"ПОДВИГ ІВАНА ЧОНКІНА".

Усе ще не вірячи очам своїм, вона прикипіла до тексту і, ворушачи губами, прочитала все від початку до кінця і від кінця до початку. У нарисі автор розписав діло так. Льотчик Енської частини (під час тієї великої війни усі згадувані в радянській пресі військові частини і об'єкти військового призначення з огляду на секретність називалися Енськими) Іван Чонкін, збитий у нерівному повітряному бою фашистськими

стерв'ятниками, змушений був посадити свій винищувач на захопленій ворогом території поблизу міста Енська. Звісно, що німці вирішили його полонити і захопити літак. Надісланий з цією метою загін головорізів СС не лише не зумів цього зробити, але й сам був захоплений у полон відважним воїном. Далі в діло вступив цілий полк. Чонкін виявив йому належний спротив і, вже контуженим, сам-самісінький тримав оборону декілька годин до тих пір, доки йому на виручку не підоспіла Енська дивізія генерала Дринова.

Усі, хто в цей час був на пошті, раділи за Нюру і поздоровляли її. Тільки Вірка з Ново-Клюквина розізлила Нюру сумнівами:

– А твій це Чонкін?

– А чий же іще, як не мій? – одізвалася Нюра. – Мій льотчик, і цей льотчик. Мій Чонкін Іван, і цей Чонкін Іван. Думаєш, багато на світі Іванів-то Чонкіних?

– Та вже й не думаю, що мало, – похитала головою Вірка. – Не дуже вже й фамілія рідкісна.

Трапляються ж такі люди, особливо жінки, котрі неодмінно, навіть не зо зла, а по дурості, скажуть ось, не стримаються, щось таке, від чого псується настрій і пропадає апетит.

Але що б Вірка не патякала, а Нюру з її упевненості не збила, що знайдений Іван Чонкін – це її Іван Чонкін, її і ніякий інший. У неї ще був доказ, якого вона нікому не сказала, а в своєму умі тримала, що на подвиг подібний ніхто, крім її Івана, може, і не здатний, а він здатний, і точно такий уже здійснював на її очах і з її посильною допомогою.

Прибігла Нюра з газетою в Красне, усі хати підряд обійшла, усім статтю про Івана показувала. І Тайці Горшковій, і Зінаїді Волковій, і навіть бабцю Дуню своєю увагою не обділила. Жінки охали і ахали. Одні раділи щиро, інші вдаючи, треті неприховано заздрили. Нінка Курзова, як і Вірка з Ново-Клюквино, намагалася остудити Нюру міркуванням, що, припустимо, це навіть і той самий Іван Чонкін, так що толку, що він живий, а жодного разу хоча б коротенького листа не написав?

– Мій-то охламон чи не кожнісінький день пише. Я навіть не уявляю, коли ж він там воює, звідкіль стільки бомаги бере.

І справді, Микола радував дружину своїми посланнями ледь не щодня, причому не якимись там, а написаними віршами. Раніше Нінка й не підозрювала в Миколі жодних поетичних здібностей, а тут на війні талант віршотворця раптом невідомо з яких причин прорізався, і писав Курзов один за одним довжелезні листи з римованим текстом такого, наприклад, змісту:

Учорась ходили ми на бій,

Фашиста били сміло.

Сказав командир наш молодий:

Ви билися уміло.

Не плачте ви, моя жона,

Стара матусю-рибко.

Ми всі повернемось сповна

І вас обнімем кріпко.

– Усе бреше, усе бреше, – сердито бурчала Нінка. – Пише невідь що, правду, неправду, йому аби складно. Стареньку матір нащось приплів, а старенька матір вже три роки як померла. Нащо дуристику таку писати?

– Що б не писав, а раз пише, значить, живий, – казала Нюра. – Це і є найважливіше.

– Це звісно так, – зітхаючи, погоджувалася Нінка й кидала листи в куток на лаву, де і решта листів уже великим стосом лежали.

8

Купка учнівських зошитів у косу лінійку зберігалася в Нюри з довоєнного часу. І чорнило знайшлося. І товста канцелярська ручка з пером №86 на полиці не заіржавіла. Увечері Нюра взяла один із зошитів, вирвала з середини подвійний аркуш і легко сотворила: "Добрий день, веселий час, чим ти зайнятий тепер, дорогий Ваня? Я живу добре, чого і вам сердешно бажаю од усенької своєї жіночої одинокої душі. А також великого здоровля і хорошого настрою. Я, як і в період до сьогоднішнього часу, працюю на пошті в якості поштарки, а про вас прочитала в газеті, як ви на свойому вистребітєлі билися в нерівному бою з фашистськими стерв'ятниками. Воюйте, Ваня, з врагом одважно з усею осторожністю і з перемогою возвертайтеся живий та здоровий до вашої Нюри, яка жде вас з нетерпеливою любов'ю. А якщо возвернетеся без руки чи ноги і другої подобної часті вашого тіла, то і тому буду з сожалєнієм рада і буду ухажувати за вами як за малим дитям по гроб вашої жізні чи своєї, лиш би ви були довольні. На цьому своє коротке посланіє закінчую і жду скорейшого отвєта, як соловей лєта, і не так лєта, як отвєта. З привєтом ваша Анна Бєляшова із с. Красне, єслі ви не забули".

Перш ніж поставити крапку, вона застигла в сумніві, що головного не написала, а може, треба б було. Про свою вагітність жодним словом не згадала. Потім вирішила: "Гаразд, як одзоветься, тоді й напишу".

Склала листа трикутником, текстом усередину, а на чистому боці зосталося надписати адресу. Це виявилося неважким завданням. З нариса Криницького Нюра знала, що Чонкін служить в Енській частині. Енська частина, за її розумінням, була найкращою частиною Червоної армії, бо згадувалася в усіх газетах. Усі найславетніші військові подвиги здійснювалися героями саме цієї частини. Нюра в армійських структурах не дуже тямила. Тому їй не здавалося дивним, що в Енській частині билися льотчики, танкісти, артилеристи, кавалеристи, піхотинці та інші. Не дивувалася вона і тим, що Енська частина воювала одночасно на усіх фронтах, обороняла Енську висоту, брала місто Енськ і наступала на Енському напрямку.

Коротше, адреса Нюрі була відома. Вона накреслила її на чистій сторінці трикутника: "Енська частина СРСР, льотчику Чонкіну Івану лічно в руки".

І дуже була впевнена, що він негайно одзоветься. Усім жінкам повідомила, що листа написала і жде скорої відповіді. І справді ждала. Як тільки прибували з поїзда чергові мішки з поштою, перша кидалася їх розсортовувати, та все без пуття.

9

Здавалося, усім, крім Нюри, хтось щось писав. Навіть дідові Шапкіну, спочатку живому, а потім мертвому, регулярно надсилав листи з фронту внучатий племінник Тимоша, який віднайшовся тільки недавно. Тимошу в тридцятому році, коли він ще був підлітком, разом із батьком, матір'ю, двома сестрами, дідом і бабусею вислали невідь-куди, і до самої війни слуху-духу від них не було ніякого. Тепер він писав довго і ґрунтовно, як везли їх узимку в промерзлих теплушках багато днів і ночей у невідомому напрямку, годуючи при цьому мерзлою дрібною картоплею, нечищеною і відвареною як для свиней. Бабуся спала біля самих дверей і там уночі померла, перед тим пішовши під себе і примерзши до підлоги.

Довезли їх до Казахстану, посадили на великі вози, везли, везли і скинули посеред степу. Дали на кожного по півпуда борошна і сказали: живіть тута як знаєте. Хто помре, тому туди й дорога, а хто виживе – молодець. Зоставили, щоправда, декілька лопат, граблів, вил і одну сокиру.

Коли туди приїхали, морози, на щастя, скінчилися, сніг розтанув, але зарядили дощі, і багато днів небо текло на них безперестану, степ, промокнувши наскрізь, стояв набухлий, порожній, з краю в край зарослий ковилою та полином, і ніяк не уявлялося, що тут можна якось жити.

Не тільки жінки, а й мужчини дорослі плакали, наче діти. Але батько Тимошів, Тимофій (також Шапкін), сказав, що з плачів толку мало, сльозами горю не зарадиш, усім велів братися за інструменти. Сам перший увігнав у землю лопату і став рити землянку. Кому не дісталося головної роботи, того посилали в степ шукати дике просо, шалфей і всілякі трави, рвати руками ковилу та полин, щоб палити для обігріву і ловити, коли пощастить, хоч сусликів, хоч мишей – робити припаси. На цих припасах довго не протягли б, але батько якось кудись пішов далеко, а приїхав конем. Коня убили, а м'ясо його їли потім усю зиму. Пощастило, що знову випав сніг, морози вдарили і м'ясо не псувалося. До того часу вже викопали дві землянки, скапарили грубку і так жили, та не всі вижили. Першим дід на той світ пішов, а до весни обидві Тимошині сестри занедужали якоюсь швидкоплинною хворобою і невдовзі також померли.

По весні покликав батько Тимошу із собою в біги. Нехай упіймають, посадять, уб'ють, усе ж буде ліпше, аніж тут помирати.

Ішли вони через степ, дісталися станції Єсиль, там залізли у вагон із бринзою. Батько наївся бринзи і в тому ж вагоні помер від завороту кишок. А Тимошу схопила залізнична охорона, після чого його відлупцювали і відправили в дитбудинок. Там він навчався спочатку у

звичайній школі, потім у школі фабрично-заводського навчання і до призову в армію працював штукатуром.

Тимоша писав справно, його листи – бруднувато-жовті трикутники – приходили майже щодня. Тимоша розмальовував своє минуле і теперішнє життя до найдрібніших подробиць, розповідав про загиблих і поранених однополчан, а діда Шапкіна про його життя не запитував, наче вважаючи, що з ним нічого не трапляється і нічого статися не може. Дід давно вже помер, а Тимоша все писав і писав, не звертаючи уваги на повне ненадходження йому відповідей з Красного.

10

– Ну шо? – нетерпеливо питала Нінка. – Нічо з Енської частини?

– Нічо, – зізнавалася Нюра. – Я вже другого листа туди написала: ні одвіту, ні привіту.

А Нінка була із тих людей, кому нетерпеливиться, зображаючи товариське співчуття, сказати близькій людині таку гидоту, щоб на душі тоскно стало й незатишно.

– Як же ж, – хитала вона головою, – він напише! Прям щас ухопить олівець і напише. Що я скажу тобі, Нюрок, дарма ти ждеш і сама себе зводиш. Не хочеться мені тобі казати, їй-бо, не хочеться, але як подруга подрузі скажу: не жди, не надійся, на себе одну вся твоя надія і єсть.

– Та шо ти таке кажеш! – ображалася Нюра. – Чом же це мені не надіятися? У нас же така любов була. Ти ж і не знаєш, як він мене обнімав і на вушко що казав.

– Ой, Нюрко, не сміши! На вушко він тобі казав, ой-йой-йой! Ну, прийшлося йому тут приземлитися, так він із тобою і пожив на своє здоров'я. Горілочки попив, жіночкою поласував, шишечку почухав, чого

ж йому на вушко не пошептати! А тепер що же? Він же ж, понімаєш, льотчик, сьодні тута, завтра тама. А там скрізь, Нюрко, такі, як ми, хмарами ходють.

– А за Колькою твоїм не ходють?

– Не гнівись, Нюрок, але ми ж то з Колькою розписані, і то я на нього не надіюсь, а ти зі своїм Ванькою-встанькою…

Не доказавши, Нінка махнула рукою.

Інші жінки чогось такого не казали, а також, Нюра помічала, між собою перезиралися, у те, що Чонкін на її листи одзоветься, не вірили.

11

Останній тиждень січня і перший лютого дули сильні вітри. Заметіль вихорила довкола хат сніг, який шар за шаром улягався, утрамбовувався, утоптувався в замети. Замети росли, росли, піднялися вище стріх, і завмерло в Красному всеньке життя. Люди перечікували буйнощі стихії, забившися по хатах. Та й куди вийдеш, коли за два кроки не видно ні людини, ні дерева, ні куща? По ночах сиділи без світла, не було ні сірників, ні керосину для лампи чи коптилки, а жити при лучині одвикли. На розпал носили один одному гарячі вуглини, тільки й світла було, що від полум'я грубки при відкритій заслонці. З решток борошна, перемішаного зі жмихом, грисом й сушеною лободою, пекли млинці, липкі й крихкі.

На час найбільших холодів Олімпіада Петрівна, біженка, з онуком Вадиком знову переїхала до Нюри для економії дров, Нюра на це ущільнення погодилася охоче. Хоча й звикла до самотини, а все ж відчувала необхідність присутності поряд ще когось живого. Тим паче взимку, коли самотній людині буває так тоскно, що хоч вовком вий. А так виходила наче тимчасова сім'я. Характер у Нюри був такий, що вона

завжди вникала у чиїсь проблеми, про когось піклувалася, комусь прала, варила і тішилася, якщо догодила. Нюра уступила їм своє ліжко, сама перебралася на піч. Сама напросилася прати Вадикові штанці, сорочечки й трусики. Олімпіада Петрівна заодно й своє їй підкидала, вона й проти цього не заперечувала. І в своєму домі у своїх жильців перетворилася на прислугу. Олімпіада Петрівна як прислугу її й сприймала, але називала завжди по імені та по батькові. Олімпіада Петрівна була жінка міська, пещена, ходити на річку полоскати білизну в ополонці не хотіла, дров колоти не уміла, казанок витягти з печі рогачами була не здатна, але любила командувати, повчати і вередувати. То їй у хаті занадто жарко, то із щілин дме, то, каже, від клопів спасу нема.

– Я, Анно Олексіївно, не можу собі уявити, невже ви все життя живете з клопами?

Нюра знічувалась, знизувала плечима:

– А куди ж од них дінешся? Де люди, там і клопи.

Олімпіада Петрівна читала Вадику вірші, які він легко запам'ятовував, потім голосно декламував:

Онази суденую зиму пою

Я из дому высел, бы синий мойоз.

Гизу пимияется медено гою

Осадка, везуся хосту воз.

И сестуя вазно сокойствии синном,

Осадку ведет под уцы музицок.

В босих сисагах, в пуусубке оцинном,

В босих юкавицах,

А сам сизакок.

Нюра дивилася на Вадика, слухала, посміхалася і гладила свій живіт, не те щоб дуже великий, але уважному погляду помітний. Там також зростала істота, хотілося б, щоб це був хлопчик, який, можливо, буде таким же жвавим і кмітливим, як Вадик. Може, і його вона Вадиком назове, а краще все ж Іваном. Нехай буде Іван Іванович. І вона, Нюра, також, як Олімпіада Петрівна, читатиме Івану Івановичу, маленькому Ванюшці, вірші про "мужика-сноготка".

12

…Заметіль несподівано припинилась, засяяв день, тихий, сонячний, якщо не жмуритись, можна осліпнути. Уранці рано по морозі, по сонцю побігла Нюра в легкій своїй шубці, у щойно підшитих валянках у Долгов. Хоча й вагітна, а бігла легко по сліду, прокладеному ранковими саньми.

Пошти накопичилося пристойно. Одній лише Нінці Курзовій було чотири листи: три від Миколи і один від двоюрідної сестри з Пензенської області. Було ще дві посилки. Одну, бабі Дуні від онука, Нюра взяла з собою, другу – дружині Плечевого Олександрі від Люшки з Куйбишева – не взяла: фанерний ящик був важкуватий. Позичила в Катьки пляшку керосину. Викупила по карточках хліб за тиждень – без двохсот грамів кіло, – ще теплий. Поки йшла, відщипувала по шматочку, сама себе не в силах зупинити. Коли менше половини зосталося, пересилила себе, засунула решту в сумку поглибше і пішла швидше, намагаючись не думати про їжу.

Сонце стояло ще високо, від іскристого в його світлі снігу різало очі. І хоча було ясно, що зима вже закінчується, а все ж мороз ще хапав за ніс, і до вечора (на пошті сказали) буде подальше похолодання. Шубка, скроєна з маминої плюшевої куртки, із її ж ватяної тілогрійки з овечим коміром, була від морозу слабким захистом, але Нюра прудко бігла зі своєю важкою ношею, бігла, як коняка, що чує наближення дому, благо дорога уже була розкатана, розгладжена полозами (і жирно блищала), ноги самі по ній несли, тільки встигай підстрибувати.

Нюра хотіла, не заходячи додому, рознести пошту, щоб устигнути дотемна погодувати Борка, але, пробігаючи мимо своєї хати, побачила: на ґанок вийшла Олімпіада Петрівна, роздягнута, накрившись байковою ковдрою, яку притримувала біля горла.

– Анно Олексіївно! – закричала вона, змахнувши вільною рукою. – Скоріше додому, гість до вас приїхав!

Серце закалатало, ноги ослабли, до горла підступила нудота: невже Іван? А чому ж посеред зими та в розпал війни? Хіба що поранений. Добре б, якби не сильно. Але якщо навіть і сильно, навіть якщо без однієї руки… чи без однієї ноги… а якщо навіть і зовсім без рук, без ніг… Очікуючи зустрічі з цілковитим обрубком, вона вбігла до хати і біля порога заклякла, розкривши рота.

Біля вікна на лаві сидів маленький підстаркуватий чоловічина, неголений, з коротко підстриженою шишкуватою головою, у старій подертій формі військ НКВС, з вицвілими петлицями. Щоки його провалились, очі вилізли із орбіт – страшно дивитися.

Нюра упізнала гостя, здивувалась і відчула розчарування – не його ждала.

Побачивши Нюру, гість підвівся, рушив до неї, захитався і, утримуючи рівновагу, незграбно замахав руками.

– Папаня! – скрикнула Нюра. Зронила сумку, кинулася до батька, засоромившись свого першого відчуття. Устигла підхопити його, утримала. Обхопила руками його маленьку голову, тверду, наче дерев'яшка, і заплакала безгучно. Сльози текли по щоках, падали на колюче тім'я, батько, маленький, тілом як десятилітня дитина, завмер, уткнувшись в її груди, і його худі руки звисали, наче палиці. Потім заворушився.

– Пусти, донечко, – захрипів він з-під її ліктя. – Придушиш мене. Ослаб.

Нюра поквапно відпустила його, посадила на лаві, поглянула йому в лице і знову заплакала, тепер вже уголос.

– Папаня, любий папаня, – приказувала вона, – що ж із вами учинила війна ця проклята!

– Люди, дочко, страшніш війни, – тихо проказав батько, заплющуючи очі від слабкості.

Вона спустилася в льох, навпомацки набрала картоплі, покращої, помила, наповнила казанок, засунула в піч.

Батько спав, поклавши голову на руки.

У сусідній кімнаті Вадик тягав на мотузочку калошу, пихтів і гудів – зображав паровоза. Вона попросила його гудіти трохи тихіше і побігла з сумкою своєю по селу.

Повернувшись, ще знадвору почула шум, штовхнула двері, побачила: казанок вивернутий на стіл, вода вилилась, картоплини розсипались по столу, батько їх хапає, жадібно заковтує і, не прожувавши одну, запихає до рота другу.

– Олексію Івановичу, – квоктала над ним Олімпіада Петрівна, – та що ж це ви таке робите? Та хіба ж так можна? Анно Олексіївно, одніміть у нього картоплю, у нього ж буде заворот кишок.

Нюра кинулась до батька, потягла його за плечі:

– Папаня, що ви! Нащо ж так? Пождіть, я зараз миску дам, олії вам принесу.

Вона відтягувала його від столу, а він, будучи сам не свій, виривався, хапав картоплю, тяг до рота, гарчав, цмокав губами, зазирнув у порожній казанок, понишпорив ще в ньому руками і одвалився на лаву заспокоєний.

Увечері Нюра засвітила лампу, стала стелитися. Батькові уступила піч, а собі накидала шмаття на лаву. Олімпіада Петрівна одізвала Нюру набік, зашептала трагічно:

– Анно Олексіївно, я вас дуже прошу. Зробіть щось із його одежею. Так же ж не можна, неможливо дивитися, у нас же мала дитина.

– Я не дотямлю, про що ви? – ввічливо посміхнулася Нюра.

– Невже не бачите? – сплеснула руками квартирантка. – Та вона ж зараз поповзе. – Тут вона вказала на шинелю, що висіла на гвіздку. Нюра піднесла лампу і відсахнулась: шинеля була вкрита суцільним шаром білих ворушких вошей, наче зіткана була з них. Нюра в житті такого не бачила. Зажмурившись, вона схопила шинелю двома пальцями, винесла, кинула на сніг біля ґанку. Повернулася, знайшла у скрині пару білизни, що зосталася од Чонкіна, дала батькові. Те, що він скинув із себе, також спершу винесла на мороз, а потім до трьох ночі кип'ятила у великому казані. Заснувши усього на крихту, ще затемна розпалила лазню, нажарила її так, що колоди стали потріскувати, виділяти смолу і запахли літом і лісом. А поки топила, настав новий

день, знову тихий, сонячний і морозний. Пішла за батьком, притягла його, він ледве пересував ноги.

У лазні стояли дві діжки – одна з гарячою водою, друга з холодною – і поруч розбухле і чорне від років дерев'яне цеберко. Нюра наплескала в цеберко ковшом води, розмішала рукою, повернулась до батька:

– Роздягайтесь, папаня!

Батько роздягся до вонючого, немов онучі, спіднього, подумав, стягнув сорочку і стояв, переминаючись босими ногами.

– У кальсонах, чи що, будете митися? – запитала Нюра. – Скидайте.

– Та ти що, Нюра, невдобно ж!

– Ви що, папаня, чудите, – розсердилась вона. – Ану скидайте!

Мочалкою терла його обережно, боячись протерти наскрізь.

Декілька днів жив він у Нюри, не здатний ні до якого спілкування, лише їв, пив, ходив у нужник і спав. Спав із відкритими очима. Нюра підходила, дивилась, вслухалася, чи дихає. А коли зачав оживати, то сни його стали чим далі, тим неспокійніші. Він уві сні скреготав зубами, стогнав, кричав, зривався, безумно озирався і довго не міг зрозуміти, де він і що з ним. Однак поступово він поправлявся і нарешті набрався достатніх сил для розповіді про те, що з ним трапилося.

13

Пам'ятаєш, Нюра, пішов я у місто. Одружився на розведеній. Любою звали. Працювала секретаршею в нашого начальника, у Лужина Романа Гавриловича. Через неї мав я у нього різні поблажки. Жили добре до

самої війни. Дитинку зробили, дочку. Люба по-міському Вікою її назвала. Гарна дівчинка вийшла, смішлива. А тут війна, і частину лічного состава перевели в дєйствуючу армію. А мене зоставили по старості літ, і знову-таки через Любине прохання до Романа Гавриловича. І перевели наглядачем у слідчу тюрму. Робота хороша, тиха, харчування підходяще. Нічого, живу. Раптом викликає мене до себе ну сам начальник, сам Роман Гаврилович Лужин. Приходжу до нього, він з-за столу прямо виходить, ручку подає, по імені-батюшці зове: "Здраствуйте, Олексій Іванович, сідайте, Олексій Іванович, чи не бажаєте чайку, Олексій Іванович, чи коньячку, Олексій Іванович?" І до маленького столика підводить, і на шкіряний диван садовить, і коньячку скляночку, не велику, канєшно, а маленьку, так, чуть більшу за чарку, мені подає. А потім туди-сюди: як живете, як матеріально, якщо нужда, допоможемо, але і нам також дуже чудовіщно треба допомогти. Я, звісно, чому б і ні? Завсігди, кажу, Роман Гаврилович, кажу, готов. До умственного діла не приспособлений, а по фізичній часті, якщо чого принести, віднести, дров наколоти, груби напалити – це з усім тяготєнієм і охотою. Та ні, каже, не те. Принести, віднести, на це ума багато не треба, а єсть таке діло, в якому нужен крепкий характєр, сильна воля і тверда рука. Зараз, каже, йде сутичка не на життя, а на смерть, і ворогів треба знищувати безпощадно, і шо, каже, Олексій Іванович, ти про це думаєш, шо? Я, дурень, спочатку думав, шо, як обично, а шо, кажу, мені, Роман Гаврилович, думать нічого, я думав, шо года мої вийшли, але якщо єсть така необходімость, то я, як усі гражданє, чого-чого, а голову свою за родіну-отєчєство завсіди положить готовий. Тим паче, в голові моїй цінності особенної нема, ніяких там умних мислів у ній не рождається, ні для чого не пригодна, окромя ношенія шапки чи пілотки п'ятдесят четвертий розмір.

Роман Гаврилович сміється. Ти шо, каже, Олексій Іванович, хоч і з юмором, та ти шо? Ми тебе на фронт посилати не будемо і твою голову, яка вона не є, зазря також не покладемо, а, навпаки даже, до тебе піднагнемо інші.

Я по тупості попервах не скумекав, а він мені став пояснювати, а коли я пойняв, у мене, Нюра, волосся стало, можна сказати, сторчма. Він мені предложив бути бійцем-сполнітєлєм, себто по розстрілу врагов народа. І условія, каже, хороші, і зарплату підвищим, і з житловим питанням розберемося, і пайок дамо підсилений, кіло хліба, сто грамів масла слівочного на день, і після каждого сполнєнія стакан водки і бутерброд.

А я кажу, ні, ні, Роман Гаврилович, хоть золоті гори, хоть самого розстріляйте, а цього я не можу. А не можу я, Нюра, ти знаєш, потому шо вобще і раньше ні на що живе рука не піднімалася, я навіть курку нікогда зарубати не міг, сусіда кликав. Від чого наді мною усі завсігди сміялися: сільський, кажуть, чоловік, а в колінках наскільки слаб.

Я це про курку Лужину кажу, а він так насупився, курка, каже, тут ні при чому, курка птиця безобідна, а ось враг народа – це не курка, а звір хуже всякого хіщніка. І вобще, тобі чудовіщне довєріє оказують, не те шо там це, а ти ше виламуєшся. Піди, каже, і крепко подумай. Ну, додому прихожу, а дома жінка, і дочка повзає по підлозі. Туди-сюди. Любі розказав, а вона мені: ти шо? Жити, каже, тяжко, одна комната в бараці, та й та маленька, продуктів пітатєльних не хватає, дров купити нема за шо, а ти ше носа вернеш. А чого ти їх жалієш, цих-то самих? Тобі ж сказано, шо це враги народа, і при тому ти їх не уб'єш, дак другий хто найдеться, живі не остануться. І давай мене пиляти, мужик, мовляв, ти, не мужик, а одно нещастя, і нащо я тільки із тобою зв'язалася, і так дальше, і тим більше, їла вона мене, докоряла, а я всю ніч думав, думав, потилицю до крові розчесав, ну, думаю, ну, в самом дєлє, ну, робота вона і єсть робота, і кому ж і це нада робить, тим болє шо опять же враги народа, а єслі даже і не враги, то моє дєло, як кажуть, теляче. Це ж не я приговорюю, а я только як струмент. Палець на курок нажав, і все рівно це хтось зробить. Ну, думаю, ладно, ніколи не пробував, но єжелі зажмурившись і не зблизька… Короче, прихожу вранці до начальника. Ну, шо? – каже. Ладно, кажу, согласний. Ну ось, ну і молодець. Я в тобі, каже, даже і не сумлівався, потому шо ти чоловік нашенський, корньовий, і ділу нашому, я полагаю, прєдан безмєрно. А

шо касаємо людишок цих, з якими прийдеться робити, так ти ж понімаєш, шо в нас кого зря не розстрілюють, а єслі уж до того дійшло, значить, чудовіщно много він нашій родіні, народу нашому вреда понароблював. І такого убить не жалко. Муху жалко, таргана жалко, а такого врага не жалко.

Ладно, значить, записали мене в сполнітєлі, а нічого такого не перемінилось, відпочивать, правда, більше став. Раніш, бувало, сутки оддіжуриш, двоє свободний, а тепер троє. І, само собою, пайок усилений стали видавати, і на квартирю очерідь зразу підійшла. Роман Гаврилович сам лічно з нами ходив, показав квартирю, повіриш, ні, в самому центрі, трьохкомнатна і з мебеллю. Причому мебель… ми як туди увійшли, я прямо своїм очам не повірив: чи то з горіха, чи то з корейської там берези, я в цьому ні бум-бум, але, бачу, дерево дороге. Мені, правду сказать, усе одно, мені шо стілець, шо табуретка, було б на чому сидіти, а у Люби очі загорілись, по комнатах шастає, все руками обома обмацує, як на піаніні грає, а люстра, каже, шо, хрустальна? А кожа на дівані, питає, настояща? А шкаф, каже, з якого дерева? А там ше і балкон, і уборна, а уборна-то, мєжду прочім, знаєш яка? Ось не повіриш, там така штука, як би великий горшок, унітаз називається, бачок з водою і ручка підвішана. Смикнеш за ручку, все зливається. А также ванна. Таке велике як би корито і два крантіка. Один крантік одкрутиш – холодна вода біжить, другий одкрутиш – тече гаряча. І Люба все це, само собою, перемацала, перекрутила, а коли спальню побачила, так і зовсім ошаліла. Кровать така, знаєш, шириною, як відсюда дотуда, спинки дерев'яні, різьблені, зі звірськими головами, а ше пухові подушки, атласне одіяло і покривало з кружевами. Люба прямо чуть умом не тронулась. Невже і це буде нашенське? А чому ж ні, каже Роман Гаврилович, конєшне дєло, вашенське, чому ж другі люди можуть жить, на кроватях таких кувиркатися, а ви не можете? І до мене повертається: тобі-то, хазяїн, квартирка наравиться чи ж ні? А я кажу, ну як же може не наравитися, та це ж, кажу, розкіш така, та це ж просто дворець, тут десь-то буржуї якісь жили. Ну да, каже, да, спершу білі буржуї, потім червоні, но ми тих і тих підобрали. Ну, підобрали – підобрали, моє-то дєло, обратно ж, теляче; заглянув я в третю комнату – бачу патрет:

командир якийсь у великих чинах, два ромба в петлиці, але без фуражки. Голова побрита, як, мєжду прочім, у Романа Гавриловича, дівчинку на плечі посадовив, і обоє сміються. А дівчинка – ну викапана моя Віка. Я питаюся: хто такий? А це, каже Роман Гаврилович, і єсть той самий червоний буржуй, котрий тут жив і за щот робочих і крестьян чудовищно жирував. І тут же: да, мєжду прочім, зовсім забув, мовляв, тобі сказати, завтра у тебе деяка роботка передбачається. Так шо ти сьогодні отдихай, розслабся, водочки випий, якщо бажаєш, а завтра до дев'яти ранку приходь прямо до начальника тюрми товариша Пєшкіна. Домовились? – питає. А я дивлюся, як Люба по квартирі з витріщеними очима бігає, ладно, кажу, договорились. Й нічого такого навіть не подумав. А потім додому як прийшов, як вспомнив, і прямо серце у мене обірвалось. Люба, кажу, ти чула, шо Роман Гаврилович казав? А вона: ну чула, ну і шо? А сама шмотки перебирає, думає, шо викинути, шо для нової квартирі оставити. І вночі мені свої плани викладує: кровать, мол, засунемо в угол, а стіл, наоборот, посеред комнати поставимо. На балконі, каже, квіти розведу. І того не понімає, шо мені зараз ні до столів, ні до квітів ніякого такого діла нема. Усю ніч я крутився, тільки під ранок заснув. А вранці Люба будить, вставай, каже, уже приходили, тебе питали. Я, значить, встаю, умиваюсь, одягаюсь, снідаю, а сам просто ось нічого не соображаю. А Люба каже: я бачу, ти сам не свій, мабуть, я тоже з тобою піду. Ну, значить, оділась, губи накрасила, узяла мене під руку і веде. Так це удвох і являємося до начальника тюрми, а там вже зібрались Лужин, прокурор, начальник тюрми Пєшкін, старший наглядач Попов Василь, ше два наглядачі і ше два чоловіки невідомі. А Лужин питає: чого це ви удвох? А Люба одізвала його в сторонку і давай йому нашіптувати, потім-то я узнав: просила дозволити їй тоже присутствовати для підтримки, значить, мене. А поскільки вона у них своя була, то Лужин, хотя і неохотно, но согласився. Потім підходить до мене і дає мені, значить, наган і каже: ось, Бєляшов, на тобі оружіє, і з цього, каже, нагана по врагам нашої революції, нашої власті і народа много уже пуль випущено, сьогодні і тобі довірено його в діло употребить. Я нічого не кажу, беру, значить, цей наган, засовую в кобуру, а руки як ватяні і голками як би наколоті.

І ось ведуть мене в камеру смертную, а я себе чуствую так, наче самого туди ведуть на розстріл. Ну, де ця камера, я і раньше знав, хлопці показували, но сам я до неї ніколи не приближався. А тут підійшов. На самом дєлє це не одна камера, а дві. Спочатку вроді як передбанник: пол цементний, покатий, а посередині дірка вроді мишачої нірки. А за передбанником, обратно, залізні двері з глазком. Я підійшов, глянув, бачу: лампочка світить, і чоловік на табуретці сидить, газету читає. З виду ше крепкий, голова, само собою, побрита, видно, почув, шо там хтось у глазок дивиться, повертає голову до мене, а я дивлюсь: батюшки, так це ж той самий, який там, на патреті! І представляєш, як я себе чуствую!

А Лужин достає з кишені годинника, дивиться, ну шо, каже, товариші, мабуть, приступимо. Одкривай, каже, наглядачеві. Той тихесенько підійшов, ключа ледь чутно вставив. Потім – раз! – двері розчинились і всі туди, в камеру, увірвались, прямо як звірі. Дивлюсь на бритого, він як нас угледів, так прямо в один момент і весь так от з лиця білий став, затрясся і навоняв крепко. А тут йому чорний мішок на голову – раз! Руки назад скрутили і – бігом-бігом – волочать його в першу камеру і притискають головою до дірки. А я стою і дивлюсь, як у кіно, наче мене це зовсім і не торкається.

Чую, хтось кричить мою фамілію, но оп'ять же як би уві сні.

Потім бачу, підбігає до мене Лужин, весь червоний, шо стоїш, туди тебе й розтуди, хтось мене у спину штовхає, я нагана з кобури витяг, до голови приставив і чую із-під мішка такий це тихий голос:

– Будь-ласка, поскоріше.

Я й рад би поскоріше, та рука сама туди-сюди смикається, а палець не слухається, як дерев'яний. Лужин кричить: стріляй, мать твою перемать, а я и-и-и, рука стрибає, а палець не гнеться. Попов Василь вихопив у мене револьвер, дозвольте, каже, товариш начальнік. Ні,

кричить Лужин, ні. Нехай вчиться. А якщо сам не може, нехай, мол, жінка покаже, хто із них мужик, а хто баба. Я прямо так і ахнув, як же можна таке жінці предлагати, кричу: Люба, Люба! А Люба з такою це, представляєш, улибочкою каже:

– А шо? Я можу.

– Можеш? – каже Лужин. – На!

Забрав у наглядача нагана, оддає Любі. Люба бере нагана, питає, як тримати, на шо натискати, приставляє до приговореного, потім повертається і питає, куди стріляти, в скроню, мол, чи в потилицю?

Тут, Нюра, і Лужин не витримав:

– Стріляй! – кричить. – Мать твою так! – І собакою її в женскому роді назвав.

А вона повернулась до нього і обратно все з тою ж улибочкою:

– Шось-то і ви, – каже, – товариш начальнік, нєрвнічаєте.

І опять приставила наган, руку витягла, сама відсунулась, спідницю підібгала, щоб не забризкатись, а очі усе ж таки зажмурила…

Пострілу я не чув, був уже в обмороці. Очухався в коридорі. Попов Василь мені воду на морду ллє і по щоках ляскає.

А потім, шо ж ти думаєш, мене знову перевели в рядові наглядачі, її – повіриш, ні? – взяли бійцем-сполнітєлєм. І квартиру ми ту получили. І на кроваті тій разом спали. І ось там я заболів. Прийду додому, не можу собі місця знайти. Сяду на стілець, тут же зриваюсь, тут же сидів той, якого застрелили. Апетит втратив, шматок у горло не лізе. По ночах

спати не можу, все мені той чоловік сниться. І все повторяє одне і те: "Будь-ласка, поскоріше". Просинався я завжди із криком. А Люба до мене: ну шо ти, шо ти! Та іншим разом зачне ластитись та підкочуватись, щоб своє удовольствіє справить, і я вроді тоже не проти, але потім згадаю, як вона з наганом стоїть і спідницю свою підгинає, і мене тут же починає тошнити не якось так, а насправді, якось і до уборної не добіг, вирвало в коридорі.

І так ось я жив, жив, життю не радий, і руки хотів уже на себе накласти, а тут викликають мене на комісію і кажуть: ви зі своєї служби відзиваєтесь на оборонні роботи. І ось послали мене в Тульську область проти танків канави рити, ну а там мене всього як є облапошили. Шапку украли, рукавиці украли, я туди-сюди до начальства, а вони кажуть, наше діло маленьке, ми вартових до ваших рукавиць приставити не можемо. І примушували працювати. І ось я там геть обморозився і тифом захворів, списали мене підчисту, іди, кажуть, папаша, куди хочеш, може, хоч вдома помреш. Я, звичайно, міг би повернутися до Люби, та як згадаю, так не можу. Ось і прийшов до тебе.

14

Як уявиш собі, на якій волосині висить і тремтить грудочка нашого життя, так мимоволі спаде на думку, що це диво велике, коли цій грудочці вдається провисіти бодай декілька літ, не кажучи вже про десятки, які випали нам із вами, добродію-читачу. У декого час життя обчислюється днями, а кому природа наче пошкодувала навіть годин зайвих виділити, щоб поглянути хоча б, як сонечко сяє, хоч до материнського обличчя посміхнутися.

З Нюрою диво не подружилось. Збігала вона з поштового ґанку, послизнулась на заледенілій сходинці, вдарилася з розмаху потилицею, а біль у животі тільки опісля відчула. Зате такий біль, наче вилами її наскрізь пропороли. Тут же й пологи почалися. На крик її збіглися подруги по роботі, на руках перенесли через дорогу в амбулаторію. Там, у коридорі, не добравшись до фельдшерки Алевтини Кузьмівни, вона

легко народила недоноска чоловічої статі вагою менше одного кілограма.

Чахле дитя три дні і три ночі кричало майже безперестану, а четвертої ночі не пережило. Амбулаторія війною була спустошена. Ні медиків, ні медикаментів у ній не вистачало. Було б усе це – можливо, і вижило б дитя. Далі могло і взагалі усе скластися інакше. Може, виявився б у нього неабиякий інтелект і талант, і став би він письменником або фізиком-теоретиком, а то й оперним співаком. Могло б бути і попростіше: отримав би освіту п'ять-шість класів, закінчив би курси трактористів чи водіїв. На гармошці навчився б грати, дівчат приманювати. У армії відслужити встиг би ще до Афганської війни й одружитися. Одружився б на жінці пишнотілій та теплій, стусав би її сп'яну, люблячи і не з усієї сили, а вона б йому діточок породила, одного-двох, не більше. Більше при наших зарплатах він би не потягнув. Ну все це би-би-би, а могло б і інакше вийти. Підріс би, зв'язався з кепською компанією, школу б кинув, пити почав, курити, колотися, красти, потрапив би до тюрми чи психушки, а то й бомжом став би, по смітниках шастав би. Усіляко-всіляко судьба могла б скластися. Могла б і так, що мати не рада була б, що народився і не помер немовлям. А так, що гадати, померло немовлятко, нічого хорошого не побачивши, але й не согрішивши ні разу, і тому достойне місця в раю. Померло, і смертю цією природа наче стерла останній доказ Нюриного зв'язку з пощезлим коханцем.

Додому вона поверталася така слабка, що й ноги не тримали. Добре, що трапилась конем Тайка Горшкова, довезла.

Було вже темно, коли Нюра вилізла із саней і наблизилася до хати. Ще двері не відкривши, почула запах, від якого давно одвикла. Увійшла до хати, при світлі гасової лампи побачила: за столом батько, Олімпіада Петрівна і Вадик пригощаються. З казанка варене м'ясо руками тягнуть і чавкають голосно, як поросята.

– Смачного, – сказала Нюра.

– Спасибі, – відповіла Олімпіада Петрівна.

– Нюра! Дочка! – спохопився батько. – Слава богу, повернулась. А де ж ти була, шо робила?

– А ти не знаєш? – запитала Нюра.

– Ну відкіля ж мені знати, донечко? Ти ж мені хіба шо говориш? Куди пішла, коли прийдеш, мені не кажеш. Та шо із тобою трапилося-то?

– А те трапилося, що дитятко народила, а воно померло. Навіть як назвати його не придумала.

Сказала і здивувалася власному спокою, наче про щось звичне повідомила.

– Ой! – вирвалося в батька. – Ой, Нюро, та шо ж це, та як же ж це?

– Боже! – приєдналась Олімпіада Петрівна. – Боже, яке нещастя! Як же ж це, Анно Олексіївно, таке трапилось?

– Трапилось, – відказала Нюра і стала знімати шубку.

Батько підскочив допомогти, бурмочучи:

– Ой-йой, як зле, Нюринька! Але знаєш, може, воно ше подивиться звідтіля, згори-то, на нашу житуху, як ми тут поневіряємося, і скаже: слава тобі, Господи, шо прямим рейсом потрапив одразу на небо. Ти сідай, Нюр, попоїж, – стягнув з неї шубку. – Сідай із нами, це, попоїж.

Вона голодна, довго упрошувати себе не примусила. Сіла за стіл, ухопила шмат м'яса, вп'ялась у нього зубами.

– Смачно? – спитався батько. – Правда, смачно. Жорсткувате трохи, а так нічого.

Жорсткувате чи ні, а стала рвати зубами з жадібністю. Виголодалась і давно м'яса не їла.

– А де ж м'яса-то взяли?

Олімпіада Петрівна підвелася і вийшла до себе.

– Дядя Льоша Борка зарізав, – повідомив Вадик.

– Ну нашо ти так говориш? – дорікнув батько. – Ти ж знаєш, я курки зарізати не можу, не те шо тварину. – Повернувся до Нюри: – Плечевий зарізав. Я його попросив, а він зарізав. Та й собі ось такий шмат узяв. Я кажу, куди ж тобі стільки, а він каже, а ти шо думав, задарма чи як я буду тобі надриватися?

Нюра перестала жувати і застигла з відкритим ротом як зачарована. З тим же виразом повернулася і подивилася на батька.

– Та ти чого, Нюр? – захвилювався він. – Та ти чого це так дивишся? Та ти не гнівайся, Нюр, не треба. Це ж не людина, це ж тварина. Вона без толку бігає як собака, а люди, Нюр, люди-то ходють голодні.

Нюра, затуливши рота рукою, рвонула із хати. Біля ґанку довго і немилосердно блювала. Вона думала, що помре, і не хотіла противитися смерті. Вона втратила свідомість, але не надовго, а коли отямилася на тому ж місці, над нею простоволосий стояв батько і термосив її за плечі.

– Та ти шо, Нюрок, та ти шо?

– Ах ти мать твою єті! – Нюра зірвалась на ноги, кинулась на батька з кулаками. Він – навтьоки, вона вхопила граблі і помчала за ним. Догнала його на дорозі і зі всього маху опустила граблі йому на голову, але потрапила не залізом, а держаком, який переламався. Батько вхопився за голову і сів на сніг, обливаючись кров'ю. Вона перелякалась й сіла поряд.

– Папаня, милий! О Господи, та що ж це я натворила!

Потім удома обмивала його, перев'язувала, плакала над ним, над Борком, над своєю долею.

Уночі в неї піднялась температура і розпочалась маячня. Вона хворіла три дні, а на четвертий прокинулась з ясною головою і зрозуміла, що доведеться жити далі.

15

Коли морози спали, Нюрині квартиранти переїхали в кімнату при школі. Олімпіаді Петрівні дали її з умовою, що вона буде вести перший і третій класи. Нюра зосталася з батьком, який поступово поправлявся. Шкіра на обличчі порожевіла, зморшки розгладилися. Голитися став через день шматком скла. Наприкінці ж квітня прийшов до нього незвичайний лист – не трикутник, як усі, а в конверті. Люба писала рівним кучерявим почерком, що живе одна, мужчин до себе не допускає, веде врівноважений спосіб життя. Віка росте розумною дівчинкою, уже знає букви і навіть уміє писати слово "папа". А начальник Роман Гаврилович Лужин декілька разів про нього питав, жалкував, що все так вийшло, і обіцяв, якщо Бєляшов повернеться, підшукати йому легшу роботу.

Прочитавши листа, батько засунув його назад до конверта і поклав конверта в кишеню гімнастерки. Але опісля Нюра бачила, що батько

часто витягає цього листа, дивиться на нього, ворушить губами і думає про щось довго і важко.

А потім Нюра і деякі сусіди стали помічати за Олексієм Івановичем, що в теплі дні він у тілогрійці, ватяних штанях і валянках виходить із хати, сідає на ґанку, бере в руки палицю і, тримаючи її як пістолета, цілиться в перехожих.

Очевидно, він збирався повернутися до Люби і готував себе до можливого працевлаштування. Але тренування його виявилися даремними.

Якось Нюра годувала його капусняком з мерзлої капусти, а він, не донісши чергову ложку до рота, раптом захрипів, вирячив очі і, розплескавши капусняк, став трясти ложкою, наче збирався когось вдарити.

– Папаня! – закричала Нюра. – Ви що?

Та він тільки хрипів, тряс ложкою і витріщав очі.

– Папаня, – здогадалася Нюра, – ви помирати, чи що, зібрались?

Він припинив хрипіти і трястись, поклав ложку на стіл, поглянув на Нюру осмислено.

– Кажись, да, – сказав. І помер.

16

По селу рознеслася чутка: Іван надіслав таки Нюрі листа. Чутка пішла од Нінки Курзової, найближчої подруги Нюри і її довіреної особи. Вона по секрету розповіла Тайці Горшковій, а та по секрету Надьці

Косорукій, а Надька знову ж таки по секрету сусідкам ближнім і дальнім, і так розійшлось, начебто Нюра приходила до Нінки й читала їй листа, щойно отриманого. З виду лист наче справжній. З адресою, з указівкою, що передати особисто в руки, і штемпель поштовий приляпано, але почерк-то, Нінка знає без сумніву, Нюрчин.

Жінки спершу довго не вірили, потім вирішили, що Нюрка від усіх своїх нещасть умом помішалась, і стали, одні не без єхидства, решта з простодушності, приставати, мовляв, раз твій чоловік об'явився і пише, то не тільки Нінці, а й нам прочитала-бись. Нюрка спершу віднікувалася, а потім погодилась.

Увечері, в суботу, після лазні, зійшлося в Нюрчиній хаті всеньке жіноче населення. Прийшли Нінка з дитям, Тайка з двома. Прийшла бабця Дуня з пляшкою самогону. Додалися дві дівчини-близнючки Манька і Зінка Четорови, Надька Косорука і Клавдя, чорнява жінка з евакуйованих на прізвисько Чернота. Про Черноту подейкували, що вона сиділа в таборі по кримінальній справі, з тих пір береже на собі різні наколки, одна, головна, на животі: "Тут лежав мій милий". Була вона жінка не зловредна, але від тутешніх вирізнялася і видом, і звичками, тим, що завжди курила товсті і невміло завернуті самокрутки, а почуття подиву виражала вигуком "Єхтийох!". Що означало, здається, "Ех, ти, ох!".

Зійшлися жінки в Нюриній хаті з ввічливими недовірливими посмішечками. Хто для того, щоб потім посміятися, хто – просто розвіяти нудьгу.

Розсілися хто де. Нюра, не пошкодувавши гасу, лампу семилінійну засвітила, викрутила гніт до найяскравішого. Розгорнула трикутник, акуратно розгладила, оглянула слухачок і почала, хвилюючись: "Привіт із Енської частини! Здраствуйте, Нюра! Добрий день чи вечір. Із фронтовим армійським привітом до вас ваш Іван.

Вибачте, що довго не писав, оскільки був зайнятий знищенням німецько-фашистських загарбників, які віроломно напали на нашу країну, убивають стариків, ґвалтують і взагалі поводять себе огидним способом, як справжні свині. Доводиться вести проти них нерівні воздушні бої, літаючи на всяческих єропланах зо стрільбою із кулемета. За час, що ми з вами не бачилися, вдалося мені в нерівному воздушному бою підстрелити декілька бомбовозів, а також живу силу і танків противника. Тілько ви не думайте, що я лиш літаю і тілько стріляю по бомбовозам, чи по танкам, чи по живій силі противника, а про вас ніколи не думаю. Ні, любима наша Нюра, літая на єропланах і ведучи смертельні поєдинки в нерівному воздушному бою, я постоянно вспоминаю вашу фігуру, ваші очі, і щічки, і носик, як ми з вами жили, цілувалися і милувалися для совмєсного щастя. І все це я коли згадую, то любов моя до вас, мила Нюра, виростає з іще більшою звєрскою силою, і так же – ненависть до фашиста-врага. Также я думаю і певний, що ви мене тоже з часом не забуваєте, думаєте про мене, як я тут сражаюсь, і турбуєтесь за мою молоду жізнь і здоров'я. А я тоже за вашу. На цьому сердечно закінчую, жду отвєта, як соловей лєта, і желаю вам усього хорошого у вашій молодій і цвітущій жізні, ваш чоловік Іван".

Узагалі-то, у неї було написано просто "ваш Іван", але, дочитуючи листа, вона вирішила усно посилити враження від підпису і прочитала не "ваш Іван", а "ваш чоловік Іван".

До прочитаного жінки поставились по-різному. Деякі в усе повірили одразу. І тут нічому дивуватися. Більшість людей, не володіючи власною розвинутою уявою, не можуть собі уявити, що хтось її має і може описати щось, чого в житті не було. Самі уявити нічого не можуть, але до уявленого іншими вельми сприйнятливі і тому безвідмовно вірять усьому, про що читають в романах чи що бачать у кіно. Це їм допомагає все побачене переживати щиро і глибоко, з радістю і сльозами. А інші, меншість, не вірять ніколи нічому, і власної уяви не мають, і до чужої глухі, ніякі тексти чи картини їх абсолютно не зачіпають, не зворушують, не викликають посмішку і не витискують сльозу. Так що жінки, Нюрині односельчанки, майже всі одразу в усе повірили, тим

паче що лист був просто як справжній. Як належить, з адресою отримувача, з поштовим штемпелем, та й важко було собі уявити, що Нюра сама таке видумала зі своєї голови. Інші не зовсім повірили, але зацікавилися і побажали почути продовження. І, мабуть, одна тільки Нінка Курзова по тупості своїй не повірила жодному слову, поставилась до прочитаного з повною байдужістю, чого, однак, Нюрі в очі виказати не наважувалась, а позаочі обзивала свою подругу як чокнуту.

Як би хто не поставився до цього всього, але наступної суботи знов зібралися жінки у Нюри і в тиші, порушуваній тільки хрускотом лузаного смаженого гороху і гудінням веретена, прослухали чергове послання:

"А ще сообщаю вам, Нюра, в краткості свого пісьма, що вчорась, токо ми сіли завтракать, як роздався крик нашого командира "тревога!", і зелена ракета оповістила о том, що приближаються вражеські бомбовози, і командир приказав нам вступить із ними в нерівний воздушний бій. І я негайно сів у свій самольот і підняв його у воздух. Піднявся я, дорога Нюра, вище хмар. І бачу: летить на нас ціла, можна сказать, армада, і тоді я приблизився і став стріляти по них зі свого кулемета. І коли я вдарив першу очерідь трасіруючими снарядами, я угледів, як загорівся один самольот, а потім другий, третій і четвертий, і всі чотири попадали на землю..."

– Це треба ж! – не витримала Тайка Горшкова.

– Єхтийох! – одізвалась і Чернота.

"...Це була тяжка робота, Нюра. Деякі люди думають, Нюра, що це легко збивати вражеські самольоти. А це нелегко. Тому приходиться, сражаючись, робити декілька фігур вищого пілотажу і літати як у обикновенному положенії, так і догори колесами. А ще, звичайно, треба про те подумати, що там, у тих вражеських самольотах, тоже сидять люди, такі ж, вроді нас із вами, тільки що говорять по-другому. І, може буть, у них тоже єсть і жони, і діти, і батьки, а также всякі другі родичі,

дальні і близькі, і їм тоже буває дуже неприязно, коли приходить до них похоронка, що він погиб смертю храбрих за родіну і за Гітлєра. Но що ж поробиш, Нюра, єслі йде война і ці люди не хотять понімать, що і у мене тоже єсть хтось, хто дорогий моєму гарячому воїнському серцю? Хто мені дорогий, то це я маю в виду вас, звичайно. І коли я вспоминаю, Нюра, вас, ваші очки і вашу улибку і то, що німецько-фашисти зробили із вами, однявши вашу корову, то з новою утроєною силою починаю бити цих стерв'ятників. І от котрих я побив, а которі кинулись навтьоки, но один наглий продолжав свій польот дальше, а у мене нема вже патронів, і кончились боєприпаси, і бензину тоже всього нічого. Но тоді з послєдніх сил догнав я цього уходящого стерв'ятника і всією силою ударив його своїм тарантом..."

– А що таке тарант? – спитала одна із близнючок.

– А це там на самольоті є така як би дубина, – пояснила Горшкова Тайка, – коли патрони кінчаються, так б'ють обикновенно тарантом.

"...Ось ударив я його своїм тарантом і бачу: самольот загорівся, а льотчик схопився за голову і кричить: капут, капут. А коли я спустився на землю, то до мене підійшов наш командир і сказав: "Ти, Ваня, дуже добре сражався сьогодні в нерівному воздушному бою, і я тебе за це награждаю красним орденом Бойового Красного Знамені".

І так ось я по ночах, коли, буває, після нерівного воздушного бою не спиться чи, допустім, клопи кусають, і думаєш про всю прошедшу жізнь, я думаю, що було у мене таке щасливе время, коли ми з вами зустрілись у селі Красне, і що якби не ці прокляті німці, то ми создали би крепку і дружну нашу сім'ю, і ви би рожали дітей, і виховували, а я би робив у колгоспі чи навіть на заводі. І за вами би завсігди ухажував зо всією моєю сердечністю і уваженієм".

Слухаючи це, обидві близнючки пустили сльозу, а Зінаїда Волкова заридала і з плачем вибігла з хати.

Так і пішло. По суботах жінки йшли до лазні, потім до Нюри. Деякі зі своїми табуретками, з рукоділлям, іноді з пригощенням якимсь. Збиралися, лузали смажений горох, коли траплялося, пили чай вприкуску чи вприглядку, хто в'язав, хто ськав воші в сусідчиній голові, слухали, зітхали, обговорювали, плакали, розповідали про своїх, згадували минуле життя, думали про майбутнє, від якого, між іншим, радості не очікували. І вже стало це таким правилом, що сходилися щосуботи без попередження. Сходились, слухали, обговорювали і розходились з надією на незмінне продовження. Щотижневе слухання Нюриних листів стало для цих жінок приблизно такою ж насущною потребою, як для майбутніх поколінь регулярне поглинання телевізійних серіалів. Навіть і жили від суботи до суботи, від однієї серії до іншої. А для Нюри підготовка до чергової суботи стала щоденною роботою. Жінкам-то що? Десять-п'ятнадцять-двадцять хвилин послухали і розійшлись, а для Нюри це щоденний непростий труд, зрідні письменницькому. Жила вона ці роки в постійній творчій напрузі, власна фантазія збагачувалася обробкою зібраних матеріалів. Що в газеті прочитає, що почує по радіо і від людей, усе оцінює, чи ж не підійде їй. Звідсіля були і описання різних подвигів, і нічні бої, і дальні бомбардування, і вимушені посадки, і стрибки з парашутом. І стала ця творена нею мнимість головним і єдиним смислом її справжнього реального життя.

17

Нінка Курзова чим далі, тим більше ревнувала. І якось сказала Тайці:

– От інтересно, ходють усі до Нюрки, ходють. Усі знають, що сама собі пише, а ходють. Ніж її видумки слухати, краще прийшли б до мене. Мій-то мужик не видуманий.

– Не видуманий, а пише дурню. Віршами. Пушкін! Ти ж сама його читати не хочеш. А її видуманий таке надумає, що просто серце холоне.

– Треба ж, – дивувалась Нінка. – Серце холоне. А чого ж там холонути?

Нінка ходила, заздрила, ревнувала і якось взяла та й сама сотворила листа наче від Миколи, але не у віршах. Скликала жінок у неділю, навіть кисілю вівсяного на всіх наварила. Жінки прийшли, киселю дармового охоче поїли, гороху полускали, веретена покрутили, послухали ввічливо, але ніхто жодного разу не заплакав, не засміявся. Не талановито це було, не смішно, не сумно, нецікаво. І наступного разу прийшла тільки Зінаїда Волкова, скоріше заради киселю, аніж для чогось іншого.

Нюрі спочатку од незвички важко було до кожної суботи новий сюжет творити, але поступово розігралась. І пішла, пішла писати текст за текстом, оповідаючи історії про здійснені Іваном подвиги, отримані за це нагороди, і по щаблях військових звань також героя свого поступово просувала все вище й вище. І крім того, завжди в листах була тема пристрасної любові і відгуку на події реального Нюриного життя.

"Здраствуйте, Нюра, добрий день вам чи вечір, а може, ранок, як у мене! У мене якраз ранок. Прокинувся я сьогодні від того, що тихо було в нашій Енській частині, і так добре довкола, і сонечко світить, і пташечки співають, наче ніякої війни не було і немає, і прокинувся я від того, що чуство мене розбудило таке, що ось не один я на цілому світі, єсть іще одна душа, така ж вроді, як і моя, і навіть, може буть, не душа, а половина душі, половина моя і половина ваша, і ось половини ці тягнуться одна до одної і розтягуються в сторони навроді простині, і такої широчезної, що закривають усе на світі. І ось як стягнуться ці дві половини, як зійдуться, так можна буде відразу й померти. Тому що, як я міркую, щастя саме більше – це таке щастя, від якого помирають. А в усьому іншому у нас добре і спокійно. Учорась літав я знову ж таки на бойове завдання, і напали на мене одного шість, а може, й більше їхніх бомбовозів, і всіх я їх побив зі свойого пулємйота, но мене один також ззаду підло ударив своїм тарантом, і прийшлося мені спуститися на парашуті. А командир наш зустрів мене внизу та й каже: поздоровляю, будеш ти тепер в званії капітана. На цьому коротко своє повіствованіє,

на жаль, завершаю, остаюсь до вас із любов'ю на роки довгі, на віки довгі, з ніжністю ізумітєльний ваш Іван".

Той не письменник, хто сам не вірить у те, що він пише. Для письменника межа між реальністю реальною і реальністю уявленою тонюсінька, легко розмивається, зливаючи ці реальності воєдино. Якби запитати Нюру, щоб сказала чесно, вірила вона у свої видумки чи не вірила, вона не змогла б відповісти певно. Тому що не писала, а записувала слова, диктовані їй уявним адресатом. Писала і бачила перед собою свого коханого чітко і ясно, як він сідає в літак, як вилазить на крило і зістрибує на землю, як, нахилившись над листком паперу, описує своє життя. Поки писала, іншого разу зізнавалась собі, що пише сама, а закінченого листа бере до рук, наче він насправді прибув здалека. І, бувало, сама собі зачне перечитувати і всміхається або плаче. І, жінкам читаючи, переживала усе заново.

18

Тайці Горшковій прийшла похоронка, вона вибігла на мороз в одній сорочці, качалася по снігу, кричала на всеньке село. Нюрі стало незручно, що вона така вдатна, – Іван воює, не знаючи ніяких неприємностей, – і до наступної суботи приспіло від нього повідомлення, що в нерівному повітряному бою він був поранений, знову спустився на парашуті і потрапив у госпіталь. І звідтіля написав, що "як тільки очнувся в сознанії, відкрив очі, дивлюся і втямити не можу, де це я знаходжуся і яким путьом я тут очутився. І ось тепер я лежу і, обратно заплющивши очі, думаю про вас, вспоминаю вашу наружность, і ваш голос, і ваше диханіє. А санітарки тут усі красиві, та красивше вас нікого нема".

У листах містилися різні настанови на всі випадки життя. Іван просив Нюру берегти здоров'я і життя, з натопленої хати не вибігати на мороз не закутаною і не полоскати білизну на річці, доки лід повністю не встановився. А також слідували детальні пояснення, як зберігати

картоплю, шаткувати капусту чи підправити ґанок. Чомусь автора зачіпали національні проблеми, яких він торкався не раз і в такому дусі:

"А дехто каже, що німці це особо зловредна нація, а я так скажу вам, дорога Нюра, що нації всі бувають одна одній рівноцінні, отлічаються тіко кольором волосся чи очей та по-іншому балакають, а в остальном всі ісключітєльно такі, як ми, окромя циган. Учора прийшло мені пісьмо од товариша Калініна, він сообщає, що награждьонний я тепер ще один раз орденом Леніна".

Були міркування відносно щонайкращого облаштування життя в даних умовах:

"А жінкам, які слухають мої листи, передайте, що жизнь їхня нині така тяжола, що ні в сказці сказать, ні пером описать, но нічого нє подєлаєш, ось така война. А після войни тоже нічого хорошого не предвідітся, потому шо колічество нашого брата со временєм тєчєнія войни постєпєнно уменшається, а я так думаю, шо єслі би у нас ввєсті хоча би на время мусульманські правила, у них же на одного мужика буває і шість, і десять жон, і так тоді мужчин усім хватає. Я не тому, що за такий разврат, но жалко мені, Нюра, дуже жалко усіх жінок, вже до того жалко, що на всіх би зразу женився і всіх би зразу пригрів. Но на самому-то ділі у мене нікого нема і бути не може, окрім вас одної, з чим і розстаюсь до слєдующого мого пісьма, яке буде написано через тиждень".

Від піклування про обездолених жінок і від порад по господарству він знову переходив до описання подвигів, отриманих за це урядових нагород і військових звань.

До кінця війни удостоївся Іван звання Героя Радянського Союзу і чина полковника. Нюра знала, що за полковником ідуть генеральські звання, але підняти коханого до таких висот не наважилася.

Закінчення війни жителі Красного зустріли хто радісно, а хто з плачем. Жінки, до кого поверталися чоловіки, раділи, а ті, до кого ні, ще більше своє горе горювали. Ніхто не знав, хто і коли прибуде, деякі жінки ходили в Долгов на станцію регулярно, як на чергування. І Нюра також ходила разом з іншими. Вона сама так повірила своїй видумці, що, приходячи на станцію, вдивлялася в усіх полковників, які з'являлися там нечасто, іноді, втім, дивилася й на тих, хто був чином понижче.

У Красне повернулись із війни всього три чоловіки. Із них цілий тільки Мякишев, а решта – Плечевий без руки і Курзов без ока.

Щодня по дорозі на пошту Нюра завертала до станції, стрічала черговий поїзд, штовхалась серед усякого люду, оглядала крадькома пасажирів, що сходили на перон, і йшла спустошеною. І зрештою коротко і сухо написала сама собі сповіщення: "Цим повідомляємо, що ваш чоловік геройськи загинув у нерівному військово-повітряному бою з фашистським стерв'ятником".

Треба було поставити підпис, і вона спочатку написала посаду: "командир Енської частини", потім звання: "генерал-майор", потім вирішила, що це занадто, переправила на "генерал-лейтенанта", подумала, що це малувато, переписала все від початку до кінця, означила підписанта "генерал-капітаном", а прізвища й тут не придумала, поставила закарлючку й заридала…

20

…Наприкінці сорокових років з'явилися в селах фотографи-шабашники. За невеликі гроші, а то й за натуральну плату продуктами збільшували фотографії, а якщо треба, прикрашали, підмолоджували,

одягали пристойніш. Один такий, у довгому, до п'ят, суконному пальті, в шляпі з опущеними крисами, з ящиком через плече, постукав до Нюри.

– Ну що, хазяйка, будемо робити портрети?

– Чого? – перепитала Нюра.

– Збільшую портрети. З мухи роблю слона, з маленької карточки – великий портрет. Одинарний коштує п'ятнадцять рублів, подвійний – четвертак.

Він відкрив папку і став показувати ретушовані фотопортрети різних людей і те, з чого вони були зроблені. Подібні творіння Нюра уже в когось бачила і не раз думала, як би і їй замовити щось подібне, але не знала, де і як. А тут підвернулась така оказія. Вона запросила фотографа до хати, показала йому карточки – свою й Івана. Знімок Івана, пришпилений булавкою до стіни, був маленький і вицвів. Людину, на ньому зображену, було ледь видно і схожою вона була на в'язня: голова обстрижена, очі великі, витріщені. На звороті залишилася посвята:

"Хай нєжний взор твоїх очей

Торкнеться копії моєй,

І може буть в твойом умє

Вознікнєт пам'ять обо мнє.

Нюрі Б. от Вані Ч. в дні совмєсной жізні".

– Муж? – запитав фотограф.

– Муж, – зраділа вона запитанню. – На війні погибши. Герой Радянського Союзу був, полковник.

– Зрозуміло, – сказав фотограф. Йому в його практиці і генерали стрічались. – Так, може, його в полковницькій формі, з орденами зобразимо?

– А можна? – здивувалась Нюра.

– Усе можна, мамаша, – сказав фотограф. – Десятку накинеш, ми твого мужа хоч в генерали возведемо, а добавиш іще п'ятірку, то й маршалом зробимо. Згодна? Як, у кашкеті будемо робити, в папасі чи без нічого?

– У льотчицькому кашкеті можна? – запитала Нюра.

– Можна в льотчицькому.

Так і домовились.

І через тиждень з'явився на стіні у Нюри портрет, зроблений точно як було замовлено. Сама Нюра у строгому темному жакеті, у білій кофточці, і коса укладена навкруг голови. Поруч із нею хвацький військово-повітряний полковник у кашкеті з кокардою, у золотих погонах із зірочками, на грудях з обох боків ордени, а зліва над орденами Золота Зірка Героя. Може, полковник не дуже був схожим на Івана, та й сама Нюра на себе не надто була схожа, але портрет їй сподобався. Так Іван Васильович Чонкін був похований і увіковічений. Але передчасно.

Частина друга

Перетворення

1

Ясного сонячного дня наприкінці червня 1945 року по брукованих вулицях німецького містечка Біркендорф запряжений парою веселих відгодованих коней прудко котив віз на високих колесах із залізним обіддям. Він був завантажений порожніми продуктовими ящиками і так гримів на нерівному брукові, що в найближчих будинках дзеленчали шибки і жителі злякано здригалися, думаючи, що знову канонада. Але, визирнувши на вулицю, одразу заспокоювались, а ті, що були сприйнятливі до кумедного, навіть і посміхалися. На передку, широко розставивши ноги в наспіх накручених обмотках і давно не чищених американських черевиках, сидів, злегка відхилившись назад, радянський солдат невеличкого зросту, худенький. Голова його була обв'язана брудним бинтом, краї якого розпушилися і звисали клаптями з-під пілотки. На грудях метлялася одна-єдина медаль "За звільнення Варшави". Настрій у визволителя Варшави, вочевидь, був хорошим. Міцно тримаючи в розпростертих руках віжки, він під гуркіт ящиків і коліс голосно виспівував пісню, якої його нещодавно навчив аеродромний каптьорщик старший сержант Кисіль:

Ком, панінка, шляфен,

Дам тєбє часи,

Мило і тушонку,

А ти скідай труси...

Перехожих на вулиці було мало, а якщо і справді зустрічалася не дуже стара фрау, навіть якщо не дуже молода, солдат заклично махав рукою і кричав: "Фрау, фікен-фікен!" – цих слів він навчився також від того самого Кисіля.

Несподівано позаду воза почувся ще більший гуркіт. З-за рогу вискочив танк Т-34. На повороті його злегка занесло, він навіть вискочив однією гусеницею на тротуар, ледве не стесавши ліхтарний стовп, але тут же знову зіскочив на бруківку і, висікаючи іскри, помчав донизу по вулиці. Не збавляючи швидкості, поминув воза, оповивши його хмарою відпрацьованих газів. Солдат на возі зморщився і затулив носа.

– Дурень смердючий! – гукнув він услід залізній громадині і покрутив біля скроні пальцем.

Пролетівши до наступного перехрестя, танк раптом скреготливо загальмував, позадкував заднім ходом і приткнувся до шкарубкої бровки. Кришка люка відкинулась, із неї виліз танкіст у темному комбінезоні з прикріпленим до нього орденом Слави і в ребристому шоломі. Він зняв шолом і, скуйовдивши руду спітнілу шевелюру, підождав, доки підкотить віз.

– Гей, ти! – гукнув він і покрутив шлемом над головою. – Як тебе, Чикін, чи що?

Солдат зупинив коней, поглянув на танкіста з вичікувальною цікавістю.

– Чонкін наша фамілія, – поправив він стримано.

– Ось так, я й кажу: Чомкін, – підтвердив танкіст. – А мене чи ж признаєш?

Чонкін придивився.

– На подобу наче й десь бачилися, – промимрив він невпевнено.

– Ха, наче й бачились! – танкіст зістрибнув на землю, дістав німецький позолочений портсигар з американськими сигаретами, простяг Чонкіну:

– Кури!

Чонкін з достоїнством, не кваплячись, взяв сигарету, пом'яв через полу гімнастерки (пальці брудні) і, нахилившись до простягнутої запальнички, продовжував вдивлятися в кругле, як млинець, обличчя танкіста з приліпленим на ньому абияк носом.

Танкіст посміхнувся:

– Красне пам'ятаєш? Ти там іще з Нюркою жив, з поштаркою. Жив із нею?

– Ну, – сказав Чонкін.

– Ось тобі й ну. А я Льошка Жаров, пастух, коровам хвости завертав.

– Ти диви! – здивувався Чонкін. – А я й дивлюся, десь оце… ну ось… вроді як бачилися. – Він зістрибнув із воза, простяг Жарову руку: – Здоров був!

– Здорова корова! – відгукнувся Жаров.

– Як вобще жізнь-то? – Чонкін привітно посміхнувся.

– Жізнь вобще нічо, підходяща, – сказав Жаров. – Шо в тебе з головою? Ранутий?

– Та ні, – відмахнувся Чонкін безпечно. – З коня упав.

– Ти? З коня? Як це? Селянська людина сидить на коні як городська на табуреті.

– В тому-то й діло, що не сидів я на ньому, а стояв. У Берліні. Коли на стіні розписувався їхнього раймага.

– Рейхстага, – поправив Жаров.

– Ну да, – погодився Чонкін. – Ось цього. Я ж туди під'їхав на возі, хотів, як усі, розписатися, а там уже місця нема. Усе розписано. Хто тут був. Хто з якого міста, з якої дивізії, хто від Волги дійшов, хто від Дніпра. А я хотів тільки фамілію свою поставити, і то ніде. Ось я на коня-то і поліз.

…Тоді заліз він на спину коня (цією подробицею він Жарова стомлювати не став) і шматком чорної смоли став виводити своє прізвище. Але, написавши перші дві літери "Чо", побачив, що іще вище стоїть прізвище чи то Ку-, чи то Пузякова, яке він одразу згадав. Він уже бачив це прізвище чотири роки тому в камері долговської тюрми. Там воно було начертано скам'янілим потому екскрементом, і тут був вжитий, очевидно, той же матеріал для письма. Чонкіну захотілося поставити свій підпис іще вище. Він зіп'явся навшпиньки, але тут кінь смикнувся, він упав, сильно затовк голову і більше до спроб увіковічнити себе не вдавався. А підпис його так незакінченим і зостався, і люди, які згодом бачили підпис "Чо", думали, напевне, що це розписався якийсь радянський китаєць чи кореєць.

– Ось як буває! – співчутливо зауважив Жаров.

– Буває, і слон літає, – погодився Чонкін. – А Нюрку-то давно бачив?

– Давніше за тебе, – сказав Жаров. – Мене ж у перші дні війни забрали. Ось із тих пір вдома й не був. Інші хоча б по пораненню відпустки получали, а я всю війну від і до в танку, як у банці, провів, і ні

разу, як бачиш, не зачепило. Але з жінкою своєю переписку підтримую. Пише, жизня в колхозі стала тяжкіша колишньої. На трудодні шиш плотять з фігом, якби, каже, не коза, не городчик, не курочки, то й зовсім був би повний капут, так нічого, перебивається. А нащот Нюрки твоєї сообщає, наче з офіцером заочне знакомство по переписці веде.

– З офіцером? – неприємно вражений, перепитав Чонкін. – З яким?

– А мені відкіля знати, з яким? – стенув плечима Жаров. – Знаю тільки, що льотчик.

– Льотчик? – перепитав Чонкін з раптово виниклим ревнивим почуттям. – Як же це льотчик?

З тих пір, як Чонкін розлучився з Нюрою, минуло без чогось чотири роки. Спершу страждав він дуже сильно, потім біль поступово затих. Останнім часом він про Нюру майже не згадував, а зустрівши, може, і не впізнав би, але новина, що вона виявилась йому невірною, вразила і образила його. І тепер йому уявлялося все так, наче він сам був бездоганним у своїй любові й вірності, наче розраховував на повернення й обіцяне сумісне життя, а ось вона не діждалася, позарилась на ненадійну офіцерську любов, продовольчий атестат і золоті погони.

– Ладно, – сказав він, пробуючи від порушеної теми одволіктись. – А білізоватися-то збираєшся чи як?

– Ну а як же. Ось гріб цей здам у ремонт, і все. Мені ротний мій на зверхстрочну пропонує зостатися, але я ні. Повернуся додому, трактористом чи комбайнером піду. А ти як?

– Та хто ж його знає. Вобще-то, білізувати вроді як обіцяли, но вони ж сам знаєш, сьодні одне кажуть, завтра інше. Ми б тебе, Чонкін, кажуть, відпустили б, та заміни, кажуть, нема.

– Та ладно тобі свистіти! Нема йому заміни. Сталін сказав, що у нас нема незамінимих людей.

– Хто сказав? – перепитав Чонкін.

– Сталін.

– А-а, Сталін, – з повагою повторив Чонкін, але вирішив усе-таки заперечити: – Сталін сказав і шо? Він, спорити не буду, людина велика, двох жінок має, а в конях-то шо понімає? Десь-то на коні ніколи й не їздив. Щас же у нас усі, хто на танкові, хто на тягачі чи ж самольоті, а конем управляти ніхто не вміє. Вони думають, шо на коні це тільки віжки туди-сюди наліво тягнути, а єжелі, к прімєру, хомут надіти та попругу затягти, дак іний даже майор чи підполковник не втямить, шо й до чого!

– Це таки да, – погодився Жаров. – Народ у нас сильно необразований. Так то язиками теліпати усі вміють, а корову за роги доїти норовлять. Слухай, – перемінив він тему, – ти в авіації служиш?

– Ну, – погодився Чонкін.

– А гідрашку достати-то можеш?

– Ясне діло, можу, – сказав Чонкін. – Випити хочеш?

– Та не в тому, – махнув рукою Жаров. Він озирнувся і, хоч нікого поблизу не було, понизив голос: – Увечері, як стемніє, приходь до мосту біля вокзалу, з гідрашкою. Є дві нємочки. З себе видні, на очках, по-нашому ні бум-бум, розмовляти не треба. Горілку жеруть, як коні. Прийдеш?

Чонкін задумався. Пропозиція була спокусливою, але не так-то просто було усе виконати.

– Увечері? – невпевнено розмірковував він уголос. – Ех, да, увечері, воно то да… Та ось тільки старшина, зараза, як би, це ось, не застукав. Старшина у нас знаєш який – не людина, а собака. Навіть не собака, а не знаю хто, причому ніскільки не воювавши. Але ходить, зирить, винюхує, самоволку хоче не допустити. А німки-то товсті?

– Як діжки, – пообіцяв Жаров. – Сіськи во, а ззаду – повний парад, Красная площадь.

– Да, – знову задумався Чонкн.

Картина, намальована Жаровим, спокушала, але було страшнувато. Страшнувато, але спокусливо.

– Ех, ладно! – махнув він рукою. – Жди, прибуду.

2

Цікавий читач не може не запитати, а де ж Чонкін пропадав увесь цей час? Як, засуджений на початку війни до смерті й утікши з тюрми, виявився він знову у льотній частині? Причому не в якійсь там льотній частині, а в тій, що була під командуванням все того ж Опаликова, який зустрів війну підполковником, закінчив полковником і до усіх своїх численних орденів додав золоту геройську зірочку.

Якщо розповідати про весь шлях, подоланий нашим героєм по дорогах і стежках війни, про усі його пригоди, то занадто довгою вийде наша розповідь. Тому пройдемося пунктиром.

Зоставшись удвох в районі Долгова, Чонкін і Клим Свинцов кінець осені і початок зими провели в лісі, пересуваючись по ньому безцільно, наче ведмеді-шатуни, і за звірів таки їх сприймали місцеві жителі, що заходили до лісу для заготівлі грибів, ягід чи дров. Серед сільського населення в цій окрузі ходили в той час чутки про те, що з початком

війни в місцевих лісах з'явилися партизани, а також у значних кількостях ведмеді, чорти і мавпи. Та вони, обірвані, голодні й холодні, і справді стали схожими на якихось звірів. Чонкіна упізнати ще було можна, у нього борідка відросла татарська, рідка, яка не приховувала основних рис обличчя, а ось Свинцов до брів заріс рудою і брудною шерстю, та такою густою, що перш, ніж роздивитися на щось, шерсть цю розсував руками. Деякі люди сприймали наших утікачів не за звірів, а за диких партизанів, хоча їм не до партизанства було, а тільки б не потрапити при цьому ні до наших, ні до німців і якось прохарчуватися. Інші на їхньому місці з голоду б здохли, та вони були людьми, що виросли на природі і були її часткою, до того ж мали при собі гвинтівку з набоями. Якось усе ж таки харчувалися. То пташку підстрелять, то гриба зірвуть, то брусницю зберуть. Багаття розпалити – вогонь древнім способом, за допомогою кресала і каменя, добували. Знайшли десь каску німецьку ще з Першої світової війни, іржаву і з діркою від кулі. Дірку шматком онучі заткнули, перетворили каску на каструлю. Ганчірка, намокнувши, не прогорала. Варили грибний суп з опеньків (їх того року видимо-невидимо вродило), компот і відвари із трав. Спали, не знімаючи шинелей, на сирій землі. Поки жити було можна, але якось вночі підморозило, а вранці поглянули: опеньки, всі враз, почорніли і зів'яли. Кочки вкрилися тоненькою льодяною кіркою. Брусниця під нею була наче під склом у музеї. У музеї Чонкін бував лише один раз, коли комендантську роту возили в місто і там показували якраз під склом ікла вимерлих тварин, наконечники списів і прикраси тодішніх людей. І там же, він запам'ятав, були такі бусинки, наче як у брусниці, і так лежали під склом, поблискуючи. Зима наступала, виникало завдання якось її пережити. Хотіли вирити землянку, але інструменту більш підходящого, ніж багнет, не було. Однак доля до них виявилась більш чи менш прихильною. Якось, збираючи хмиз для багаття, Чонкін і Свинцов наблизилися до густих кущів, як там раптом ворухнулося і вибралося назовні щось волохате.

– Відмедь! – вигукнув Свинцов і, відстрибнувши, скинув гвинтівку.

Але це був не ведмідь, а пречудна істота, покрита довгою шерстю, з пролисиною вздовж хребта. Вискочивши із кущів, вона кинулась геть. Свинцов, сам перетворившись у цей час у звіра, ринувся в погоню. Істота досягла найближчого дерева і, спритно перебираючи усіма чотирма лапами, вмить злетіла до самої верхівки. Звідтіля занепокоєно стежила за підійшлими.

Свинцов, приставивши гвинтівку до ноги, запитав Чонкіна:

– Шо за животне, не відаєш?

– Не знаю, – здивовано сказав Чонкін. – Схоже, шо обіз'ян.

– Ти шо? – обурився Свинцов. – Ти обіз'янів видів коли-небудь?

– Видів, – сказав Чонкін. – Нас торік у звіринець водили. Спершу в музей, а потім у звіринець. І там один був точно, як цей, і з голою жопою.

– Тьху! – сплюнув Свинцов. – І звідкіля вони тут беруться? У нас у тайзі таких немає. Відмеді, вовки, білки і соболі єсть, а обіз'яни не водяться.

– Так звідкіль їм тама бути, – Чонкін згадав твердження Гладишева, – коли вони всі в людей поперетворювалися?

– Як це? – не повірив Свинцов. – Оборотні, чи шо?

– Навроді того, – підтвердив Чонкін.

– Це буває, – погодився Свинцов. – У нас у селі тоже Варька коса кішкою по ночах оберталася. У корів чужих молоко висмоктувала. А брат мій Серьога її в хліву вночі піймав та лапу їй топором і відтяв…

Кажучи це, Свинцов не спускав очей із того, що сидів на дереві, пришкулював то одне око, то друге, і той у відповідь йому так само жмурився.

– І що з лапою зробив? – запитав Чонкін.

– А нічого. Загорнув її в ганчірку, поклав на піч, а вранці гля, а там не кошача лапа, а человецька рука…

– Ну, і далі? – вимагав продовження Чонкін.

– Далі більше, – сказав Свинцов. – А ти як думаєш, обіз'янів їдять?

– А хто їх знає, – задумався Чонкін. – Мені не доводилося, а вобще чого ж, вони же ж тоже із м'яса і кісток состоять.

– І то, – розсудив Свинцов, – доки людиною не обернувся, такий же животний, як, допустім, свиня. Так що спершу шерсть на вогні обшмалимо…

– Дурний, чи шо? – запитав Чонкін.

– А чо?

– Через плєчо, – сказав Чонкін. – Нашо шерсть шмалити? Із шкури рукавиці зробимо, шапки пошиємо.

– Тоже діло, – погодився Свинцов, потерши замерзле вухо. – А ти сашлик лопав коли-небудь чи нє?

– А шо це?

– Шо-шо, – передражнив Свинцов. – Скуснятина, ось шо. На куски м'ясо порубаєш, на прут насадиш і в огонь, і так перевертаєш, щоби зо всіх боків рівномірно. Це ж такеє ось, це у-у! – заповнив він нехватку слів уканням. І, піднявши гвинтівку, смикнув затвора.

– Не стріляйте! – закричала мавпа людським голосом. – Не стріляйте, я здаюсь.

– Гля! – здивувався Чонкін. – Уже перетворившись.

– Да, – Свинцов розчаровано опустив гвинтівку. – Я ж, знаєш, людину убить можу, але человецьке м'ясо їсти не буду. Стошнить. Ладно, – наказав мавпі, – вались на землю. Та не боїсь. Не побіжиш – не заб'єм.

Мавпа похапцем спустилась і стала перед Чонкіним й Свинцовим майже на дві ноги, тільки злегка спираючись передніми кінцівками на повалене дерево. Хоча була вона вкрита шерстю з ніг до голови, Свинцов розгледів у заростях ознаку чоловічої статі і суворо запитав:

– Хто такий і якої будеш нації?

Мохнач мовчав і тремтів дрібно, немов вівця перед закланням.

– Говори, хто ти єсть! – рикнув Свинцов і клацнув затвором.

– Не стріляйте! – знову заблагав незнайомець і став часто кивати головою. – Руський я. Православний, – додав він, очевидно, не впевнений, що остання характеристика буде йому на користь.

– Брешеш! – не повірив Свинцов. – Обіз'янів руських не буває. Чи ти не обіз'ян?

– Е! – штовхнув Свинцова Чонкін. – А чи ж не чорт він?

– Ха! – вразився цією думкою Свинцов. – Одвічай, хто ти?

– Я сам не знаю, – заплакала істота. – Був людиною. А тепер, може, і чорт.

– У лісі живеш? – продовжував допит Свинцов.

– У лісі.

– А пожерти щось знайдеться?

– Для вас, – сказав чорт, – для вас непремінно знайдеться.

– Ну, веди нас до себе. Тільки без чортівні і не думай утікати. Пам'ятай, куля бігає швидше.

Пішли напролом, через хащу. Чорт біг попереду, допомагаючи собі передніми кінцівками. Свинцов і Чонкін за ним не встигали, але він зупинявся, піджидаючи, і знову біг уперед, як собака, що вела мисливця по сліду.

Спустилися в яр. По камінцях перейшли заплiснявілий струмок. Пересікли невелику галяву, переступили через стовбур великої сосни, що лежала наче труп. За нею були густі зарослі кущів. Біля кущів чорт завагався, а Свинцов про всяк випадок поклав руку на затвор.

– Прийшли, – сказав чорт стомлено.

– Куди ж це прийшли?

– А ось сюди, – сказав чорт і пірнув у кущі.

Свинцов кинувся за ним, розраховуючи ледь що тут таки його й придушити, й мимоволі скрикнув:

– Батюшки! Барліг!

Чорт, блиснувши голим задом, уже влазив у барліг рачки. Свинцов поліз за ним услід. За ним Чонкін. Барліг виявився довгим пологим лазом, що в кінці повертав праворуч. Вони проповзли по ньому декілька метрів, і вже світла позаду не було видно, а під коліньми відчувався твердий ґрунт.

– Не дивуйтеся, – почули вони голос чорта, після чого чиркнув сірник, а від нього засвітилася й гасова лампа.

– Ух ти! – ухнув Чонкін, а Свинцов од себе додав щось по матушці.

Далі повзли зі світлом.

За вузькою горловиною розпочинався, поступово стаючи ширшим і вищим, коридор, підлога його була встелена соломою, коридор закінчувався чимсь схожим на круглу кімнату, непогано прибрану, з килимом на підлозі, з матрацом і двома стосиками книг, але що найбільше здивувало гостей, так це приставлений до стіни портрет бородатого чоловіка в старій формі з еполетами і аксельбантами.

– Це хто ж такий? – з повагою запитав Свинцов.

– А це... – зам'явся господар барлоги, – це, як вам сказати... Це Його Імператорська Величність Государ Імператор Микола Другий.

– Ого! – мимоволі видихнув Чонкін.

– А ви самі-то, звиняйте, хто ж будете? – перейшов на "ви" зніяковілий Свинцов.

– А я, – сказав чорт, – Вадим Анатолійович Голіцин.

І розповів гостям свою історію. Вадим Анатолійович, на відміну від нашого героя, був справжнім князем Голіциним і поміщиком у тутешніх місцях. Потім служив у свиті Його Величності. Разом із царем був у Єкатеринбурзі, але втік якраз за день до розстрілу царської сім'ї. Добрався до рідних місць і оселився у лісі, очікуючи кінця більшовицької влади. Ждати, однак, прийшлося занадто довго. З часом цілковито обносився, здичавів, заріс шерстю. Вів дикий спосіб життя. Харчувався грибами, ягодами, корінням. Голими руками ловив зайців і птахів і зрештою так озвірів, що справжні лісові звірі його боялися. Він жив під відкритим небом, доки не набрів на барліг й не вигнав із нього сплячого ведмедя.

Ведмідь після цього став шатуном, бродив лісом, виходив на дорогу, нападав на коней і людей, але того, хто захопив барліг, боявся.

Живучи в барлозі, Голіцин став поступово повертатися до людського життя. По ночах прокрадався в села, крав курей, яйця, борошно і що під руку потрапить. Зрештою з'явились у нього гасова лампа, матрац, набитий соломою, лопата, сокира, ножовка та інші дрібні інструменти, за допомогою яких він барліг поглибив, розширив і перетворив у відносно комфортабельне житло. А вже напередодні війни у нього навіть власна бібліотека випадково створилася. Їхала по дорозі пересувна хата-читальня, шофер був п'яний, розбив машину і сам розбився. Коли машину знайшли, вона була вже майже повністю спорожнена. Бібліотека, яку віз загиблий шофер, належала колись Голіцину, до нього ж вона частково й повернулась. У тій частині, яка дісталась йому тепер, були романи Достоєвського й Данилевського, дитяче видання "Записок мисливця", подарункове – "Євгенія Онєгіна", три з п'яти томів Гоголя, половина марксовського зібрання Чехова, книга "Подорож по Єнісею", міфи Стародавнього Єгипту і Стародавньої

Греції і шотландські балади в перекладі Жуковського. А крім цих, у барлозі виявилися "Короткий курс історії ВКП(б)", книга Станіславського "Моє життя в мистецтві" і комплект блокнотів агітатора на другу половину сорокового року. Але найбільшою цінністю був цей літографічний портрет.

Поселилися в барлозі й жили. З великим комфортом. Десь хтось бився за щось, а Чонкін, Свинцов і князь Голіцин відсиджувалися у ведмежому барлозі.

Удача йде до удачі, як гроші до грошей. Як із житлом облаштувалися, так і на полюванні прийшло везіння. Кабана підстрелили і двох зайців. Смажили м'ясо на багатті, пили чай із зібраних чортом різних трав, а вечорами слухали свого господаря, який їм переповідав дивовижні романи зі стародавніх часів. Чонкін іноді думав: ще б сюди Нюру, так можна було б жити всеньке життя.

3

Так проваландався Чонкін у лісі невизначений час і якось за збиранням хмизу був схоплений партизанами. Потрапив до великої групи червоноармійців, що вийшли з оточення, і тому, уникнувши окремої перевірки, серед інших був зарахований у загін, яким командувала вже відома нашим читачам Аглая Степанівна Ревкіна, удова Андрія Ревкіна, колишнього першого секретаря Долговського райкому ВКП(б). Вона взяла Чонкіна до себе чимось на кшталт ординарця. Німці в Долговському районі протрималися недовго, тому загін під командуванням Аглаї відзначитися у боях не встиг. Він встиг тільки пограбувати декілька сусідніх колгоспів (як це робити, Аглая пам'ятала з часів продрозверстки) і закласти міну під дерев'яний міст через річку Тьопу під Долговим. Міна була сповільненої дії, тому вибухнула уже після звільнення району від окупантів, коли пастух Інокентій вивів на міст череду корів. Дві корови загинули, одній відірвало хвоста, а сам Кеша злегка оглух, от і все. Доки загін готувався до вирішальних битв, Чонкін служив коло Аглаї і її коня, носив воду з

близького струмка, колов дрова, палив піч, готував їжу, іноді підмітав земляну підлогу, і якось так вийшло, що брати участь у боях йому практично не довелось.

Землянка Аглаїна була простора і ділилась на дві половини. У дальній половині жила вона сама. У неї був просторий сосновий стіл, три табуретки, тапчан із набитим соломою матрацом, у кутку умивальник і бляшаний таз із двома ручками. Чонкін розташувався в передній, відділеній від дальньої брезентовою завісою, і спав просто на кинутому у куток оберемку соломи. Якось серед ночі він прокинувся від яскравого світла і побачив перед собою Аглаю. Вона стояла над ним у полотняній нічній сорочці з розпущеним волоссям, з гасовою лампою в правій руці.

– Устань і зайди! – наказала вона і пішла до себе...

Він слухняно підвівся, обтрусив із себе солому, увійшов. Аглая уже лежала на тапчані під ковдрою, не закривши голе плече. Лампа стояла біля її узголов'я, на табуретці.

Аглая підвелась на лікті й наказала:

– Підійди ближче! Ще ближче!

Він став перед її ліжком, вона довго його розглядала, а потім пролунало нове розпорядження:

– Роздягайся!

Він не зрозумів:

– Чого?

– Не пойняв? Зніми гімнастьорку! – Чонкін, дивуючись, повинувався. – Штани! – Чонкін і тут не посмів перечити. – Фе, кальсони вонючі. Скидай і їх! – Він засоромився. – Ну, шо я тобі сказала?

Оглянувши його з ніг до голови, звеліла лягти поруч. Обняла, стала цілувати, пестити, рукам дала волю.

Він спочатку був шокований і навіть тут не одразу наважився зрозуміти, чого вона хоче. А коли зрозумів, злякався, що не зможе виконати бажання, і здалося попервах, що й насправді не зможе. Але він був молодий, з достатнім запасом тестостерону, в додаткових стимулюючих засобах поки що не відчував потреби, і до речі згадалася Нюра, яка, навіть уявна, йому негайно допомогла. Так що все вийшло в кращому вигляді і не раз.

Рано-вранці Аглая, уже одягнута, його розбудила і так само, як учора, наказала здійснити зворотні дії: себто одягтися. Він ще тільки намотував онучі, коли вона ткнула йому під ніс "вальтера" і попередила:

– Урахуй, Ваньок, проговоришся – застрелю.

Так Чонкіну було вмінено в обов'язки додаткове навантаження, яке він виконував справно, охоче і навіть не без задоволення, однак того самозабуття, що з Нюрою, не відчув жодного разу. Він, звичайно, за можливостями свого невеликого розуму не міг аналізувати свої почуття, а якщо би міг, то мав шанс зрозуміти, що близькість з будь-якою жінкою може стати причиною певної приємності, але тільки любов піднімає цю близькість до рівня вищого блаженства.

Потрапивши у загін, Чонкін втратив будь-який зв'язок зі своїм другом Климом Свинцовим і господарем ведмежого барлога князем Голіциним. Голіцин, як виявилося згодом після зникнення Чонкіна, сам вийшов із лісу і здався німцям, які, відступаючи, взяли його з собою, щоби передати Берлінському зоопарку. Там його помістили в окрему

клітку як доказ того, що представники нижчих рас навіть найвищого походження ще не настільки устоялися в процесі еволюційного розвитку, що при певних умовах можуть знову перетворюватися у мавп. Що стосується Свинцова, то, здається, і у його випадку еволюція зробила крок назад. У Долговському районі і навіть за його межами збереглася легенда, що в місцевих лісах люди ще багато років під час війни і після зустрічали снігову людину і сліди її знаходили, схожі на відбитки людських ніг неймовірно великого розміру.

4

Аеродром, при якому служив Чонкін, знаходився на лівому березі ріки Ельби і називався Біркендорф, по імені містечка, до якого він примикав. А на другому березі, біля містечка Айхендорф, був також аеродром, але не наш, а американський. Аеродроми були схожі між собою: з такими ж тимчасовими будівлями, командними пунктами, каптьорками і складами ГСМ. Радянські штурмовики "Іл-10" відрізнялись від американських винищувачів "Аерокобра" на перший погляд лише тим, що у перших третє колесо було у хвості, а у других в носовій частині. Ну, і зірки у тих і в інших були різні. Хоча радянські й американці вважалися іще союзниками, але обопільно були насторожені.

Настороженість ця породжувалась політикою, котру проводило начальство. Однак військові нижчих звань ставилися один до одного з дружелюбним зацікавленням.

На аеродром Чонкін зазвичай їздив по дорозі, що йшла вздовж берега річки. Він із цікавістю розглядав американські літаки і людей, які біля цих літаків поралися. Інколи поїздка його співпадала з пересуванням на протилежному боці, також двома кіньми, американського солдата, котрого на нашому аеродромі усі знали і казали: "Он американський Чонкін поїхав!" Американець і справді скидався б на Чонкіна, якби не був чорним. Що, втім, нашому Чонкіну, позбавленому расистських упередженостей, не завадило радісно вітати

свого колегу помахами руки і вигуками: "Ей, Джон, здоров!" На що уявний Джон гукав у відповідь: "Хай, Іван! Хау ар ю?" І показував, які у нього білі зуби. Чонкін думав, що той дійсно знає його по імені і, в свою чергу, назвав сусіда Джоном, не знаючи інших американських імен. І потрапив у самісіньку точку, бо того чорного Чонкіна і справді звали Джоном. Коли їхні шляхи співпадали на достатній віддалі, переклички Івана та Джона не обмежувалися одиночними фразами. Вони коментували стан погоди, проявляли інтерес до особистого життя один одного, розмовляли кожен своєю мовою, і кожен був певен, що розуміє свого співбесідника.

Так і зараз, Чонкін сказав, що погода сьогодні відмінна і якби у нього була можливість позагорати, він дуже скоро став би таким же чорним, як Джон. Джон запитав Чонкіна, чим він годує своїх коней, вівсом чи сіном? Чонкін показав йому п'ятилітровий алюмінієвий чайник і сказав, що їде за гідросумішшю. Джон відповів, що його коні чаю не п'ють, але зате щодня він пригощає їх шоколадом. Чонкін повідомив, що гідросуміш йому потрібна для спокушання німецьких дівчат, до яких він сьогодні піде, а Джон заперечив, що в штаті Південна Кароліна природа живописніша, аніж тут. Так "порозмовлявши", вони повернули, Іван – ліворуч, а Джон – праворуч; Чонкін направив своїх коней убік аеродромної каптьорки, а куди покотив Джон, ми не знаємо, та нам це і нецікаво.

Гідросумішшю, гідрашкою або "лікером шассі" (з наголосом на першому складі) наші авіатори називали амортизаційну рідину для тодішніх поршневих літаків: суміш гліцерину (70 %), спирту (10 %) і води (20 %). У пізніші часи, відзначені вершинними досягненнями технічної думки і переходом авіації на реактивну тягу, якість суміші помітно покращилась і стала більш сприйнятливою для людського шлунку: 60 % гліцерину, 40 % спирту і ніякої води. Звично зберігалася ця білувата напівпрозора рідина в двохсотлітрових металевих діжках поблизу аеродромних каптьорок.

Каптьорка, до якої наблизився Чонкін, знаходилась у дерев'яному вагончику, який стояв на полозах від саней. Старший сержант Костянтин Кисіль, у старій майці з діркою над лівим соском і такою ж під лівою лопаткою (наче його прострелили у ній навиліт), сидів перед вагончиком в тіні спорудженого ним самим тенту з парусини від чохла літака. Один край парусини був прицвяшений до стіни вагончика, а другий розіпнутий на двох забитих у землю кілках. За сидіння сержанту слугувало старе і пристосоване до наземного використання крісло літака з виїмкою для парашута, заповненою ганчірками, а стіл був збитий із чотирьох снарядних ящиків і покладених зверху дверей з кутниками, оббитими бронзою, і з такою ж бронзовою ручкою у вигляді собачої голови, яку досі чомусь не відгвинтили.

Парусина була стара, всуціль продірявлена, сонце, пробившись крізь дірки, сипало на зарано облисілу голову Киселя безліч "зайчиків", від чого він плямистою лисиною частково нагадував леопарда. Маючи безмір вільного часу, Кисіль розклав перед собою два трофейних зошити і з одного в інший, гризучи нігті лівої руки, переписував друкованими буквами роман у віршах "Євгеній Онєгін" невідомого автора, який так себе представив читачеві:

Нет, я не Пушкин, я другой,

Еще неведомый избранник,

По штатной должности механик,

Но с поэтической душой.

Хотя моих произведений

Еще не выдал в свет Огиз,

Хоть не талант я и не гений,

Но все ж готовлю вам сюрприз.

Це був лише вступ до роману, а сам роман розпочинався з несподіваної події:

Мой дядя самых честных правил,

Когда не в шутку занемог,

Кухарке Дуне так заправил,

Что повар вытащить не мог…

Побачивши в руках Чонкіна п'ятилітровий алюмінієвий чайник, Кисіль не став гадати, навіщо цей чайник, і не подумав, що Чонкін прибув до нього по чай. Він навіть і питати не став, чого й для чого, а потягнувся донизу, витяг з-під столу короткий гумовий шланг, махнув рукою:

– Там, з другої діжки насмоктуй.

– Ладно, насмокчу, – сказав Чонкін, – але у мене до тебе, слиш, дєло є дуже преважнецьке.

– Ну, кажи, – дозволив Кисіль.

– У мене, слиш, до войни баба була.

– До війни тільки? А у війну не було?

– Дак не в том, – відмахнувся Чонкін. – А в том, шо з офіцером живе. Я, слиш, тута, а вона тама з льотчиком, і нада їй, слиш, пісьмо

нашкрябати, ну, шо нехорошо, шо як це мужик у тебе вроді як є, а ти так вот, га?

– Ну так у чому ж річ? І напиши. Напиши, – рішуче повторив Кисіль. – Напиши: ах ти, сука позорная, я тут кров за Родіну і за Сталіна проливаю, а ти, блядюга, утративши остатки стида, з льотчиками в пуху кувиркаєся, мертві петлі дєлаєш, у штопор увійшла, безустидниця, і вийти ніяк не можеш!

– Во! – зрадів Чонкін. – Так і треба, як ти кажеш, тільки трохи м'якше. Вона в пуху-то не кувиркається, тому шо знакомство веде заочне.

– Ну, тоді друге діло, тоді напиши пом'якше.

– Так у тому-то і воно, шо я… ну, не мастак я. Я-то вопше букви почті шо всі знаю, а так шоб пісьмо написать складно, це нє. Ти мені напиши, а я тобі ось шо дам.

Він простяг Киселю запальничку, яку на товчку у німця за шматок мила виміняв.

Кисіль повертів запальничку в руках, здивувався. Вона була у вигляді оголеної жіночої фігурки. Руки разом стис, ніжки розсунулись, між ними вогник спалахнув.

– Ладно, – Кисіль поклав фігурку до кишені. – Сідай, будемо писать пісьмо турецькому салтану. Як її зовуть? Значить, пишемо: здраствуйте, Нюра! Так?

– Так, – погодився Чонкін.

– Ладно. Далі: я вам пишу, чєво же болє? Ну, наче б, ну шо ж мені іще остаєця? Шо я їщо могу сказать? І ти в самом дєлє нічо сказать не можеш. Ну а далі, давай, сперва до совісті її обратимося. Нюра, як же то

так, шо ти поміняла мене на якого-то офіцера, пусть даже заочно? Которого ти і в глаза, возможно, не виділа і не побачиш. Я, конєшно, понімаю, шо у нього золоті пагони і грошви побільше, чим у мене, і пайок получше, но це ж офіцер, чоловік ненадьожний, йому лиш би своє удовольствіє справить, а того, шоби создать крепку совєцьку сім'ю на всьо продолженіє жізні, це у його єсть токо в штанах, а не у голові…

На весь лист часу було потрачено не більше години. Після чого Чонкін наповнив чайника, а старший сержант Кисіль повернувся до роману невідомого автора про дружбу авіаційного механіка Євгенія Онєгіна з мотористом Володимиром Ленським. Вони працювали разом, кріпко подружились…

…Казалось, и не быть раздору,

Но тут пришла в коварный час

Татьяна, мастер по приборам,

Успешно кончив тульский ШМАС…

Ефрейтор Ларина Татьяна

Была почти что без изъяна,

Решил единодушно полк,

У нас ведь знают в этом толк.

И сколько было разговоров

О ней под крыльями машин!

Блестели глазки у майоров,

Сверкали очи у старшин.

И командир полка упорно

Твердил, надеясь на успех:

Любви все возрасты покорны,

Она сильней законов всех.

5

У льотній їдальні, куди Чонкін зазвичай підвозив дрова і продукти, він випросив у шеф-кухаря Ситнікова дві банки американської тушкованої свинини, пачку сухих галет і плитку шоколаду. Усе це було віднесене на конюшню і сховане під сіном у закутку, де зберігались лопати, граблі, вила та інструменти для чищення коней.

У казармі Чонкін домовився зі своїм другом, рядовим Васьком Мулякіним, що на вечірній повірці, коли перекличка дійде до букви "Ч", той відгукнеться за нього. А потім, коли що, покладе на його ліжко під ковдру "куклу" – чучело, згорнуте із шинелі.

На вечерю, ясна річ, ходили шеренгою, з піснею "Скакал казак через долину". Іноді пробували співати "Несокрушимую и легендарную", але з "казаком через долину" крокувалось веселіш. Після вечері Чонкін сказав старшині Глотову, що треба почистити коней, і пішов на конюшню. Коней він і справді наспіх пошкріб, розчесав їм гриви і навіть дав по шматочку цукру. Одну з кобил звали Ромашка, а другу Семенівна, імена їх Чонкін дізнався від конюха Грищенка, який сам їх, мабуть, і придумав. З Чонкіним коні поводилися слухняно, але до імен спершу якось

прилаштовували вухо, думали і тільки потім ішли на поклик. Вони ж були німецькі, трофейні і в дотрофейному бутті звались якось інакше.

Поплескавши на прощання коней по шиї, Чонкін пішов до свого тайника. Тушонку, галети і шоколад засунув за пазуху, а чайник узяв у руку. Завернув за конюшню, а там уже кущами пробрався до дірки в огорожі і опинився за межами частини.

Смеркалось.

Містечко Біркендорф у війну відносно уціліло.

Жителі поводились тихо, по вечорах і зовсім наче вимирали, і по дорозі до вокзалу Чонкін нікого не зустрів, крім худого, чорного як чорт запалювальника вуличних газових ліхтарів. Ліхтарник на високому велосипеді і з факелом на довгій палці пересувався від стовпа до стовпа по тротуару і спочатку внизу відкручував краник, а потім торкався факелом верхівки стовпа. Запалений світильник давав примарне, синювате, неяскраве, непотрібне полум'я, що вирізняло тільки само себе.

Залізничний міст, про який говорив Жаров, знаходився одразу ж за невеликою капличкою на перетині вулиць Тюльпенштрассе і Розенгассе. Початок переходу було освітлено одразу двома ліхтарями, стовбичити під якими надто вже не хотілося, оскільки патруль міг з'явитися будь-якої миті. Хоча з'явитися зненацька йому було майже неможливо, оскільки військові чоботи, та ще й з підковками, гупаючи по бруківці, чулися здалека. Стояти, однак, даремно Чонкіну тут не довелося: ледве він наблизився до переходу, як із-за масивної афішної тумби з наклеєними на ній наказами коменданта висунулась довготелеса фігура військового з великим животом. Це був Жаров.

– Приніс? – запитав пошепки Жаров.

– Приніс, – прошепотів Чонкін.

Жаров також прийшов не з порожніми руками, у нього щось із пазухи випирало.

Довго петляли по потопаючих у сутінках вузьких брукованих вуличках, і Чонкін дивувався, як добре Жаров знає місто. Пересікли якийсь зовсім уже темний парк, пролізли крізь розігнуте пруття залізної огорожі і опинились біля будиночка, що притулився до великого особняка з чотирма колонами, високим ґанком і парою облізлих кам'яних левів, що мирно лежали по боках.

Льоша постукав у закриту віконницю і підійшов до дверей. За дверима спочатку було тихо, потім почувся шурхіт і тихий жіночий голос запитав: "Вер іст да?"

– Машута, це я, Льоха, – припавши до замкової щілини, неголосно сказав Жаров.

Двері відчинилися, і жіноча фігура в білому платті з короткими рукавами, слабко освітлена збоку, з'явилася на порозі.

– Льокха! – радісно сказала вона і повисла у Жарова на шиї.

– Знайомся, Машута, – сказав Льоша фігурі, коли та від нього одчепилась. – Мій друг Ваня Чонкін, льотчик. Поранений у повітряному бою. Йому, гляди, снарядом башку наскрізь проломило, а він хоть би хни. Росточку, правду сказати, невеличкого, зате сама знаєш, хренове дерево завсіди в сук росте.

– Гут, гут, – Машута поцілувала Чонкіна в щоку. Вона спочатку закрила двері, потім увімкнула електричний ліхтарик і по довгому коридору провела гостей в дальню кімнату, освітлену двома керосиновими лампами, що стояли в кутках на спеціальних підставках у

вигляді людських фігурок з підносами. Кімната була простора, обклеєна зеленкуватими шпалерами з квадратними плямами од картин, що колись там висіли, а тепер були кимось зняті й відвезені невідь-куди. Зосталося тільки одне велике полотно із зображеним на ньому старовинним замком, ставом, парою лебедів на ставу, пухкою дівчиною на березі і косулею, яка висунула мордочку з кущів. Щось схоже Чонкіну доводилося бачити й раніше. У дальньому кутку літерою "г" стояли два однакових залізних ліжка з шишечками і високими подушками, а середину кімнати займав важкий квадратний стіл, покритий за відсутності скатерки простинею. Блондинка із завивкою, у в'язаній жовтій кофтині з короткими рукавами розставляла на столі посуд, з якого Чонкіну їсти ще в житті не доводилось: фарфорові тарілки, срібні виделки й ножі, кришталеві келихи.

– Здоров, Нінуха! – сказав Жаров блондинці.

– Добрий вечор! – відповіла вона з чужим акцентом, але зрозумілою Чонкіну мовою, чим здивувала його, адже він повірив Жарову, що німкені обидві по-нашому не розмовляють. Льоша також її обняв, поцілував, поплескав по сідничках. Вона не знітилася і його поплескала по тому ж місцю.

Чонкіну ж подала пухку руку і сказала:

– Яніна. Єстем полька. Розуміш?

Вона міцно потисла йому руку, зазирнула в очі, чим у Чонкіні одразу ж пробудила надії. Він згадав, як той самий старший сержант Кисіль читав йому записи зі свого альбому з трактуванням знаків, що їх подає жінка при зустрічі з мужчиною: "Тисне руку – любить, міцно тисне – міцно любить, міцно тисне і дивиться в очі – готова негайно подарувати свої пестощі".

Яніна виявилася діжею не діжею, а потриматися було за що. Великі перса випирали із кофтини, і сідниця була спокусливих розмірів. Взагалі, усе в неї було на місці, не рахуючи чотирьох верхніх передніх зубів, яких на місці не було. Вона це пам'ятала, намагалася не сміятися, а якщо не стримувалася, прикривала рота долонею.

Чонкін поставив на стіл чайник та інші принесені ним припаси. Жаров також випорожнив пазуху і вивалив на стіл буханку житнього хліба, банку сардин, шмат сала і чотири коробки американських сигарет із намальованим на них верблюдом.

– Матка боска! – ахнула Яніна і ухопилась за сигарети. Льоша чиркнув запальничкою.

– Цо ти такий блядий? – запитала вона, прикурюючи.

– Хто? – в свою чергу запитав Льоша і підморгнув Чонкіну. – Я не блядий. Це ти блядая.

– Ай! Ай! – похитала головою Яніна. – Мисліш, я не розумлю, цо по-вашему бляда то ест курва?

– Розумієш? – знітився Льоша. – Та це я так, для жарту. Ти кажеш, я блідий, а я, значить, кажу, ти блядая. Для жарту, січеш? А не для жарту я би не став. Ти шо! Та хіба став би! Та ніколи! Віриш мені?

– То нічого, – змахнула рукою Яніна. – Курва, курва і єст.

Доки Чонкін відкривав німецьким складаним ножиком консерви, Льоша рюмки зі столу прибрав як зайві, а келихи став наповнювати гідрашкою.

– Бачиш, – сказав він Чонкіну, – живуть вони тут одні. Господарі-багачі втекли, а нашим-то дівкам куди втікати? Ось і зостались. Так їх

тут одного разу наші просто у дворі цілою ротою обох насильничати стали. А я якраз патрулем був з майором Казаковим. Ми тут по вулиці йдемо, почули якийсь шум, через огорожу глянули, а вони Машуту до дошки прив'язали, під дошку колоду підклали, один сержант ногою хитає, а другий, єфрейтор, наярює. А я як глянув, у мене унутрі всьо закипіло. Тому шо я все понімаю, ми всі за войну оголодали, на женське тіло жадні, но ти ж попроси по-человецьки, їй тоже треба того самого, вона тобі завсігда дасть, не відкаже, а відкаже, так дасть друга! Так ні, треба обязатєльно шоб через силу. А я як побачив, як автомат зірву, майор: ти шо, ти шо, ходім звідсіля, ми нічого не бачили. А я його прикладом одіпхнув, та як дам очірідь поверх голів, той сержант, которий доску хитав, схопився було за пістолєт, а я йому: застрелю, кажу, сука, так він – повіриш? – і пістолєта кинув, позорнік, і біг прижками, як козьол. Ні, я тобі шо скажу: я лічно, сам видиш, не проти того, шоб туда-сюда, но можна ж по-хорошому, так же ж? Га, Машута, ти як про все це думаєш?

– Гут, гут, – озвалася Машута.

Сіли до столу. Льоша з Машутою навпроти Чонкіна, а Яніна поряд по ліву руку. Чонкін боязко і з недовірою позирав на посуд і придивлявся, що робитимуть газдині. Може, це комусь видасться дивним, але він у житті жодного разу не їв виделкою і не був певен, що вона навіщось потрібна. Йому цілком вистачало й ложки, але і її іншим разом нормальної не було. Ложки всілякі – дерев'яні, олов'яні, алюмінієві – часто були без ручок, так що, користуючись ними, доводилося вмочати пальці в капусняк чи в кашу. І за келихами, які зараз наповнював Льоша, також Чонкін не бачив ніяких переваг перед алюмінієвою квартою. Вона міцно стоїть на столі, має ручку, не розіб'ється.

– Ну так шо ж, значить, вип'єм? – запропонував Льоша і підняв келих. Машута взяла свій келих, подивилася його на світло, понюхала, поморщилась.

– Вас іст ес?

– Не бійся, – заспокоїв Льоша, – не отравишся. Русіш лікеріш. Солодкий, смачний. – Він відсьорбнув, поцмокав губами, показуючи, як смачно, долив до країв і підняв келих для тоста.

– Ну, дівки, будем здорові, як корови! Есен, трінкен, кумсен, бумсен. Гут?

– Гут, – знову погодилась Машута. Вона сказала по-німецьки декілька слів Яніні, і обидві засміялись в передчутті обіцяного.

Скуштувавши принесеного напою, Машута скривилася і зиркнула на Яніну. Та відпила ковток і також відсунула.

– Чого це, дівки, не наравиця? – стурбувався Льоша.

Машута, не відповівши, пішла в сусіднє приміщення і повернулася з зеленою шорсткою пляшкою і штопором, простягла те і друге Льоші:

– Мах хауф!

Перед тим як відкоркувати, Жаров підніс пляшку до світла, став роздивлятися.

– Іван, – запитав він, – ти по-німецькому читаєш?

– Я? – здивувався Іван.

– Ну понятно, – сказав Льоша. – А я трохи кумекаю. У них багато букв таких самих, як у нас. Ось це, бачиш, "м", тоже, як наше, і "о"… Мосьол.

– Мозель, – сказала Машута.

– Ага, Мозель, – погодився Жаров. – Одна тисяча дев'ятсот двадцять другого року, і до цих пір не випили.

Доки він відкорковував пляшку, Яніна поміняла келихи. Льоша розлив вино, покуштував і став плюватися.

– Треба ж, така дрянь! Дівки, ви чого? Невжель це будете тринкать? У нас же солодке, а цим тіко клопів морити! – Чонкіну також вино не сподобалось, вирішили, що мужчини зостаються зі своїм лікером, а дівчата, раз у них такий смак, нехай п'ють бурду.

Випили іще, закусили. Виделку Чонкін тримав як держално совкової лопати, але, допомагаючи собі пальцем лівої руки, справлявся.

Жаров, коли йому вдарило в голову, вирішив прикрасити побачення бесідою на загальні теми.

– Ось, дівки, – розпочав він, наливаючи чергову порцію, – така вона наша жізнь. Має багато, так сказать, туди-сюди поворотов. Война пройшла звєрска, а задля чого і за шо? У нас замполіт каже, ми, каже, хлопці, не за родіну-Сталіна воювали, а за Росію, за свободу і за лучшую жізнь. Таку, шоб войни більш ніколи не було і шоб люди трудились, гроші заробляли і купували собі що-небудь з вєщєй. Ботінки там, польти, шапки і вопще. І шоб мужчини і женщини один на одному женилися і разом жили зі своїми дітьми, а в дальнєйшому времені – з онуками. Коли война, так це ж ти шо? Слиш, Вань, – повернувся він до Чонкіна, – у Машутки то чоловік же був, так він на фронті погибши. Машут, як його звали-то, твойого мужика?

– Ві бітте? – перепитала Машута.

– Твой ман, – сказав Жаров. – Мужик твій. Як його наме? Калус?

– Клаус, – поправила Машута.

– Ось видиш, Клаус, – повторив з повагою Жаров. – Нормальний був мужик, на пошті робив. На дівці, глянь, на якій красотці женився. І шо йому ця война, ти думаєш, нужна була? Він же не Гітлєр, а Клаус. Такий самий, як ми з тобою, тіко нємєц. Так його ж тоже погнали за родіну, за Гітлєра, цюрюк і хенде хох. Бачиш, і бабу вдовою зоставив. Ти думаєш, він хотів, щоб його баба зосталась удовою і потім з такими валянками, як ми, сношалась половим образом? Думаєш, вона пішла би з руським під одіялку? Ні, не пішла би. Потому шо ми з тобою, Ваня, неотесані і язик у нас простий, а у них всьо гутен морген, данке шьон, а п'ють сам бачиш чого, і даже не морщаться.

Чонкін стежив за думкою Жарова не надто добросовісно, тому що організм поривав його до інших дій і він не знав, навіщо їх відкладати. Він під столом простягнув руку до Яніни і став промацувати її коліно, прикрите товстою суконною спідницею. Вона коліна не відсунула і руки не скинула, і він зрозумів, що дозволено рухатися далі. Продовжуючи гладити коліно, він став підтягувати спідницю догори, киваючи при цьому Жарову і погоджуючись з усім, чого не вловлював. Залізши нарешті під спідницю, він відчув, що його рука весь час натикається на якісь пристосування для підтримки чогось, і рухався далі, дивуючись складнощам, громіздкості й заплутаності цих пристосувань. Він тільки-но розпочав розпізнавати їх конструктивні особливості, як Яніна сильним рухом вирвала його руку.

– Ти чого? – запитав він ображено й здивовано.

– Не тшеба спішити, – сказала Яніна і потяглась за сигаретою. Затягнувшись, пустила йому просто в ніс клубок диму. Він, не ждавши, закашлявся. Яніна засміялася.

– А чом у тебе зубів нема? – запитав Чонкін.

– Кобила випердовала, – пожартувала вона і, погасивши сигарету, потяглася до нього. Потім він навіть не міг згадати, що та як було.

Пам'ятав лише, що вона цілувала його взасос і втягувала його язик крізь дірку між зубами, сама заштовхала його руку собі за пазуху. Потім вони в обнімку качалися по підлозі, і він рвав на ній підв'язки, а вона вищала, сміялась і не сильно, не сердито била його по руках. Вони закотились під стіл, і тут вдалося йому нарешті підім'яти її під себе, і він уже на собі квапливо вивертав ґудзики…

– Почекай, – сказала йому Яніна. – Я скоро пшийду. Хвильку почекай.

Вона вислизнула з-під нього і розтанула в темряві, а він перекинувся на спину, руки за голову заклав і завмер в очікуванні. Спершу за своїм власним диханням не чув нічого, потім розрізнив скрип пружин і голосне цмокання, і сластолюбиві схлипи, мабуть, Машути, і утробне гудіння, напевне, Жарова. Чонкін спаленів і хотів підвестися, щоби піти пошукати Яніну, але, зробивши перший порух, відчув, що йти нікуди не хочеться. "Ладно, – подумав він, – сама прийде". Із цією думкою повернувся він набік, підклав під голову кулак і перемістився в інший простір, у якому були тепле літо, укритий ромашками луг і копиця сіна, зарившися в яку лежали він у солдатському хебе і Нюра в червоному шовковому сарафані. Нюра гладила його голову, цілувала його очі і тихо з посмішкою попрікала його тим, що він її забув і навіть листів не пише, а льотчик пише, і тому вона його полюбила. Він став оправдовуватися, що живе в барлозі, де нема ні паперу, ні чорнила, і букви він деякі забув, як пишуться.

– У барлозі? – перепитала вона. – Давай тоді будемо спати, як ведмеді.

Вона обняла його іще міцніше і стала притискатися до нього усім своїм теплим тілом, і він був близьким до того, щоб заволодіти нею, як це над лугом з'явилися ворожі літаки, вони плинули по небу цілковито безгучно і наче навіть кудись мимо, але він зрозумів, що не мимо вони плинуть, а шукають його і Нюру, і як тільки знайдуть, так одразу ж вивергнуть на них усі свої бомби. І все ж таки бажання оволодіти Нюрою зовсім не пройшло, він обнімав її усе міцніше, але вона його стала

відштовхувати, шепочучи йому на вухо, що треба підніматися і тікати, тому що це її льотчик, він їх знайшов, і він їх уб'є. І тут один літак відділився від інших, увійшов у піке і став кидати в них, але не бомби, а табурети і стільці, які, падаючи, розбивалися з жахливим гуркотом. Нюрка вхопила Івана за плечі і стала кричати йому: "Чікін! Чікін!" Він хотів сказати їй, та який же я Чікін, ти шо, Нюра, який же я Чікін, я ж Ванька твій, Чонкін. Але вона все кричала "Чікін! Чікін!", і він розліпив очі і, розціпивши їх, побачив схилене над ним обличчя Льоші Жарова, який кричав йому:

– Чікін, атас, патрулі!

– Чого? – мотав головою Чонкін, намагаючись зрозуміти, де він, що з ним і куди поділася Нюра.

Тимчасом гуркіт продовжувався, але це були не літаки і не літаючі табуретки й стільці, а хтось гатив у двері чобітьми чи, скоріш за все, прикладами.

– Чікін! – іще раз викрикнув у відчаї Жаров і кинувся до вікна. Він ловко впорався зі шпінгалетами, і під ним уже тріщали кущі, як це двері, зірвані з петель, розчахнулися, і військовий патруль (старший лейтенант зі скошеною зачіскою і схожий на Гітлера і два сержанти в касках і з карабінами) вбігли до кімнати.

6

...Чонкіна доправили на гарнізонну гауптвахту і там, у загальній камері, де, крім нього, набралося ще чоловік з п'ятнадцять, він чекав присуду. Камера була маленька, волога, стіни її, як годиться, були вкриті різними написами, розбірливими й нерозбірливими, до того ж двома мовами – німецькою і російською. Написи, як і в не забутій Чонкіним долговській тюрмі, були різні: віршовані, прозаїчні, сентиментальні, філософські, абиякі. Деякі люди просто підписувалися,

інші означали місця свого походження (Ленінград, Куйбишев, Челябінськ). Одні дивували Чонкіна більше, інші менше, але понад усе його вразив уже двічі бачений ним підпис все того ж Ку-чи Пузякова, начертаний знову тим самим пишучим матеріалом і цього разу також на стелі.

Доки наш герой розглядає цей підпис, що супроводжує його все життя, доки він розмірковує про властивості використаного для нього пишучого матеріалу, перенесімося в іншу географічну точку і познайомимося з іншими людьми, які поки що не мають жодного відношення до Чонкіна.

7

Улітку професор Вович, особистий лікар товариша Сталіна, вивозив свою сім'ю на дачу в Малаховку, але сам там бував украй рідко. Тому що доводилося багато працювати. Він ранесенько вставав, пізно лягав і вважав за краще зоставатися у Москві. Частіш за все повертався додому після півночі і, випивши склянку горілки, падав у постіль, іноді навіть не роздягшися. Але тут так вийшло, що звільнився він незвично рано і вирішив з'їздити до сім'ї. Приїхав на дачу, перевдягся в домашню фланелеву піжаму і легкі шкіряні капці, пообідав чи повечеряв (це як вважати) і став будувати разом із чотирирічним онуком залізницю. Не добудував – онука повели спати. Коли його повели, професор подумав, що і йому не кепсько буде подрімати, пішов до себе в спальню. Вийшов звідтіля через півтори години з пожмаканим обличчям і скуйовджений. Сів на терасі пити чай, коли це з'явилися патологоанатом Самуїл Драппопорт і вухогорлоніс Мойсей Гольдман, що жили на сусідній вулиці і були майбутні, як і сам Вович, "убивці в білих халатах".

У ті патріархальні часи люди часто запросто, як кажуть, і без затій могли зазирати один до одного на вогник без попереднього повідомлення по телефону чи Інтернету, тим паче що у Гольдмана і Драппопорта на дачі телефонів і не було, а що таке Інтернет, вони й

зовсім не знали, незважаючи на те що були професорами. У Вовича телефон якраз був, але цього вечора йому ніхто не дзвонив.

Ну звичайно, якщо друзі завітали з пляшкою, треба лізти до льоху. Краще б у холодильник, але холодильник тоді навіть професору Вовичу був недоступним, як і Інтернет. До льоху, звичайно, поліз не сам професор, а його домробітниця Клаша з села Березово колишньої Орловської губернії. Клаша підняла нагору шматок сала, банку грибів, миску квашених огірків, дещо іще, розпочалася звичайна російська пиятика, характерна усім російським людям, включно з євреями. Пили, розмовляли. Про роботу не говорили, політичних тем уникали, травили побутові анекдоти, сперечалися про тоді ще заборонену науку генетику, про яку вони, втім, вже дещо чули.

Драппопорт сказав, що він прочитав в одному американському журналі, який невідь-як йому потрапив, статтю про цю начебто науку, яка нашою наукою ніяк признаною не була. Автор статті запевняв, що спадковість будь-якого живого організму від стручкового гороху до людини визначається генами, з яких складається цей організм. А в кожному гені є певний набір хромосом. Коли людство навчиться управляти цим механізмом, тоді на землі відбудеться навіть неможливо сказати що саме. А саме: можна буде ще до народження людини шляхом спрямованого поліпшення її генетики наділяти її найкращими людськими якостями. Робити її витривалою, сильною, з великим інтелектом і різними талантами. Стане можливим і продовжувати тривалість життя людини до безконечності, вирощуючи запасні органи, себто серце, печінку, руки, ноги, очі і вуха. Потім прийшов поет Антокольський і читав їм поему про сина, а невдовзі завітала Маргарита Алігер і читала їм поему про Зою Космодем'янську. Тобто вечір пройшов хороше, цікаво, насичено.

Гості розійшлися після півночі, а професор іще попрацював у своєму кабінеті і ліг спати після години ночі. А вже близько другої раптом у двері стали гучно стукати. Професор подумав про найгірше і майже не помилився. Вибігши в трусах у передпокій, він застав там високого

військового (його впустила Клаша) при повному параді і в кашкеті з синім кантом. Військовий козирнув, увічливо запитав, чи має він честь особисто бачити професора Вовича, після чого попросив професора одягтися і прослідувати за ним до машини. Професору стало страшно, він зблід і спітнів одночасно, і Клаша поруч із ним стояла також бліда, навіть не помічаючи, що вийшла до незнайомого мужчини лише в нічній сорочці. Військовий продовжував дотримуватися дуже ввічливого тону і на запитання, куди і навіщо вони поїдуть, відповідав, що по дорозі розкаже. Професор запитав, що із речей він має брати з собою, на що військовий посміхнувся і сказав: нічого, окрім паспорта.

Ця відповідь професора підбадьорила, він чув, що якщо забирають ТУДИ, то непремінно пропонують іти з речами. Зрозуміти переживання професора можна, але, забігаючи наперед, одразу скажемо, що вони були передчасні, поки що професору ніщо не загрожувало. І все ж він, звичайно, тремтів з остраху, коли його в трофейному "опелі" везли в Москву і по Москві. Привезли, однак, не на Луб'янку, як він очікував, а до ресторану "Арагві". Військовий послужливо відчинив дверцята і подав професору руку, допомагаючи вийти з машини. Потім провів у ресторан. Пройшли мимо головного залу, піднялись на другий поверх і опинилися в невеличкій кімнаті, де в загадковій напівпітьмі сидів особисто Лаврентій Павлович Берія в темному костюмі з заткнутою за комір серветкою.

– Ось, товаришу маршал, привів, – доповів військовий, що супроводжував Вовича.

– Сідайте, професор, – сказав Берія, не вітаючись, але ніякої ворожості не проявляючи. – Випити, закусити бажаєте? Ні? Повечеряли? Не в моїх правилах примушувати. Отже, професоре, розпочнемо відразу. У мене до вас розмова дуже серйозна і, як кажуть, суто конфіденційна. Якщо про неї хтось дізнається… ви сам розумієте. Більше попереджувати не буду. Я вас запросив сюди, тому що мене дуже хвилює здоров'я вашого пацієнта. Я людина, як ви розумієте, не сентиментальна, але останнім часом бачу, що товариш Сталін виглядає

стомленим, він блідий, багато п'є, мало їсть, при ходьбі волочить ліву ногу, і не тільки я, але всі близькі до нього люди помічають, що його занадто часто хилить до сну. Іноді навіть на дуже важливих засіданнях він засинає, а вчора спав на перегляді "Лебединого озера". Як ви думаєте, що з ним? Може, він потребує негайного лікування, може, навіть госпіталізації?

Професор Вович захвилювався. Пам'ятаючи клятву Гіппократа, він хотів було заїкнутися відносно лікарської таємниці, але, дивлячись на співбесідника, зрозумів, що в даному випадку про Гіппократа краще забути. І все ж він спробував ухилитися від прямої відповіді.

– Мені, Лаврентію Павловичу, важко відповісти на ваші запитання, тому що товариш Сталін – пацієнт не простий.

– Було б дивно, якби він був простим! – посміхнувся Берія.

– Так, звісно, – погодився професор. – Але якщо ви дозволите говорити мені одверто…

– Тільки одверто й кажіть.

– Тоді я вам скажу так. Товариш Сталін звик дуже багато працювати. Він сам каже, що працює, наче кінь. Він звик витримувати нелюдські навантаження. Особливо під час війни. Але тоді його підтримувала свідомість величезної відповідальності. Вона давала йому додаткові сили. Тепер же, коли війна скінчилась, коли смертельна небезпека для всієї країни минула, організм товариша Сталіна мимоволі розслабився і не здатен тримати колишній вантаж, а сам товариш Сталін цього, як мені здається, не усвідомлює і працює в колишньому, вже непосильному для нього режимі. При цьому, даруйте, я змушений зауважити, що товариш Сталін веде нездоровий, руйнівний для нього спосіб життя. Працює ночами, багато п'є, курить, вживає важку їжу.

– І як ви гадаєте, надовго його вистачить?

– Га? – перепитав Вович і запнувся, не знаючи, що сказати. Хоча він був матеріалістом і професором медицини і в тому, що всі люди смертні, не сумнівався, але як радянська людина він не міг собі уявити, що Сталін також, як усі, помре.

– Даруйте, – сказав він розгублено, – я не можу так прямо відповісти на ваше запитання.

– Чому ж?

– Тому що про здоров'я товариша Сталіна я можу судити тільки по зовнішніх ознаках: кепсько виглядає, мало їсть, легко стомлюється. Але для того, щоб винести кваліфікований висновок, я повинен піддати хворого повному обстеженню.

– Ну так обстежте! – вигукнув Берія, як здалося професору, майже істерично.

– Не можу, – сказав Вович. – Як я можу, якщо товариш Сталін відмовляється навіть зробити флюорографію і здати на аналіз кров, кал і сечу?

– Да, задача! – Берія задумався. – Ну, для нас, розвідників, невирішених задач не буває. Кал і сечу товариша Сталіна ми вам роздобудемо. Але ось кров…

– Кров мені також потрібна. З вени. Чи хоча б із пальця.

– Ах, хоча б із пальця! – раптом повеселішав маршал. – Лікареві потрібна кров із пальця. А із жопи не підійде?

Професор розгубився до решти. Він, повторімося, був радянською людиною і добре знав, що поєднання слів "Сталін" і "жопа" шокуюче несумісно і легко тягне на 58-у статтю Кримінального кодексу. Він став заїкатися, вивергати із себе якісь непевні вигуки, а Берія і зовсім розвеселився і, поплескавши професора по плечу, сказав:

– Не лякайся, професоре, тут усі свої. Ти ж знаєш, у старого геморой і бувають рясні кровотечі.

8

Наступного дня після цієї розмови в конструкторське бюро знаменитого літакобудівника Андрія Миколайовича Туполєва надійшло термінове і цілковито секретне замовлення наркомату держбезпеки. Необхідно було в найстисліші строки розробити для потреб радянської розвідки спеціальний пристрій, який, будучи таємно вмонтований в унітаз, міг брати проби зразків людських виділень, які проходитимуть крізь нього, для наступної доставки їх у спеціальну лабораторію. Почувши, на що МДБ збирається відволікти його колектив, Андрій Миколайович голосно і при свідках лаявся. Кричав, що він конструктор літаків, а не, як він висловився, гівноприймачів. Що він і все його конструкторське бюро без вихідних і відпусток працюють над створенням украй необхідного Радянському Союзові стратегічного бомбардувальника ТУ-4, радянської крилатої фортеці, і переключатися на всілякі дурниці не збирається. Але йому особисто подзвонив Лаврентій Павлович і поцікавився, чи не забув недавній зек Туполєв смаку тюремної баланди. Туполєв, звісно, не забув і добавки просити не став.

Одразу повідомимо читачеві, що колектив, очолюваний Героєм Соціалістичної Праці Туполєвим, блискуче справився з поставленим перед ним завданням. Необхідний пристрій було розроблено, і він успішно пройшов випробування. Увесь склад туполєвського ОКБ і сам Туполєв випробували його і здали в експлуатацію. І невдовзі професору Вовичу фельд'єгер із пістолетом при боці приніс цинкову коробочку у

вигляді шкатулки, в якій, герметично упаковані, лежали три пробірки. Вович, тремтячи від нетерпіння, усе це розпакував, поніс пробірки в лабораторію і сам особисто, не довіряючись ніяким асистентам і лаборантам, провів потрібні аналізи. Сам розмазував аналізовану субстанцію по склу, сам капав на неї реактивами, сам припадав до мікроскопа. Склад сечі і калу його дещо здивував, але коли справа дійшла до крові, він не повірив своїм очам, а коли повірив, то, вражений, став крутити диск телефону. До якихось другорядних людей додзвонився і наполіг з'єднати його з першорядним, а у першорядного вимагав негайної аудієнції, приїхав до нього просто на Луб'янку, кинув на стіл записаний на папір аналіз і сказав:

– Сором, Лаврентію Павловичу, над підстаркуватою людиною жарти такі жартувати!

Лаврентій Павлович спохмурнів:

– Що таке? Кому ви це кажете? Ви тямите, де знаходитесь?

– Так, усвідомлюю, – з викликом відповів професор. – Я знаю, ви можете мене заарештувати або навіть розстріляти, але такі жарти я жартувати над собою не дозволю.

– Я вас, звісно, можу розстріляти, – люб'язно посміхнувся Лаврентій Павлович, – але мені потрібно хоча б приблизно знати, за що. У чому справа? Чим ви так схвильовані?

– А ви не знаєте?

– Я не знаю.

– Якщо ви не знаєте, значить, знають ваші підлеглі, які сотворили цей дурнуватий жарт. Те, що ви дали мені для аналізу, це не кров товариша Сталіна. Це взагалі не кров людини, а якоїсь тварини.

– Тварини? – перепитав Лаврентій Павлович. – Якої?

– Не знаю, я не ветеринар. Скоріш за все, коня.

– Умгу, – задумався Лаврентій Павлович і став гризти нігті. – Коня? Ви в цьому впевнені?

– Що коня – ні, а що не людини – на сто відсотків.

– Гаразд. Ідіть додому і спіть спокійно. Але якщо ви наді мною покпинились чи навіть помилились, ви про це дуже сильно пожалкуєте.

Після розмови з професором Лаврентій Павлович викликав до себе і допитав агента, який добував матеріали для аналізу. Той божився, що все зробив відповідно до даних йому вказівок і наданий для аналізу матеріал був отриманий внаслідок відправлення Сталіним великої природної потреби.

Берія наказав узяти другу пробу і без указання на джерело відправив її у ветеринарну академію. Тамтешні спеціалісти, провівши ретельний аналіз, були вкрай здивовані і повідомили, що кров за своїм складом схожа на конячу, але має компоненти, яких у відомих порід коней донині не спостерігалось.

Лаврентій Павлович сильно задумався. Але потім дещо пригадав і звелів доставити йому деякі праці біолога і мандрівника Григорія Грома-Гримейла.

9

На таких людей, як Чонкін, гауптвахта страхітливого враження не справляла. Тут людину наче на покарання позбавляли свободи, але люди, прозвані солдатами, і без покарання були її позбавлені. Годували тут непогано, навіть краще, ніж арештанти їли до цього на умовній

свободі, бо кухарі, відправляючи на "губу" бачки з їжею, жаліли покараних, намагалися не ображати, наливали супу густішого, клали шматки жирніші. А компанія тутешня також була по-своєму цікава: бандити, хулігани і самовільники. Усі вони порушували, а деякі неодноразово, закони, статути, правила поведінки, отож, відзначалися певним вільнолюбством. Тим і цікаві були. Люди позитивні, законопослушні викликають в суспільстві повагу, нудьгу, від них аж щелепи зводить.

У камері велись ті ж самі розмови, суперечки і припущення, що й у будь-якій казармі того часу. Міркували вголос, буде загальна демобілізація чи відпускатимуть лише по роках, двадцять шостий рік відпустять, а двадцять сьомий затримають, тому що народжені у двадцять сьомому лише тепер досягли призовного віку і раніше служили наче не насправді. Сперечалися про те, яким настане післявоєнне життя: чи розпустять колгоспи, чи відмінять продовольчі картки. Сперечалися про Німеччину, про те, який тут рівень життя. Дивувалися, чому німці виявилися такими звірами. Розповідали про відомого маршала, який днями відправив на батьківщину шість вагонів трофеїв, включаючи два автомобілі, концертний рояль, меблі для міської квартири і дачну, і ще кілька контейнерів зі старовинними годинниками, сервізами, люстрами, канделябрами, дверними ручками, брильянтами, шубами, шерстяними відрізами й іншими в маршальському господарстві предметами першої необхідності. Казали: так їм, гадам (німцям), і треба, їх фюрери, вроді Герінга, також зі всіх країн Європи натягали чимало! Гадали, що ж буде з вождями Третього рейху. Розповідали, що Гебельс і його дружина, перш ніж покінчити життя самогубством, отруїли своїх шістьох дітей. Про те, що Гітлера немає серед живих, тоді ще знали тільки Сталін і військова перекладачка Олена Ржевська, – тому в камері сперечались, живий він чи не живий, що з ним зроблять, якщо впіймають, і що зробив би із ним кожен з учасників дискусії. Плани були різні: від розстріляти чи повісити до виставлення Гітлера голим у звіринці, аби в клітці возити по містах, щоби люди плювали у нього і казали йому всілякі слова. Від Гітлера природно перейшли до Сталіна, тут суперечок не було, було лише захоплення. Мудрий, геніальний,

великий. Усім керує, все знає, при тому читає книги по п'ятсот сторінок на день і практично ніколи не спить, усе думає про нас.

Сусідом Чонкіна по нарах виявився артилерист Вася Углов, який раніше служив у Кремлі, в охороні Сталіна. Туди його прийняли за високий зріст, а вигнали за пиятику. Яка, при тому, трапилася лише один раз. Але в кремлівській охороні одного разу виявилося достатньо. У камері, як і повсюди, де Васі траплялося бути, його, зрозуміло, стали розпитувати, чи бачив він особисто Сталіна.

– Бачив, і багато разів, – відповідав Вася з достоїнством.

– Лічними своїми очима? – допитувався єфрейтор Митюшкін, що, як і Чонкін, потрапив на "губу" за самоволку.

– Лічними своїми, – підтвердив Вася. – Я коли на посту біля туалету стояв, він мимо мене по декілька разів на день проходив.

– А нащо?

– Як це нащо?

– Нащо в туалет-то ходив?

– Ти шо, дурень, чи шо? – здивувався Вася. – Нащо люди в нужник ходять?

– Так то ж люди, – заперечив єфрейтор, – а то Сталін!

– Ото дурень! – встряг у розмову сержант Гаврилов. – Сталін тобі що ж, не людина? Даже Маркс говорив: ніщо людське мені не чуже.

– І Маркс ходив у нужник? – ще більше здивувався Митюшкін.

– Ні, – сказав Вася, – Маркс у штани накладав.

Тут у камері всі стали сміятися над Марксом і над Митюшкіним і питати останнього, ким же він уявляє собі вождів світового пролетаріату, якщо вони позбавлені таких природних задоволень. Митюшкін насупився, від продовження розмови ухилився, але вночі розштовхав Чонкіна з запитанням:

– А ти також думаєш, що Сталін ходить у нужник?

Чонкін, згадавши, що одного разу на запитанні про особисте життя товариша Сталіна сильно обпікся, відповів ухильно, що він про Сталіна взагалі нічого не думає. Вранці три доби, на які Митюшкіна посадили, закінчилися. Повернувшись у частину, він одразу ж попросив зустрічі із замполітом і приніс йому доповідну записку про те, що заарештований Василь Углов поширює наклепницькі твердження, начебто товариш Сталін ходить у нужник. А заарештований Чонкін, додав він, з гордістю йому заявив, що про товариша Сталіна взагалі нічого не думає. Замполіт був нормальною людиною. Він не побачив у камерній дискусії нічого, крім дурні, але донос був політичним, на нього треба було якось, хоча б формально, відреагувати. Тому він порадив Митюшкіну звернутися в Смерш до полковника Гуняєва.

Полковник Гуняєв також плюнув би на трьох дурнів. У останній час самовільників і пустобрехів ледь не кожну ніч виловлювали дюжинами. Про них повідомляли їхньому прямому начальству, а вже від того залежало, скільки кому припаяти. Однак начальники не всі ж були звірами, багато розуміло, що солдати за час війни чого тільки не натерпілись і не набачились. Ну, зірвались із цепу, загуляли, з дівчатами німецькими чи бабусями погралися, а то й навіть ляпнули щось не те, так за все пережите заслуговують, принаймні, поблажки. І тому садили солдатів на "губу" неохоче, а вже як і садовили, то строки давали помірковані.

10

Ось і Чонкін, відсидівши скількись-то днів, повернувся б до своїх коней Ромашки і Семенівни і в рідну казарму, а невдовзі дочекався б і демобілізації, та знову найшла на нього невезуха. Якраз саме тоді, коли він єдиний, може, раз за всі останні місяці наважився на самоволку, було видано і розіслано по частинах наказ Верховного головнокомандувача про посилення дисципліни у військах. У наказі йшлося, що після виходу Радянської армії з війни в частинах спостерігаються ознаки морального розкладу і послаблення дисципліни. Серед військовослужбовців окупаційних військ мають місце факти непідкорення командирам, нерідкі випадки пиятики, хуліганства, грабежів, насильства, мародерства, продажу військового майна і зброї. Особливо вказувалося на небезпеку зростаючих контактів із місцевим населенням, які призводять до зараження венеричними хворобами, дезертирства, розголошення військової таємниці і найстрашніше – до ідеологічного розкладу. Наказ зобов'язував командирів частин і з'єднань, а також керівників Смершу вжити рішучих заходів із посилення дисципліни, а всіх порушників її – розгільдяїв і самовільників – карати якнайсуворішим чином.

Був наказ, було і роз'яснення. Для остраху порушників дисципліни варто провести ряд показових процесів. Виїзні сесії військового трибуналу повинні показати усім розгільдяям, що покарання буде неминучим, суворим і швидким.

Коли наказ і роз'яснення дійшли до військово-повітряної армії, в якій служив Чонкін, начальник Смершу Гуняєв зателефонував комендантам усіх гарнізонів, де армія розташовувалася, і попросив надати списки затриманих самовільників. У одному зі списків він вдруге після доносу Митюшкіна наткнувся на прізвище "Чонкін". Випадок із Чонкіним був для показового суду найбільш підходящим. Самовільна відлучка, п'янка, зв'язок із місцевим населенням і сумнівні висловлювання. Гуняєв подумав, що і прізвище Чонкін для суду підходяще, запам'ятовується. Полковник викликав до себе голову військового трибуналу Сукнодерова

і наказав підготувати справу Чонкіна до слухання. Голова знав своє діло добре, він ніколи й не помишляв уважати себе незалежним суддею, навпаки, завжди в розмовах з начальством саме те й підкреслював, що ніяких самостійних вироків, окрім як по самісінькій дурниці, не виносив і виносити не збирається. І хоча Гуняєв час від часу докоряв йому і нагадував, ти, мовляв, суддя і підкоряєшся тільки закону, на що Сукнодеров відповідав, що бажання начальства для нього і є закон і він йому підкоряється. А втім, тут-таки додавав: жартую, жартую.

– На який строк будемо тягнути? – запитав Сукнодеров.

– Пару років заліпи йому і досить, – сказав Гуняєв. – Жалко хлопця, – зітхнув він і підвів очі до неба, – усе ж таки фронтовик.

Слідчий Плешаков прийняв справу і для проформи зробив запит у відповідні інстанції з приводу Чонкінового минулого. І от уявіть собі, дорогий, шановний, терпеливий читачу, все повторилося, що було раніше. Запит ходив по інстанціях і адресах, якісь там безликі і безшумні люди з гусячою ходою носили його в теках по коридорах і кабінетах, після чого зазирали в архівні каталоги і писали свої резюме. Відносно швидко запит став звітом про оперативну перевірку, в результаті якої встановлено, що Чонкін-Голіцин Іван Васильович, 1919 року народження, росіянин, безпартійний і неодружений, колишній рядовий військової частини 249814, у 1941 році притягався до кримінальної відповідальності за дезертирство, зраду Батьківщини, збройний розбій, спробу відторгнути й передати ворогу частину радянської території і оголосити себе царем. Був засуджений, але, користуючись безладдям військового часу, якимось чином уникнув покарання.

Ну звичайно, коли все це сталося, дрібні співробітники Тих Кому Слід зрозуміли, що впіймали занадто велику птицю, щоб самим вирішувати її долю. А особисто полковник Гуняєв подумав, що, цілком можливо, тут йому і засвітився шанс стати заздалегідь генералом. Тому він розписав цю справу якнайкращим чином, використавши все своє літературне обдарування, а воно в нього було (потай від співслужбовців він

пописував віршики, і дуже навіть непогані, про батьківщину, природу, любов до домашніх тварин і згодом став членом Спілки письменників СРСР). Оформивши справу, Гуняєв відправив її нагору, а верхні люди передали справу тим, хто іще вище, і нарешті справа піднеслася високо-високо й досягла найголовнішої людини із Тих Кому Слід, а саме до того ж таки Лаврентія Павловича Берії.

11

Уявімо собі, що літнього сонячного ранку Лаврентій Павлович прокинувся після чудової ночі, проведеної з прекрасною незнайомкою, що її упіймали його ад'ютанти на вулиці Горького. Незнайомка спершу, не розібравши, в чому справа, плакала і просилась: ой, дядечку, відпусти, мене мамка лаятиме, а потім, коли зрозуміла, хто цей дядечко, зайшлася в дикому екстазі і під час сексу кричала: "Ой, хто ж мене дере! Люсьці розкажу, не повірить!" Йому ці вигуки дуже сподобалися, він сміявся. Але вранці, видавши їй двадцять п'ять карбованців із власного гаманця (він був людиною чесною і казенні гроші на особисті потреби не тратив), попередив: "Розкажеш Люсьці, пропадеш, і мамка не взнає, де могилка твоя". Після чого прийняв холодний душ, закутався в шовковий халат і сів снідати.

Сніданок його був скромний, складався з апельсинового соку, рисової кашки з медальйончиками з найніжнішого м'яса. Подавала йому їжу його домоуправша, щось на кшталт дворецького у спідниці. Перш ніж потрапити на цю посаду, Капуля, так називав її Лаврентій Павлович, піддалася дуже жорсткій і детальній перевірці. Спеціальні служби виясняли, хто були її мама з татком, бабусі й дідусі, чи не була вона під судом, у полоні, на окупованій території, чи не стояла на психіатричному обліку, чи не має родичів за кордоном. На все вона дала вичерпні відповіді, надала необхідні довідки, доказала свій довоєнний стаж в системі Тих Кому Слід і врешті-решт стала найдовіренішою особою в обслузі Лаврентія Павловича. Вона у нього була і секретар, і домуправша, і офіціантка, а час від часу виконувала особисті завдання хазяїна агентурного характеру. І, мабуть, з живих людей ніхто на світі,

крім глави американської розвідки містера Алена Даллеса і, звісно, автора цих рядків, до пори до часу не знав, що під іменем Капітоліни Горячевої ховалася закорeніла шпигунка, колись німецька (Курт), а тепер американська, Каталіна фон Хайс.

За сніданком Лаврентій Павлович прочитав свіжий номер газети "Правда", далі проглянув декілька протоколів допитів, це чтиво приносило йому величезне задоволення. Особливо захоплювали його зізнання крупних партійних і державних діячів, осіб колись тлустих, самовдоволених і зверхніх, а тепер нікчемних і жалюгідних, які квапливо зізнавалися в тому, що вони шкодили державі, готували замах на товариша Сталіна та інших членів радянського керівництва, виводили з ладу різні механізми, отруювали криниці і ховали в дуплах дерев чи сміттєвих баках мікроплівки зі шпигунськими донесеннями своїм заокеанським хазяям. Читаючи подібні протоколи, Лаврентій Павлович легко уявляв собі, як добувались такі зізнання, і від цього уявлення йому ставало тепло на душі. У таких випадках він часто і безгучно сміявся, а Каталіна фон Хайс зазирала через його плече в читаний текст і також тихо сміялася, радіючи тому, що комуністи ловко знищують самих себе.

Споживання їжі і читання переривалось телефонними дзвінками. Крім інших, йому телефонував глава держави Михайло Іванович Калінін. Формально і згідно з Конституцією держави Михайло Іванович був у цій державі найвищою посадовою особою і міг кого завгодно поставити на високу посаду, змістити з неї, нагородити, стратити чи помилувати. Формально він міг зняти з поста навіть самого Сталіна чи позбавити його звання генералісимуса. Насправді ж Михайло Іванович був найбезправнішою людиною і навіть власну дружину не міг захистити від арешту. Але дозволяв собі просити за неї і зараз звертався з уклінним проханням:

– Лаврyша, дорогий, будь-ласка, звільни її. Ти ж знаєш, вона ні в чому не винна.

– Міша, – відповідав йому Лаврентій Павлович, – ти ж глава держави, а не якийсь маленький темний чоловік. Ти ж знаєш, що в нас нікого ні за що не саджають. Ти розумієш, що ради тебе я б пішов на багато що. Я, Міша, дуже добра людина, у мене, можеш запитати в моєї дружини, м'яке серце. Але коли, Міша, мова заходить про ворогів народу, воно у мене стає дуже твердим. І тобі, Міша, раджу не прохати за ворогів народу, який довірив тобі найвищу посаду в нашій державі.

Доки він розмовляв з главою держави, йменованим у народі всесоюзним старостою, а серед своїх соратників просто Цапом за відповідний фасон бороди, Капуля сповістила йому на вушко, що викликаний ним чоловік очікує за дверима. Повісивши слухавку, Лаврентій Павлович звелів запросити цього чоловіка і при появі того інстинктивно зірвався на ноги, тому що увійшов Йосип Віссаріонович Сталін, щоправда, дуже незвично одягнутий. Не в напіввійськовому френчі, не в маршальському кітелі, а в дорогому двобортному костюмі з галстуком, якого Йосип Віссаріонович зроду не носив.

Тут треба б нам зробити відбивку і згідно з правилами контрапункту перемкнутися на щось інше. Відволікти увагу читача, дати йому помучитися у здогадках, для чого саме явився Йосип Віссаріонович до Лаврентія Павловича рано-вранці, хоча, як відомо, так рано він ніколи не вставав. Усі знали, що він не покладаючи рук працював іншого разу до перших півнів, зате і вставав ніяк не раніше полудня. Так чому ж він ні світ ні зоря сам явився до Лаврентія Павловича, а не викликав його до себе? Але ми довго читача мучити не станемо і одразу відкриємо йому нашу інтригу: явився до Лаврентія Павловича особисто не Йосип Віссаріонович Сталін, а Гога, народний артист СРСР Георгій Михайлович Меловані. Цей Меловані був так схожий на товариша Сталіна, що, траплялося, при його появі сам товариш Сталін зривався на ноги, лякаючись, що, можливо, це і є справжній товариш Сталін, а він, справжній товариш Сталін, можливо, і не зовсім справжній товариш Сталін.

Так ось, при появі в їдальні наче б товариша Сталіна Лаврентій Павлович також інстинктивно зірвався на ноги, але, втім, тут же опам'ятався і знову, сполучивши свої в'ялі сідниці зі стільцем, зробив гостеві запрошувальний жест рукою, проказавши при цьому:

– Здраствуй, Гога, гамарджоба, дорогий генацвале, проходь і сідай навпроти мене. Капуля, поклади йому пару котлеток. Пригощайся, дорогий кунак, смакуй. Це гарне м'яско. З молодого, розумієш, ссавця. Вина йому, Капуля, налий, ні, не вина, а зроби йому "Криваву Мері". Це хороший напій, "Кривава Мері" особисто у мене викликає, розумієш, збудження.

Вони випили суміш горілки з томатним соком і закусили ніжними котлетками, що буквально танули в роті. І під час їжі відбулась у них розмова на ламаній грузинській мові, щоб Капа (своя людина, а все ж таки) не зрозуміла, про що річ. Але Капа, звісно, і грузинську мову, і вірменську, а азербайджанську й поготів, знала як свою рідну. Усе, що говорилось, вона, не маючи під рукою кишенькового диктофона (ще не винайшли), запам'ятала дослівно і того ж вечора винесла разом зі сміттям шифровку своєму шефу Алену Даллесу про пропозицію, зроблену Лаврентієм Павловичем Михайлові Георгійовичу.

Пропозиція полягала ось у чому. Товариш Сталін, досягши певного віку, став стомлюватися від покладених на нього численних обов'язків, і йому вже важко бути присутнім скрізь, де його присутність необхідна іноді в один і той самий час. У політбюро ЦК ВКП(б), у Раді міністрів, у Генеральному штабі, у Раді миру, у Комітеті зі Сталінських премій, на всіляких засіданнях, нарадах, планерках і летучках. Так ось, прохання до народного артиста Меловані чи, точніше, цілком секретне партійне доручення: скориставшись виключною подібністю, підміняти іноді товариша Сталіна і виконувати за нього деякі другорядні обов'язки, як, наприклад, сидіти в президіях, стояти на трибуні Мавзолею і бути присутнім при врученні послами вірчих грамот.

Як і очікувалось, Меловані від пропозиції спершу занімів і заойкав:

– Ой! Ой! Лаврентію Павловичу! Та як же я? Я ж, Лаврентію Павловичу, тільки артист. Я можу лицедіяти тільки в театрі чи в кіно. А реально підміняти генія людства на державних заходах як же, як же, Лаврентію Павловичу, я ж, Лаврентію Павловичу, проста людина.

– А товариш Сталін також простий. І Ленін був простий. А ти мало того що артист, ти ще й комуніст і повинен зрозуміти, що пропозиція партії – це наказ. Ти це зрозумів, генацвале?

І генацвале, звичайно, одразу ж зрозумів, але і зі свого боку не упустив моменту висунути прохання. Оскільки йому тепер треба іще краще вжитися в образ товариша Сталіна, він хотів би, щоб йому створили приблизно такі ж побутові умови, як у товариша Сталіна.

При цих словах Лаврентій Павлович злегка поморщився і пробурмотів: "Ах, який ти меркантильний!" Однак пообіцяв, що прохання буде розглянуто.

– Але гляди мені, – попередив Лаврентій Павлович. – Якщо хтось нашу тайну розкриє, я тебе живим у землю зарию.

12

Відпустивши народного артиста, Лаврентій Павлович зібрався після сніданку трохи погойдатися в плетеному кріслі і прочитати ще пару протоколів, а можливо, навіть і подрімати, але тут з'явився посильний з деякими паперами, зазирнувши в які Лаврентій Павлович спочатку здивовано присвиснув, потім сказав по-грузинськи вай-вай, а потім плеснув у долоні. Варто попутно зауважити, що в начальників була така звичка – плескати у долоні. Плеснув у долоні, і одразу чарівним чином перед очима негайно виникає хтось, готовий чого зволите. Тільки-но Лаврентій Павлович плеснув у долоні, як перед ним знову виникла його незамінна домоуправша, несучи в одній руці на дерев'яних плечиках білий чесучевий костюм і кремову сорочку. Швидко одягнувшись,

Лаврентій Павлович із товстим портфелем викотився на залитий сонцем ґанок і, затисши портфель між коліньми, знову плеснув у долоні. Тут же до ґанку, шарудячи шинами, підкотив довгий, чорний, блискучий від лаку, як нова калоша, лімузин "ЗІС-101" з червоним прапорцем на капоті. Офіцер охорони ще на ходу вивісився з передніх дверцят і відкрив задні, вихопив портфель із рук Лаврентія Павловича і всунув його до кабіни услід за Лаврентієм Павловичем. Лаврентій Павлович прошмигнув досередини, втягнув за собою портфель, потонув у м'якому сидінні і тихо сказав:

– У Кунцево!

І через півгодини опинився біля металевих зелених воріт з ажурним плетивом згори. Ворота відчинилися, пропустили машину, зачинилися знову, і машина виявилася заблокованою між двома воротьми – першими і другими – стояла, як баржа в шлюзовій камері. Одразу ж із бокового приміщення з'явилися два офіцери і попросили пасажира вийти з машини, показати документи і пред'явити для огляду портфель. Доки один із них на капоті перебирав уміст портфеля, другий попросив Лаврентія Павловича повернутися обличчям до машини, покласти руки на її верх й якомога ширше розставити ноги, що маршал Берія виконав, не виражаючи найменшого невдоволення, бо це була звична, рутинна процедура. Маршала, як, можливо, ще пам'ятає читач, і раніше так перевіряли, і зараз такій же процедурі піддали. Він був ретельно, але делікатно, без грубощів обмацаний з голови до ніг, особливо під пахвами і в паху, після чого йому було дозволено пройти на територію дачі пішки.

Лаврентій підхопив портфеля й рушив доріжкою, посипаною рожевим гравієм. Учинений огляд, незважаючи на його рутинність, був для нього неприємним, але настрою не зіпсував, а настрій у маршала був вельми хороший, від чого він ішов, наче пританцьовуючи, посмикуючи шиєю і насвистуючи мелодію грузинської пісеньки, яку любив сам, тому що її любив його старший товариш, до якого він зараз прямував. Рожева доріжка спочатку звивалась між високими соснами,

потім вибігала на відкриту ділянку перед скромного вигляду дачею, де по обидва боки на окремих клумбах росли півонія, жоржини, гладіолуси і великі білі троянди. Дача була і справді на вигляд скромна, одноповерхова, без зайвих прикрас знадвору і непотрібних розкошів усередині. Нині якийсь новий руський в такій дачі двірника свого посоромився б поселити, а тоді деякі, навіть сильні світу цього, владою упивались, але в своїх потребах були вкрай невибагливі. Господар дачі в потертих полотняних брюках, які пузирились на колінах, в запраній сірій сорочці з короткими рукавами і в сандалях голобіски стояв біля трояндового куща. Ліва рука в нього була в брезентовій рукавиці, а в правій він тримав великі садові ножиці. Цим любителем-садоводом був, звичайно, Йосип Віссаріонович Сталін.

Останнім часом Йосип Віссаріонович сильно подався. Було йому ще тільки шістдесят п'ять років, вік чималий, але при хорошому харчуванні і догляді не такий уже й крайній. Інші люди в цьому віці ведуть ще дуже активний спосіб життя: вранці роблять фіззарядку, повноцінно трудяться, навіть сплять зі своїми дружинами, а розторопніші – і не зі своїми. Сталіну ж, незважаючи на доброякісне харчування, гарні житлові умови і прекрасний догляд, подібні радощі були вже недоступні: дружину свою він давно застрелив, Розу Каганович прогнав, а інші жінки йому задоволення не приносили. Насолоду особливу і навіть сексуального порядку він отримував, коли знищував ворогів, принижував соратників і примушував їх ціпеніти зі страху, скиглити від болю і на колінах просити пощади. Однак усього цього навіть при хороших умовах життя і правильному травленні їжі було недостатньо, щоб компенсувати ущерб організму, нанесений великими переживаннями в роки війни, і званим на плечі тягарем влади, і манією переслідування, яка розвивалася чим далі, тим більше. Велика влада, якої чимало людей нерозумно прагнуть, вимагає постійної, іноді нестерпної і виснажливої напруги. А влада безконтрольна і використовувана беззаконно за злою примхою володаря пробуджує в ньому почуття нескінченного страху перед можливою розплатою. Сталін, як відомо, був жахливо жорстоким, і тому його всі боялися, але він боявся іще сильніше, тому що боявся усіх. Боявся своїх соратників,

кухарів, лікарів і тому тримав велику охорону. Але чим більшою була охорона, тим більше він її боявся. Він ніколи не спав в одній і тій самій кімнаті дві ночі поспіль. Але незмінним зоставалося одне: усі кімнати, в яких він спав, були без вікон. Ніхто не мав знати, в якій саме кімнаті він спить, але охорона і її начальник генерал Микола Сидорович Власик знали усе і помовчували. Знали тому, що з кімнати, де спала особа, котру охороняли, часто було чути якесь дивне, нелюдське, кінське, здавалося б, хропіння, а іноді лунало точно вже кінське іржання.

Охорона все це чула, але не могла не те що обговорити хоча б пошепки це явище, але навіть перезирнутися між собою ніхто не смів. А хропів так генералісимус й іржав тому, що йому часто снився майже один і той же сон: ідилія з переходом у кошмар. Наче він, маленьке руде лоша, відбившись від табуна, пасеться на якомусь гірському пасовищі і спочатку усе гаразд. Світить ласкаве сонце, літають метелики і коники, трава під ногами соковита, смачна, з приємною кислинкою. Усе добре, але раптом, звідкіля не візьмись, з'являються вовки. Він пробує тікати, але він, виявляється, стриножений, він намагається розірвати пута, але не може, а вовки наближаються, і ось він бачить, це вже не вовки, а Берія, Хрущов, Малєнков, Молотов, Каганович, іноді і Ворошилов з Будьонним розкривають свої вовчі пащі і тягнуться до нього зі всіх боків. Він згадує, що в нього є охорона, кричить (ось тоді-то охорона і чула дивне іржання), але, здається, марно, ніхто на поміч йому не квапиться. У таких випадках він зривався, озирався, не відразу розумів, де знаходиться, обмацував стіни, перевіряв на міцність засуви, знову лягав і знову зривався, нажаханий. Страх, недовірливість, підозрілість були його основними почуттями останнім часом. Недовіра до всіх людей та їх слів вимотувала генералісимуса і руйнувала. У свої шістдесят п'ять років він виглядав на вісімдесят, обличчя у нього було зморщене, руки темні, дряблі, з нерозвинутими м'язами, груди запалі, поросли сивою шерстю, очі дивились завжди насторожено. А втім, коли він працював у саду, настрій у нього поліпшувався.

– Ось бачиш, Лаврентію, чим я займаюся, – сказав Сталін і поцмокав потрісканими губами. – Відсікаю зайве. Для того щоб цей кущ був

завжди пишним, красивим і здоровим, треба рішуче використовувати ножиці і відсікати зайве. Ти розумієш, що я маю на увазі?

– Ще й як розумію, дорогий Кобо! Ще й як розумію! Я тільки цим і займаюсь, що відсікаю зайве. Іноді це може бути зайва голова, – уточнив він і голосно засміявся, притримуючи пенсне, щоб не стрибало.

– Ой, що ти кажеш, Лаврентію! – поморщився садовод. – Який ти невиправний головоріз! Чому ти обов'язково уявляєш щось неприємне, коли я веду мову про прекрасне? Ти поглянь на цю троянду. Хіба тобі не здається, Лаврентію, що троянда – диво природи? Га, Лаврентію, тобі так не здається?

– Здається, здається, дорогий Кобо, – гаряче запевнив Лаврентій. – Саме так здається. Мені здається, що троянда – це дуже навіть велике диво природи.

– Тобі так здається чи це так воно і є? – і Йосип Віссаріонович поглянув на Лаврентія Павловича зі своєю всім відомою лукавою посмішкою, від якої багатьом ставало не по собі, а в декого навіть траплялись інфаркти з інсультами.

– Мені так здається, і це так і є, – відповів Лаврентій Павлович. – Троянда є чудове і в усіх розумінням досконале диво природи. Але ти, я так вважаю, навіть більше диво природи, ніж усі троянди у світі.

Сталін поморщився:

– Не треба, Лаврентію, бути підлизою. Ти знаєш, що я лестощів не люблю. Але я радий, що відносно троянд ти зі мною погодився. Я не люблю підлиз, але ще більше не люблю тих, хто зі мною не погоджується. А досконалість цієї квітки, Лаврентію, полягає в тому, що вона не тільки безтямно гарна, але й колюча. Достоєвський казав, що

краса врятує світ, і я з ним згоден. Однак краса врятує світ і сама порятується, тільки якщо буде колючою. Ти розумієш це, Лаврентію?

– Так точно, – погодився Лаврентій Павлович і закивав головою. – Я це розумію, дуже добре розумію.

– Нічого ти не розумієш! – змахнув ножицями Сталін. – Ти взагалі мало що розумієш і тому ніколи не зможеш бути великим політиком. Ти можеш бути тільки кимось при комусь, але сам керувати державою, особливо великою державою, особливо такою державою, як наша держава, ти ніколи не зміг би.

– А мені це не потрібно, Кобо, – переконано сказав Лаврентій Павлович. – Мені це цілковито не потрібно. Великою державою повинна управляти велика людина. А я людина не велика. Але я така людина, яка, будучи віддана великій людині, може допомагати великій людині успішно управляти великою державою.

– Ну, гаразд, гаразд, – удовольнився Йосип Віссаріонович. – За що я тебе поважаю, Лаврентію, так це за скромність. У тебе є щось мені доповісти чи ти просто так приїхав подивитися на мої троянди? Якщо подивитися на троянди, то ти їх уже побачив, понюхав і можеш їхати, а якщо є справа, то доповідай.

Лаврентій Павлович доповів. Про різні поточні справи, як дрібні, так і крупні. Серед крупних були донесення розвідки про те, що американці випробували в пустелі Невада якусь дуже велику бомбу. Про можливе застосування її у війні з Японією. Лаврентій Павлович показав Йосипу Віссаріоновичу шифровки, отримані від розвідників, і записку академіка Курчатова, в якій отримані відомості оцінювалися як достовірні, а наміри Сполучених Штатів як дуже серйозні. Курчатов нагадував Сталіну, що атомна бомба, як уже не раз доповідалось, дуже перспективна зброя, вона буде мати ні з чим не зрівнянну руйнівну силу, і в майбутній війні переможе той, у кого буде така зброя. Йосип Віссаріонович важко

зітхнув. Він про цю бомбу вже чув, і навіть не один раз, але до чуток про неї ставився з недовірою, тепер він у неї дуже повірив і засмутився. У найближчі дні він збирався відправитися на конференцію глав урядів держав-переможниць і мав намір вимагати дещо від Гаррі Трумена й Уїнстона Черчилля, але якщо в американців дійсно є така страшна бомба і вона покаже себе саме так, як планується, ультимативність тону доведеться дещо применшити.

– Противна ти людина, Лаврентію! – з почуттям сказав Йосип Віссаріонович. – Що ти мені завжди розповідаєш якісь речі, від яких на душі стає важко? Невже в твоєму роздутому портфелі немає нічого, крім різної бридоти?

– А ось якраз і є! – бадьоро сказав Лаврентій Павлович. – Є, дорогий мій товаришу Кобо, дуже навіть є. – Він засунув руку в портфель, витяг синю тоненьку течку. – Пам'ятаєш, у початковий період війни у нас пройшла справа князя Голіцина? Його тоді заарештували і присудили до розстрілу.

– Ну? – вичікувально запитав Сталін.

– Так ось, виявилося, що вирок не було виконано і князю вдалося уникнути справедливого покарання. Однак мої люди про нього не забували, шукали його всю війну і ось виявили, уяви собі, Кобо, в постелі німецької повії.

Йосип Віссаріонович зрізав одну троянду, повернувся і протягнув її Лаврентію Паловичу:

– Ось, візьми. Це тобі. За відмінну службу.

Лаврентій Павлович зрозумів, що це насмішка, але все-таки сказав:

– Спасибі, Кобо, що ти так високо цінуєш мої скромні зусилля.

– Як же не цінувати, – сказав Йосип Віссаріонович. – Одну й ту ж людину чекісти ловлять по кілька разів і щоразу варганять із цього справу, і щоразу отримують за це посади, звання й ордени. Причому я цілковито упевнений, що справа, звичайно, дуже добре висмоктана із пальця, наспіх збита іржавими цвяхами і квапливо зшита білими нитками. Але тепер я тобі цього Голіцина не віддам. Він мені тепер потрібен для іншого діла.

– Для якого, якщо не секрет? – запитав Лаврентій Павлович.

– Від тебе не буду приховувати, – сказав Йосип Віссаріонович. – Мені доповідну передали з приводу російської еміграції. Серед емігрантів, і особливо в середовищі колишніх гордих фамілій, у зв'язку з нашою перемогою виникли дуже серйозні такі, я б сказав, патріотичні настрої. За час війни патріотичний дух емігрантів дуже піднявся, але в нас є деякі люди, деякі, я б навіть сказав, можливо, вороги народу, які згодні служити великій державі навіть на других ролях, лише б якомога більше їй нашкодити. І ці ось самі, можливо, розумієш, вороги народу, можливо, заслужили, щоб з ними поводились ось так.

Йосип Віссаріонович зробив різкий рух рукою. Ножиці зблиснули на сонці. Лаврентій Павлович відчув, що його ніс затиснутий між двома лезами. Але акуратно затиснутий і поки що не порізаний.

– Ти знаєш, – сумно сказав Йосип Віссаріонович, не забираючи ножиць, – я б дуже хотів, якби, звичайно, це було можливо, щоб цей ось самий князь був у мене завтра ось на цьому, приміром, місці і в цей самий час. Як ти думаєш, можна це чи ж ніяк неможливо?

Лаврентій Павлович боявся поворухнутися, але відповідати все ж таки треба було.

– Завтра? – запитав він, помітно гундосячи. – За добу? З Німеччини?

– Ти гадаєш, це буде не дуже можливо? – запитав Йосип Віссаріонович.

Ножиці, на щастя не дуже гострі, при цьому стиснули ніс сильніше, і Лаврентію Павловичу довелося для дихання відкрити рота.

– Це… – сказав він залиплим язиком. – Це… Я гадаю, це буде можливо.

– Ти так гадаєш? – Йосип Віссаріонович розтиснув ножиці й опустив. – Я також так гадаю, що це можливо, і я також знаю, що для такого друга, як ти, нема нічого неможливого. І я гадаю, що як хороший друг ти зумієш для мене зробити навіть неможливе.

– Дорогий Кобо! – схвильовано відповів Лаврентій Павлович і, роблячи вигляд, що поправляє пенсне, помацав мізинцем спочатку одну ніздрю, а за нею другу. – Для тебе я зроблю все, що можливо і неможливо.

– Гаразд, дорогий друже, – по-батьківському потеплів Йосип Віссаріонович. – Тепер у тебе, може, вже все?

– Ні, – завихляв усім тілом Лаврентій Павлович. – Ще є одне маленьке питаннячко, але не знаю, чи варто тебе ним турбувати. Ти знаєш, артист Гога Меловані, який грав тебе в найкращих наших фільмах, весь час працює над собою і стверджує, що може так тебе зіграти, що ніхто не зуміє вас розрізнити.

– Так? – перепитав Сталін. – Ніхто не зуміє нас розрізнити? І що йому для цього потрібно? Може, йому потрібен хороший грим?

Відчувши в його тоні раптову настороженість, Лаврентій Павлович вирішив поки що не викладати основний план використання Меловані для своїх оригінальних цілей і зам'яти це питання. І сказав тільки, що

артисту Меловані, як він вважає сам, для того щоб вжитися в образ товариша Сталіна, необхідно створити побутові умови, наближені до умов, підходящих для товариша Сталіна, і тому він просить, чи не можна йому трохи пожити на дачі товариша Сталіна, припустимо, на озері Ріца?

– Вжитися в образ товариша Сталіна? – Сталін зобразив гримасу подиву і став кивати головою вліво-вправо, наче обговорюючи сам із собою різні варіанти. – Товариш Меловані хоче вжитися в образ товариша Сталіна і пожити, як товариш Сталін? А товаришу Сталіну так надокучило жити, як товариш Сталін, що він, можливо, хотів би вжитися в образ товариша Меловані і пожити так само безтурботно, як живе товариш Меловані.

Він кинув ножиці на землю, скинув брезентову рукавицю, дістав з кишені люльку, став її набивати. Набивав довго і мовчки. Дістав сірники. Прикурив. Руки його при цьому тремтіли. Пустив декілька кілець диму в ніс Лаврентію Павловичу (Лаврентій Павлович втягнув у себе ці кільця відкритим ротом, зображаючи повне задоволення).

– Значить, – повторив, – вжитися в образ товариша Сталіна… Ну що ж, – покивав головою. – Якщо хоче вжитися в образ товариша Сталіна, нехай розпочне з Туруханського заслання.

Йосип Віссаріонович провів гостя майже до самих воріт і, прощаючись, нагадав:

– Завтра, у цю ж пору, ти будеш тут разом із цим князем, або я відстрижу тобі носа.

І повторив:

– Завтра, у цю ж пору.

13

Щось схоже з Чонкіним уже траплялося. Він сидів на гауптвахті, не надто цим переймаючись. Якщо й непокоївся, то тільки тим, хто там приглядає за кіньми. Про те, що нависла над ним небезпека чергового показового суду, він не знав, а перспектива провести на "губі" декілька днів його не турбувала. Тому жив – не тужив. Але раптом увечері його перевели в одиночку, і не просту, а офіцерську. Де ліжко стояло пружинне з матрацом, подушкою і свіжими, накрохмаленими (на таких Чонкін у житті не спав) простирадлами. Поруч – табуретка і тумбочка, а в тумбочці – Статут караульної і гарнізонної служби та "Історія ВКП(б)", написана, як казали, особисто товаришем Сталіним, який по скромності не вказав свого прізвища.

На вечерю принесли рисову кашу з двома котлетами, з білим хлібом, маслом та ще кисіль. Чонкін здивувався і став міркувати, що б ото значило. І за логікою простого розуму подумав, що якщо начальство так його, просту людину, вирішило потішити, то навряд чи для чогось хорошого. Але все ж уранці він із задоволенням з'їв картопляне пюре зі смаженою ковбасою і тільки збирався пити какао з американськими галетами, як двері різко відчинилися і в камеру увійшли троє: начальник Смершу полковник Гуняєв, начальник караулу старший лейтенант Любочкін і незнайомий офіцер з чотирма зірочками на погонах. Вони увійшли так різко і зловісно, що Чонкін з'їжився, вирішивши, що зараз буде розстріл. Потім зірвався і витяг руки по швах. Прибулі дивилися на нього, а він дивився на них. Раптом Гуняєв дивно посміхнувся і щось запитав.

– Чого? – перепитав Чонкін.

– Як спалося, питаю? – повторив Гуняєв.

– Нормально. – Чонкін стенув плечима.

– Нормально, каже, спалося. – Повернувшись до супроводжуючих, Гуняєв заусміхався так радісно, наче це йому добре спалося. – Але ви какао допийте, а потім ось… – Він цокнув пальцями, і з коридору з'явився незнайомий Чонкіну солдат з оберемком якоїсь одежі, яку він поклав на ліжко, а чоботи поставив поряд.

– Ми вийдемо, – сказав Гуняєв, – а ви допивайте. Потім переодягнетесь. Ну, ще хвилин п'ять у вас є.

Він позадкував, так само дивно позиркуючи на Чонкіна і усміхаючись. І решта вийшли, тихо прикрили за собою двері. Чонкін обдивився одежу, не уявляючи, що все це йому. Нові труси і майка. Галіфе, гімнастерка, кашкет – усе офіцерське, але з солдатськими погонами. Хромові чоботи замість черевиків і шкарпетки замість онуч. Здивувавшись і трохи подумавши, він став надягати все це на себе, забувши про какао.

– Ну ось. – З'явився знову Гуняєв і обдивився Чонкіна поглядом кравця. – Ну ось і гаразд. Кашкет великуватий. Але ви його так глибоко не натягуйте. Нехай вільно сидить. А решта просто наче по мірці. Так, а медаль ваша де? – раптом спохопився він. – Та ось вона, що ж ви… давайте перекрутимо зі старої гімнастерки на цю. "За звільнення Варшави", нагорода маленька, але почесна, битва за Варшаву, всі знають, була нелегкою. А що ж це у вас гвардійського значка немає? Ми ж гвардія. Зачекайте. Ось, – він зняв із себе і прикріпив на грудях Чонкіна і значок "Гвардія", після чого відступив назад і подивився на Чонкіна, як на картину.

– Ну ладно, – сказав він не дуже упевнено, – ладно. А тепер ходімо. Тобто поїдемо. Спочатку підемо, а потім поїдемо. – Йому здалося, що вийшов жарт, і він засміявся.

Вийшли надвір до "вілліса", який чекав неподалік. Шофер увімкнув швидкість, машина застрибала по бруківці, викотилась за місто і через

п'ятнадцять хвилин підкотила до стоянки літаків, де біля розчохленого штурмовика стояли командир полку полковник Опаликов у шкіряній куртці і в шлемофоні, два незнайомих Чонкіну генерали (знайомих генералів у нього взагалі не було) і механік Льошка Онищенко, який був настільки вражений тим, що відбувалося, що коли Чонкін сказав йому "здраствуй", прокричав у відповідь: "Здоров'я бажаю, товаришу!.." – і замовк, не уявляючи, яке звання до Чонкіна може бути зараз припасоване.

А втім, інші також були здивовані, вражені, ошелешені, почувши, що рядовий Чонкін має бути негайно доставлений у Москву за наказом особисто... можна собі таке уявити?...Якийсь Чонкін – і за наказом особисто Верховного головнокомандуючого! Усі були заскочені: навіщо товаришу Сталіну знадобився такий незвичний кадр? Однак армія є армією, там зайвих запитань не задають і накази виконують безумовно.

З огляду на виключну важливість наказу виконання його доручили найдосвідченішому льотчику – полковнику Опаликову. Опаликов до того часу був Героєм Радянського Союзу, хоча за кількістю збитих ворожих літаків міг би отримати це звання двічі. Але не отримав, тому що неодноразово захоплювався рівнем життя переможених німців. У ресторані, де льотчики святкували Перемогу, казав, що радянські люди могли б жити не згірш німців, якби не колгоспи. А також, посилаючись на авторитет якогось свого родича, стверджував, що особистість радянської людини формується не суспільством, а якимись частками живої клітини, що передаються по спадковості. Ці висловлювання полковника дійшли до начальника Смершу, а той негайно звинуватив Опаликова в антирадянській пропаганді, поклонінні перед усім закордонним і в очевидному впливі на нього чужих марксизмові-ленінізму західних лжевчень. Командуючий армією генерал-майор Василь Просяний справу постарався зам'яти, але другу Зірку Опаликов не отримав і був переведений з винищувальної авіації в штурмову. Начальник же Смершу своїх зусиль не припиняв і написав у Москву ґрунтовне донесення про те, що в цій повітряній армії панують нездорові настрої, деякі особи з командного складу дозволяють собі

антирадянські вислови, а інші, більш високі чини, їх покривають. Поки що зусилля смершівця успіхом не увінчались, але сказати, що так буде і далі, ніхто не міг.

Генерал Просяний був також Герой Радянського Союзу і писаний красень із пухнастими вусами на смаглявому обличчі й чорними вигнутими бровами, що їх, як подейкували, він щоранку підводив чорним олівцем. Багато жінок при його вигляді знетямлювались, а він знетямлювався, бачачи дружину Опаликова Надію, і між ними, здається, щось було. Це "щось" було, може, другою причиною, чому для доставки в Москву Чонкіна вибрали саме Опаликова, а не когось іншого. Стосовно Опаликова, то він дуже добре розумів причину виявленого йому високого довір'я і приготував на таку підлість відповідь, яку в дусі пізніших часів можна було б назвати асиметричною.

Доки Просяний обговорював з Опаликовим маршрут польоту і тицяв пальцем у розгорнутий на крилі планшет, другий генерал, невисокого зросту, з великим животом і золотими зубами, підкотився до Чонкіна, привітався за руку і представився:

– Генерал-майор Новиков.

– Ага. – Чонкін злякався, що зараз знімуть стружку за те, що він якось не так відповів, а як відповідати у таких випадках правильно, він не знав, тому що жоден генерал йому ще жодного разу не представлявся.

Але генерал був налаштований миролюбно.

– Ну що, товаришу Чонкін, ви вже знаєте, куди летите?

– Не можу знати, – сказав Чонкін.

– Ну що ж, значить, дізнаєтеся, – посміхнувся генерал. – Скоро дізнаєтеся.

Просяний тим часом інструктував Опаликова.

– Значить, так, – водив він пальцем по карті. – Летиш із чотирма посадками: Заган-Ченстохов-Бєлосток-Орша, а там заправки вистачить і до Москви. Ти мене чуєш?

– Так-так, – озвався Опаликов.

Насправді ж він слухав, та не чув. І подумки маршрут прокладав зовсім інший.

Нарешті вони все обговорили і підійшли до Чонкіна.

– Значить, підготували товариша? – запитав Просяний і тільки тепер поглянув на Чонкіна: – Ну що, солдат, летіти не боїшся?

– Нє, – сказав Чонкін коротко.

– Чого йому боятися, він уже літав, – зауважив Опаликов.

– Ну, тоді що ж, – сказав Просяний. – Тоді, як кажуть, м'якої посадки.

Чонкіна возили літаком чотири роки тому, тільки тоді він дивився в спину пілоту, а тепер його посадили обличчям до хвоста і до кулемета, але попередили, щоб кулемета не чіпав.

Полковник заліз на своє місце. Механік рогулькою прокрутив повітряний гвинт, віддав потрібні команди:

– Контакт! Від гвинта!

Двигун чхнув, стрельнув, виплюнув чорний струмінь диму і застукав рівно й упевнено. Завихрений пропелером потік повітря притис до землі високу траву. Механік, притримуючи лівою рукою пілотку, щоб не здуло, пірнув під крило, витяг з-під коліс колодки. Генерал Новиков узяв під козирок, а Просяний просто змахнув рукою. Двигун заревів, літак рушив із місця. Опаликов не став рулити до злітної смуги, а хвацько рвонув поперек аеродрому до ріки, що протікала неподалік, і злетів, зоставивши за собою хмару пилюки.

– Сталінський сокіл! – труснувши головою, засміявся Просяний і подивився на Новикова. І здивувався, побачивши вираз на обличчі генерал-майора.

– Ти що? – запитав він.

– И-и-и! – простогнав генерал, простягши руку вбік літака, що злетів.

Просяний поглянув туди ж, і фраза із трьох відомих кожній російській людині слів, призначена для вираження дуже сильного почуття, вирвалася з його грудей.

14

…У цей самий час на іншому березі річки на командному пункті американського аеродрому чергували два майори – Білл Хантер Молодший і Майкл Погарек. Вони сиділи в дерев'яному будиночку на колесах із великими вікнами, з яких дуже добре проглядався радянський аеродром. Хантер Молодший, як заведено в американців, відкинувшись назад, поклав ноги на стіл. Він курив товсту кубинську сигару і, роздуваючи щоки, пускав до стелі акуратні жирні кільця. Погарек, нахилившись над столом і підперши голову руками, боровся з дрімотою. Польотів сьогодні не було ні в американців, ні в росіян, і майори обговорювали останні новини про військові дії в Японії. У зв'язку з чим Хантер згадав про свою службу на Філіппінах, де в нього був

роман із японкою, з якою він навіть хотів одружитися, але командування різко заперечувало. Він був попереджений, що у випадку одруження йому доведеться змінити службу у військово-повітряних частинах особливого призначення на щось інше. Він був готовий навіть пожертвувати кар'єрою, але завадило нещастя: його наречена загинула в автокатастрофі. Погарек, позіхаючи в кулак, сказав, що зовні йому також подобаються японки, китаянки, кореянки і філіппінки, але він ніколи б не одружився з жінкою іншої раси, бо до інших рас вороже ставиться тому, що таке змішування негативно відбивається на дітях. Він сам є результатом суміші англосаксонської і польської крові і відчуває, що в ньому наче б весь час борються між собою дві різних особистості. Поляк завжди бушує і штовхає на різні вибрики, а англосакс схиляє до поміркованості.

– Майкле, – перебив його Хантер, – тобі не здається, що в росіян відбувається якась метушня, наче вони збираються сьогодні літати?

– Дивно, – сказав Майкл, позіхаючи. – З тих пір, як закінчилась війна, вони зазвичай по понеділках не літають. У неділю вони п'ють амортизаційну рідину, а в понеділок у них болить голова, тому вони вивчають біографію дядечка Джо.

Хантер Молодший зняв зі стіни польовий бінокль, наблизив до очей, ще більше здивувався:

– Слухай, Майкле, там дійсно щось незвичайне відбувається. Два генерали метушаться біля одного літака. Так… запустили двигун, прибрали колодки… Майкле! – вигукнув Білл збуджено, хапаючись за мікрофон. – Дивись, що він витворяє! – і нервово прокричав: – Увага, викликаю чергову ланку!

Радіо обізвалось голосом капітана Річарда Торндайка:

– Діку, – сказав йому Хантер, – росіяни проявляють підозрілу активність. Запускайте двигуни і будьте готові до злету.

– Єсть, сер!

Самотній літак на тому боці мчав поперек льотного поля, залишаючи за собою хмару пилюки.

– Майкле! – сказав Хантер.

– Білле! – захвилювався нарешті Погарек.

І обидва замовкли, заворожено дивлячись на радянський літак, який на тому боці злетів, шасі прибирати не став, піднявся не вище десяти метрів і пішов на посадку на цей бік.

– Ми вирулюємо, сер! – почувся з приймача голос Торндайка.

– Зачекайте, – зупинив його Хантер. – Вирулювати пізно.

Усе сталося занадто швидко для того, аби зметикувати і прийняти хоч якесь рішення. Літак із червоною зіркою на крилі уже зійшов з посадочної смуги і рулив просто до командного пункту на такій швидкості, наче збирався йти на таран. А до нього з різних боків мчали автомобілі всіх аеродромних служб: пожежна, "швидка допомога" і джип військової поліції.

Коли майори Хантер і Погарек вискочили зі своєї будки, один із радянських льотчиків уже заглушив двигун і стрибнув з крила на траву, а другий замешкався. Про всяк випадок, щоб він не надумав злетіти, джип військової поліції став упоперек перед носом літака. Шість солдатів із літерами "MP" на касках висипали з джипа і взяли зброю напоготів. Льотчик був років трохи за сорок, у синіх галіфе і шкіряній куртці бордового кольору. Під наполовину розстібнутою курткою

виднілась гімнастерка, прикрашена Золотою Зіркою Героя Радянського Союзу.

Коли Хантер і Погарек наблизилися до нього, радянський льотчик віддав їм честь і запитав першого:

– Майор Хантер?

– Хантер Молодший, – поправив Білл із таким достоїнством, наче був старшим. – А ви полковник Опаликов?

Льотчики того й іншого боку, перемовляючись по радіо, позначали себе номерами, але командири американської і радянської частин знали один одного по прізвищах.

– Що вам трапилось? – запитав по-російськи Погарек.

– Ай сік, – відповів по-англійськи Опаликов.

– Ю ар сік? – перепитав Погарек і перейшов на російську: – Ви хотів сказати, що ви хворий?

– Ноу, – заперечив полковник. – Ай ем вікінг фор політікал есайлем. Шукаю політичного притулку.

Американці перезирнулись, подумали. Хантер сказав:

– Давайте пройдемо сюди.

І вони зайшли в приміщення командного пункту. Чонкіна із собою не покликали. Він залишився біля літака і, не знаючи, що робити, вирішив його охороняти. Хоча яка охорона без зброї? І все-таки він зайняв позицію між повітряним гвинтом і поліцейським джипом. Між ним і

джипом шестеро огрядних американців із літерами "MP" на касках стояли, спрямувавши на нього автомати, але він сміливо дивився на них і здаватися не збирався.

У цей час до місця пригоди підкотив запряжений парою коней віз із чорним солдатом на передку. Цьому солдату тут явно нічого було робити, його сюди привела проста цікавість.

– Ей, Джон! – уздрівши його, пожвавішав Чонкін. – Здоров! Як вобще жізнь-то?

15

Побитою собакою з'явився Лаврентій Павлович до Йосипа Віссаріоновича. Ще від самих воріт він зняв свого капелюха і на ходу, зігнувшись у три погибелі, обмахував нею лисину не тому, що було невимовно спекотно, а тому, що в ці рухи він вкладав якийсь покаянний і самопринизливий смисл.

– Ти чому сам? – суворо запитав його Йосип Віссаріонович. – Хіба я тебе самого запрошував?

– Кобо, дорогий! – заквилив Берія плаксивим голосом. – Сталося непередбачуване. Цей льотчик, який мав доставити нашого князя, виявився зрадником. Він виявився така сволота, що ти навіть уявити собі не можеш. Вай-вай-вай! – Берія хитав головою і завіряв очі, показуючи своєму співбесіднику, що він надто чистий і довірливий, щоб уявити собі, яка сволота цей проклятий льотчик. – Ти уявляєш, винищувач, полковник. Герой Радянського Союзу. Племінник нашого крупного вченого академіка – і зрадник.

– Якого академіка? – поцікавився Сталін.

– Знаєш, такий був Григорій Гром-Гримейло.

– Гром-Гримейло? – спохмурнів Сталін. – Він племінник Грома-Гримейла, і ти його упустив? Та ти не тремти, як собака, я тебе поки що не убиваю. Поки що. – Він сів на лавку, зчепив на животі пальці, в'ялі, як сосиски. – Розповідай!

Берія сісти поруч не наважився і розповідав стоячи. Розповів, як полковник Опаликов перелетів в американську зону і попросив політичного притулку.

– Чим він пояснив своє бажання?

– Невдоволенням внутрішньою політикою СРСР.

– А! – Сталіна це повідомлення чомусь заспокоїло. – Невдоволення, це ладно. Я також невдоволений внутрішньою політикою СРСР, та й зовнішньою, мабуть, також.

– Але насправді, – продовжив Берія, – як мені доповів начальник Смершу, Опаликов зробив це назло генералу Просяному за те, що той спав із його дружиною.

– Ну, це також зрозуміло, – благодушно сказав Сталін. – Я б також втік у такому випадку. Хоча ні, в такому випадку я спочатку застрелив би дружину і генерала Просяного, а потім би втік. До речі, цього генерала зняти з посади і розжалувати. А що, скажи мені, цей Опаликов ніякої третьої причини своєї втечі не висував?

– Та начебто ні, – сказав Берія.

– Ага, ну й добре. Тепер скажи мені про князя Голіцина. Він також утік?

– Ні, Кобо, не втік. Він виявився втікачем мимоволі. Полковник Опаликов повинен був доставити його до тебе, а насправді перевіз в американську зону.

– Але він там зостався.

– Він зостався. Але, дорогий Кобо, він не вартий твоїх переживань. Мої люди вияснили, що він ніякий не князь, а просто рядовий солдатик, якого колись прозвали князем. Насправді ж він усе життя працював на конюшні то конюхом, то їздовим. Причому солдат він нікудишній, привід для постійних насмішок.

– А як його прізвище, цього нікудишнього?

– Та я точно не пам'ятаю. Якось на букву "ч".

– Чи ж не Чонкін? – запитав Сталін, згадавши про героя, за якого він колись пив з генералом Дриновим.

– Т-а-а-а-к, – сказав Берія, дуже сильно здивувавшись. – А ти його знаєш? Верховний головнокомандуючий знає по імені кожного зі своїх солдатів! Кобо, не порахуй це за лестощі, але ти – геній!

– Я-то, може, і геній, а ось хто ти, я не знаю. Чому, що тобі не доручиш, усе в тебе якось не виходить? Ось що, дорогий друже, ти мені цього Чонкіна все ж таки доправ. Я тобі даю три місяці. Чотири. П'ять. Якщо через півроку він не стоятиме тут, ось на цьому місці, ти лежатимеш у гробу. Ти зрозумів мене, Лаврентій? Ти знаєш, Лаврентій, що я слів на вітер не кидаю. Усе. Аудієнцію закінчено. Ти мені надокучив. Провалюй і не забудь того, що я тобі сказав.

Зрозуміло, що втеча двох радянських військовослужбовців на секретному літаку нової конструкції викликала тертя між радянськими й американськими властями, які поки що робили вигляд, що вони все ще союзники. Оскільки вони все ще робили вигляд, Телеграфне агентство Радянського Союзу (ТАРС) випустило порівняно м'яку заяву, яка розпочиналася зі слів "як відомо". Це агентство мало звичку всі свої сердиті міжнародні заяви розпочинати словами "як відомо" саме в тих випадках, коли мова йшла про те, що нікому відомо не було. "Як відомо, – заявило ТАРС, – днями літак радянських ВПС з технічних причин здійснив вимушену посадку на військовому аеродромі Айхендорф в американській зоні окупації Німеччини. Екіпаж літака складається з двох чоловік – командира екіпажу полковника Опаликова С.П. і стрілка-радиста Чонкіна І.В. Радянський уряд сподівається, що американські власті, діючи в дусі союзництва, не чинитимуть перешкод для повернення літака і екіпажу радянській стороні".

Само собою зрозуміло, що надія, яку висловлювали автори заяви, була зовсім ілюзорною. Було ясно, що американці ні літак, ні екіпаж не віддадуть. Тому резиденти радянської розвідки в Америці, Німеччині та інших західних країнах отримали шифрований наказ: колишніх радянських військовослужбовців Опаликова і Чонкіна розшукати. Опаликова ліквідувати, Чонкіна взяти живим і доставити на радянську територію. Наказ підписав товариш Лаврентьєв (це був псевдонім Лаврентія Берії).

17

Прочитавши заяву ТАРС, американці все-таки задумались. Псувати стосунки з Радами не хотілося, тому можливість видачі перекинчиків не виключалася, але дуже ж цікаво було дізнатися, що це за новий штурмовик "Іл-10", чим він відрізняється від старого "Іл-2" і що собою являє встановлена на ньому надсекретна навігаційна апаратура і зовсім уже новітня система розпізнавання зустрічних літаків "свій-чужий". Окрім того, полковник Опаликов зізнався на допиті, що політ виконувався за особливим завданням Сталіна і що Чонкін зовсім не

стрілок-радист, а "просто їздовий", себто їздить на конях, а навіщо він міг знадобитися Сталіну, полковник не може собі навіть уявити. Ясна річ, американцям важливо було дізнатися, для чого міг знадобитися цей "просто їздовий" (вони ці слова брали в лапки) дядечкові Джо насправді.

18

Тим часом у житлі перекинчиків Ті Кому Слід провели обшук. У тумбочці Чонкіна було виявлено його лист на ім'я невідомої жінки Нюри. Вивчення листа не привело ні до яких здогадок, а відсутність адреси не дала можливості відшукати цю саму Нюру. Зате у квартирі Опаликова було знайдено достатньо доказів продуманості його вчинку. Головним доказом були підручник англійської мови для початківців і конспект до нього, в якому, крім усього іншого, були такі фрази: "I am a Hero of the Soviet Union colonel Opalikov. I am seeking for political asylum. I hate the Soviet system. I love the American Government and personally President Truman". У окремій течці зберігалися якісь вирізки з науково-популярних журналів. Одна містила коротку біографію генерала Пржевальського з його портретом, дуже схожим на Сталіна. На статтю "Міф про кентаврів" слідчі звернули увагу тільки тому, що на полях її почерком Опаликова було начертано: "Була блядюгою, нею й зосталась". Допитана дружина полковника повідомила, що про плани чоловіка нічого не знала, не відала, ніяких підозрілих приготувань не помічала, тому що їх стосунки останнім часом настільки зіпсувалися, що вони практично були чужими людьми.

І все-таки Надія Опаликова в повній відповідності з тодішніми законами за зв'язок зі зрадником Батьківщини була засуджена і отримала п'ять років заслання у віддалені райони Сибіру. Був покараний і Василь Просяний. За втрату пильності і за зв'язок з дружиною зрадника Батьківщини він був розжалуваний з генералів у полковники і направлений в Туркменістан заступником командира дивізії по льотній частині.

19

Опаликова й Чонкіна американці перевдягли в цивільне (брюки і куртку кольору хакі) і тимчасово поселили в невеликому флігелі при солдатських казармах. Флігель поділявся на дві частини і мав окремі виходи на різні боки, щоб особи, яких охороняли, не могли контактувати між собою. Там вони жили, кожен маючи окрему кімнату з душем і унітазом. Доглядав за ними Джон, давній знайомий Чонкіна. Годували їх окремо: Опаликова в офіцерській, а Чонкіна в солдатській їдальні, але тільки після того, як її покидали головні їдці – американці.

Перші дні Чонкіна ніхто не чіпав: американці були зайняті Опаликовим. Але дійшла черга і до нього. Вологим теплим ранком під охороною двох чорних гвардійців він був доправлений на зайняту резидентурою американської розвідки віллу під старими липами на вулиці Шпігельштрассе. Вілла знаходилась за парканом з ажурного металу, в якому були ворота і хвіртка. Один із конвоїрів натис кнопку дзвінка, і з прихованого радіопристрою скрипучий і тихий голос щось запитав, конвоїр, пригнувшись, щось відповів, хвіртка з дзюркотливим звуком тут же відкрилася і одночасно відкрилися важкі двері вілли. У дверях з'явився невисокого зросту вгодований пан у костюмі-трійці, з золотим ланцюжком на круглому животі. З радісною посмішкою він скотився з ґанку, ступив крок назустріч Чонкіну, простягнув йому обидві руки й заговорив відносно непоганою російською мовою, але дивно шепелявлячи:

– Здраствуйте, здраствуйте, дорогий Іван Васильович! Жахливо шчасливий вас бачити.

Він узяв Чонкіна попідручки, як жадану жінку. Разом зійшли вони на високий замшілий ґанок і зникли всередині будинку, залишивши конвоїрів знадвору. Потрапили в просторий хол, де були якісь шафи, сервант із посудом, низький великого діаметру круглий стіл і чотири крісла зеленої шкіри навкруг.

Господар підвів Чонкіна до одного з крісел і поклав руку йому на ліве плече, запрошуючи сісти.

– Присаджуйтесь, присаджуйтесь, почувайтеся як удома.

Чонкін слухняно пірнув у крісло, яке видалося йому занадто м'яким і незручним. Він звик сидіти на чомусь твердішому: на табуретці, передку воза чи снарядному ящику. А тут зад провалився й ноги задерлись догори. Він трохи посовався, приймаючи більш природну для себе позу.

Господар усівся навпроти і почувався добре. А втім, він завжди в усіх ситуаціях почувався прекрасно, можливо, тому, що був природженим шпигуном і вмів негайно пристосовуватися до будь-яких умов. Був він американцем у другому поколінні, єврейсько-угорського походження. Колишнє його прізвище було Перельмутер, яке ще його батько, торговець хутряними виробами, за поширеним серед американців звичаєм скоротив до приємного для вуха звучання.

– Я – полковник американської армії Джордж Перл, – господар вілли представився, посміхаючись дивною посмішкою, яка виникала, щезала і знову виникала. – Джордж Перл, – повторив він, – але росіяни мене зазвичай зовуть Георгій Іванович. Хочете чогось випити?

Запитання було зайвим. Випити Чонкін готовий був завжди, що він і зобразив невизначеним рухом підборіддя і ковтаючою конвульсією кадика.

Вочевидь, м'яке крісло виявилося не найзручнішим навіть для Георгія Івановича, бо, перш ніж підвестися, він беркицьнувся на живіт, уперся руками в товстий пругкий валик і, відштовхнувшись від нього, врешті-решт став на ноги і зробив руками рух, наче струшував пилюку. Після цього підійшов до серванту, відкрив одне із дверцят, за дверцятами виявився дворівневий бар: згори склянки, келихи і чарки, а внизу десятки пляшок різного кольору з яскравими етикетками.

– Чого бажаєте? – запропонував вибір Георгій Іванович. – Віскі американський, шотландський, мадера, вермут, кальвадос, кампарі,

перно. Мені полковник Опаликов казав, що російські авіатори віддають перевагу амортизаційній рідині, даруйте, такого поки що не тримаємо, але можу замовити.

Із запропонованого асортименту Чонкін вибрав єдиний напій, про який щось чув, – віскі.

– Скотч чи бурбон? Якщо ніколи не пили, раджу скотч.

Чонкін погодився на скотч.

– Чистий, з водою чи з льодом?

Чонкін погодився на чистий. Собі Перл зробив віскі з содовою і з льодом. Подзвонив у бронзовий дзвіночок, що стояв на столі. Збоку з потайних дверей з'явилась чорна дівчина з тацею, на якій були свіжий виноград, банани, мандарини і стояла вазочка зі смаженим арахісом. Засліпила Чонкіна білозубою посмішкою, поставила тацю на стіл і вийшла, вихляючи випуклою попкою. Чонкін провів її довгим поглядом. Перл перехопив його і посміхнувся:

– Що, Іван Васильович, з негритянками спати не доводилось?

– Нє-а, – зізнався Чонкін, – не доводилось.

– А дарма, – сказав Перл. – Дуже, знаєте, темпераментні жінки. Якщо бажаєте, можна влаштувати.

Чонкін нічого не відповів, але зобразив гримасу, яка означала, очевидно, що він засоромився, хоча було б інтересно.

– Усе можна влаштувати, – повторив Перл. – Якщо будете себе гарно поводити.

Він поставив свою склянку на долоню лівої руки і притримував пальцями правої. Пальці у нього були білі, в'ялі, з добре доглянутими нігтями. Безіменний був прикрашений великим перснем з чорним каменем. Перл підніс свою склянку до рота, але віскі став пити не залпом, а лише ледь-ледь відсьорбнув, і Чонкін, аби не видатися зовсім дикуном, зробив так само.

Перл розглядав Чонкіна крізь склянку і думав, із чого б почати допит.

Начальство Перла, отримавши від нього звіт про допит Опаликова, хотіло б зрозуміти, хто такий Чонкін і навіщо він міг знадобитися генералісимусу Сталіну. Про всяк випадок у штабі американської розвідки різними людьми були висловлені, а потім зведені докупи припущення, що, можливо, Чонкін насправді не Чонкін, а син Сталіна Яків Джугашвілі, який переховується під цим іменем і розшукуваний радянськими спецслужбами. Або хтось із важливих нацистів, котрі кинулися навтьоки. Уфологія в ті часи не була ще розвинута чи й зовсім не існувала, але вже була чутка, що десь у радянській зоні окупації, точніше поблизу Дрездена, одного разу вночі приземлилося щось ні на що не схоже чи схоже на великий млинець, звідси виникла тимчасова гіпотеза: чи ж не інопланетянин цей Чонкін? А один політичний аналітик із польським прізвищем висунув і зовсім фантастичне припущення. Він сказав, що Сталін, вочевидь, засмучений тим, що його дочка Світлана вибирає собі коханців виключно з євреїв, вирішив її видати заміж за чисто російського чоловіка, і на роль такого жениха не знайшлося кандидатури кращої, ніж Чонкін. Будь це насправді так, автор сам би за цю ниточку охоче ухопився, бо тут який би казковий поворот сюжету світився: Іванушка-дурник одружується з принцесою! Але автор, будучи послідовним і неухильним прибічником реалістичної школи, цю версію рішуче відкинув, та й даними двох розвідок, радянської й американської, вона зрештою була заперечена.

Отож, Чонкін сидів навпроти полковника Перла, Перл сидів, дивився на нього крізь склянку і посміхався. Жодна із запропонованих версій не

здавалася йому хоч трохи правдоподібною, і він усе ще не придумав, як вести допит і чого добиватися від допитуваного.

– Курити бажаєте? – несподівано запитав він.

Чонкін був не проти і покурити. Тут же перед ним з'явилася розкрита коробка із зображенням верблюда, запальничка з цією ж твариною і попільниця з нею ж. Перл дістав із кишені піджака дерев'яну коробочку, із неї витяг товсту сигару й ножик. Обрізав сигару з двох боків і припалив від сірника. Поцмокав товстими губами і випустив хмарку диму, за якою його обличчя на мить сховалося.

– Ну що? – з'явився він із хмарки і посміхнувся своєю дивною посмішкою. – А вобшче, як живете, Іван Васильович?

Чонкін порухом губ, поворотом очей і припідняттям плечей показав, що живе взагалі непогано, спасибі, ніколи так не жив: один у світлій кімнаті з ліжком на пружинах, із м'яким матрацом, з окремим нужником, душем і з триразовим харчуванням.

– Ностальгією не страждаєте?

Вирішивши, що йдеться про щось, пов'язане із носом, Чонкін відповів, що нежить є.

– Ну да, да-да, – охоче закивав Георгій Іванович. – Для декого ностальгія, як нежить, виникає, але швидко минає, для інших, як писала Марина Іванівна, "тоска по родине – давно разоблаченная морока". Але це все лірика, Іван Васильович, а мене цікавлять зовсім не ліричні питання. Я упевнений, що ви мені одразу все розповісте без найменшої утайки. Я дуже сподіваюся, що ви не будете зі мною хитрувати, грати в кішки-мишки, прикидатися простаком-дурником, тому що це просто-напросто юслесс, тобто даремно. Так от, я задаю вам перше і найбільш суттєве запитання: хто ви, пане Чонкін?

Вимовивши цю дивну фразу, Перл уп'явся очима в обличчя Чонкіна чіпким, незмигним поглядом, і власне його обличчя одразу стало жорстким, неусміхненим, недружелюбним. Різкість переміни Чонкіна так здивувала, що він у відповідь витріщився на Перла і також дивився йому в очі незмигно. Причому в цій грі на витрішки він виявився сильнішим. Тому що Перл вдавав із себе нещадну суворість військової людини, а Чонкін нічого не вдавав. Він просто був здивований запитанням і чекав на продовження. Витрішки в мовчазному варіанті Перл програв і тому, підбадьорюючи самого себе, повторив своє запитання нервовіше:

– Так я вас запитую: хто ви, Чонкін?

Чонкін зітхнув.

Його вже не вперше в житті запитували про щось подібне й вимагали відповідати просто, не лукавлячи і не увихаючись, але досвід не додав йому уміння знаходити правильні відповіді. У черговий раз він розгубився, але став пояснювати:

– Та хто ж я, ну, хто ж? Ну, Чонкін же.

– Чонкін? – перепитав Перл. – Просто Чонкін і більше ніхто?

Не знаючи, що відповісти, Чонкін стенув плечима.

– Гаразд. Але тоді скажіть мені, для якої мети вас викликав до себе генералісимус Сталін?

Чонкін повторив попередню відповідь тим же порухом плечей.

– Ну як же це так? – на вгамовувався Перл. – Припустимо навіть, що ви не знаєте. Але у вас можуть же бути якісь припущення. Поміркуйте самі, чим ви могли б бути корисним Сталіну? Ну що? Є у вас у голові хоч яка-небудь здогадка? Чого він од вас хотів?

– Та звідкіль мені знати, чого він хотів?! – гаряче вигукнув Чонкін. – Як я можу знати? Я ж його не знаю. Я його тільки на портретах бачив, а лічность ніколи.

Чонкін говорив щиро, і відповіді його здавались Джорджу Перлу досить переконливими. Але все-таки, все-таки був же чимось викликаний інтерес Сталіна до цього Чонкіна, і не може бути, щоб у нього самого не було припущень із цього приводу.

20

Перший допит закінчився для Чонкіна більш ніж благополучно. Його не тільки напоїли віскі, але ще й у сусідній кімнаті нагодували обідом. Шикарним. Вони сиділи за столом, накритим накрохмаленою скатеркою, з такою ж хрусткою серветкою за коміром. І прислужувала йому і Георгію Івановичу Джессіка, та сама негритянка, яку обіцяв Чонкіну Перл, натякаючи на те, що обіцяє не за красиві очі, а за відвертість, якої поки що в словах Чонкіна він, здається, не виявив.

У другій половині дня Чонкіна, гарно нагодованого і трохи п'яненького, завезли туди, де він жив. А вранці знову привезли до пана Перла. Чонкін очікував, що знову все розпочнеться з пригощення, з віскі й усього іншого, такі допити він готов був терпіти скільки завгодно, хоч усе життя. Але цього разу пан Перл зустрів його похмуро, тримався як чужий, ніякого віскі не пропонував, говорив жорстко, з погрозами, натякав приблизно так:

– Дехто думає, що ми, американці, свободолюбиві, демократичні, гуманні, тобто занадто добрі. Гай-гай. Ми були дуже добрими, та побачили, що світ довкола нас жорстокий і непривітний. Ми це врахували. Ми й у німців дечого навчились. – Остання фраза була неприхованою погрозою, але зосталась Чонкіним не поміченою, тому що він зрозумів її так, що у німців Перл навчився німецької мови.

Варто пояснити, що переміна в настрої Перла була не випадковою, а глибоко продуманою і такою, що відповідає концепції двох слідчих – злого і доброго. Злий спочатку кричить на підслідного, погрожує йому різними недозволеними методами впливу, а іноді і впливає. Підслідний лякається, озлоблюється, замикається у собі. Потім приходить добрий. Підслідний розслабляється і відкриває йому душу. Так ось Перл був добрий і злий в одній особі. Він уже з багатьма допитуваними ним людьми так працював, і небезуспішно. Сьогодні добрий, завтра злий, післязавтра знову добрий. Так він поводив себе і з Чонкіним. Один день, будучи добрим, поїв Чонкіна, годував, пригощав сигаретами, обіцяв поєднати із Джессікою, показував порнографічні листівки, де зображались інші дівчата і, за обіцянкою Перла, могли бути доступними Чонкіну наживо. А наступного дня був злим, неприступним, нічим не пригощав і страхав неймовірними карами. У один із днів, коли був злим, піддав Чонкіна випробуванню на детекторі брехні.

Чонкін випробування пройшов легко, але Перла ця легкість ні в чому не переконала. З досвіду своєї роботи з радянськими шпигунами і перекинчиками він зрозумів, що вони, вирісши у брехні з пелюшок, можуть обманути будь-який детектор не напружуючись. Навпаки, як тільки вони намагаються сказати правду, детектор негайно перегрівається і виходить із ладу. Зрозуміло, що пошуки істини не обмежувалися допитами, які проводив Георгій Іванович. Відповідь на питання, хто такий Чонкін, шукали за дорученням Перла десятки таємних агентів американської розвідки. Ними були знайдені деякі факти з минулого життя Чонкіна. Зокрема, матеріали суду над Чонкіним, який відбувся на початку війни, де стверджувалось, що під цим іменем переховувався князь Голіцин. Джордж Перл дуже зрадів такому відкриттю, але воно невдовзі було заперечено справжнім князем Вадимом Анатолійовичем Голіциним. Князь, звільнений американцями з Берлінського зоопарку, посвідчив, що він особисто знайомий із Чонкіним, ділив з ним одне і те ж житло у лісі, знає легенду, яка приписує йому князівське походження, і знає походження самої легенди. Вона з'явилась від факту, що у матері Чонкіна ще під час Громадянської війни квартирував якийсь поручик Голіцин, з чого потім язикатими пліткарями

були зроблені певні висновки. Але річ у тім, що тим поручиком був двоюрідний брат Вадима Анатолійовича Сергій, який аж ніяк не міг бути батьком Чонкіна. Це виключалось пораненням, отриманим ним на фронті. Опосередковано сказане Вадимом Голіциним підтвердив колишній радянський голова військового трибуналу полковник Добренький. Він був знайдений після Перемоги в армії генерала Власова, потім переданий радянським властям і повішений. Але доки його не передали, він старався догодити американцям. Добренький посвідчив, що справа Чонкіна була цілковито роздута, видумана від початку до кінця прокурором Євпраксєїним, і князівське походження Чонкіна ніякими фактами підтверджено не було. Достовірним було тільки те, що Чонкін до війни, під час і одразу після служив при конюшні. На цьому наполягав полковник Опаликов, і його слова підтверджував несподіваний свідок з американського боку – той самий Джон, з яким Чонкін перегукувався через ріку і який тепер був приставлений до Чонкіна чимось на кшталт покоївки.

Урешті-решт у Георгія Івановича не зосталось жодних сумнівів у тому, що Чонкін є Чонкін, простий сільський хлопець, їздовий, конюх і ніхто більше. Але все-таки містера Перла мучила нерозгадана загадка, і він час від часу, уже не на допитах, а так, у товариських, можна сказати, бесідах пропонував Чонкіну подумати, для чого ж усе-таки він міг знадобитися Сталіну. А що Чонкін міг сказати? Нічого. Він довго і добросовісно думав, але нічого не придумав розумнішого за здогадку (сам розуміючи міру її дурні), що, можливо, в Кремлі потрібен хтось, хто може доглядати за кіньми.

21

Припущення Чонкіна дуже насмішило містера Перла. Але полковнику Опаликову воно таким смішним не здалося. Цілком можливо, сказав він Перлу, що Сталіну став потрібним кваліфікований конюх, яким Чонкіна з певною натяжкою можна вважати.

– Навіщо? – не міг утямити Перл. – Навіщо вашому Сталіну потрібен конюх? Якщо йому потрібен конюх, він може конюхом зробити маршала Будьонного.

– Дотепно, – оцінив Опаликов, – але мої міркування базуються на припущенні, якого зараз я вам пояснювати не буду, тому що ви не зрозумієте.

– Чому ж я цього не зрозумію? – майже образився Перл. – Я, як мені здається, не такий вже дурний. Якби я був дуже дурний, мене навряд чи взяли б працювати в розвідку.

На це Опаликов нічого не відповів, але внутрішньо посміхнувся. Йому в житті вже доводилося зустрічати радянських, а тепер і нерадянських розвідників і контррозвідників, і про розум кожного з них він був невисокої думки. І все ж таки саме Джорджу Перлу Опаликов повідомив, що бажає виступити перед американськими військовими і світовою громадськістю з повідомленням, яке всіх вразить.

– Що це може бути за таке сенсаційне повідомлення?

– Саме сенсаційне, – підтвердив Опаликов. – Але й про нього вам поки що ніяких деталей повідомити не можу.

– Так? А чому?

– Тому що воно вам видасться дурницею і ваша секретна служба це відкриття покладе під сукно або, іще гірше, так засекретить, що про нього ніхто не дізнається.

– А ви хочете, щоб хто дізнався? – запитав Перл.

– Я, – твердо сказав Опаликов, – хочу, щоби дізналися всі. Увесь світ.

– Це неможливо, – заперечив Перл. – Перш ніж обнародувати ваше відкриття…

– Воно не моє.

– Тим паче. Перш ніж обнародувати, ми повинні самі його вивчити, провести експертизу і вирішити, чи варто піддавати це гласності.

– Воно варте того, – рішуче сказав Опаликов. – Я піддам його гласності з вами або без вас.

– Воля ваша, – погодився Перл. – Але все-таки, якщо ви розраховуєте на нашу допомогу, чи не можете бодай сказати, про що воно, чого торкається?

– Гаразд, – погодився Опаликов, – натякну. Воно торкається загадкового походження Йосипа Сталіна…

– Он воно що! – Перл відкинувся на спинку стільця і заклав руки за голову. – А що ж в походженні вашого Сталіна загадкового? Усім відомо, що він – син шевця і простої грузинської жінки… забув, як звати.

– Це ви так думаєте.

– Це всі знають.

– А от я знаю про це щось таке, що, запевняю вас, потрясе весь світ.

Ясна річ, містер Перл не дуже повірив у серйозність таємниці, яку збирався відкрити людству колишній радянський полковник. Перла цікавили не якісь потрясаючі і сенсаційні відкриття, а звичайні військові секрети, доступні полковнику, тобто номер частини, кількість літаків, їх конструкція, швидкість, вантажопідйомність, бомбове навантаження,

озброєння, навігаційне обладнання. Такі прості речі цікавили розвідника полковника Джорджа Перла, і на свої запитання з цього приводу він отримав вичерпні відповіді. А походження радянського диктатора, може, й цікавило когось, але для розвідки ніякої цікавості не становило.

За родом своєї діяльності Перл зустрічав у житті багато найрізноманітніших людей, у тому числі й божевільних, котрі носилися зі своїми відкриттями і винаходами, починаючи з вічного двигуна і кінчаючи ним же. Однак Опаликов на божевільного не скидався, і тому, після деяких вагань, Перл надіслав звіт про свою розмову з полковником до Вашингтону містеру Алену Даллесу. І трохи згодом отримав добро на проведення присвяченої повідомленню Опаликова великої прес-конференції з залученням журналістів головних і неголовних західних газет, із запрошенням учених біологів, яких тоді ще не називали генетиками, але які вже займалися питанням спадковості.

22

Не діждавшись реакції американських властей, ТАРС зробила серйознішу заяву, де вже зовсім не в дружньому тоні йшлося про насильницьке затримання літака й екіпажу. Американський посол у Москві Джордж Кеннан був викликаний у міністерство закордонних справ, де йому вручили ноту протесту. Скандал обидві сторони намагалися не роздувати, але напруженість між США і СРСР виникла настільки серйозна, що на Постдамській конференції особисто товариш Сталін звернувся особисто до президента Сполучених Штатів пана Гаррі Трумена з проханням повернути Радянському Союзу той літак з екіпажем.

Розмова ця, ніде не зафіксована, відбулася за таких приблизно обставин. Під час перерви в засіданнях конференції, що їх американці називали кава-брейк, Гаррі Трумен підійшов зі своєю чашечкою еспресо до Йосипа Сталіна і запропонував йому прогулятися у парку, прилеглому до палацу, де проходила та сама конференція. Сталін охоче погодився. Вони вийшли в парк, де за теплої погоди росли невисокі

сосни, цвіли троянди, бігали білки і літали метелики Тут Трумен узяв свого колегу попідручки і сказав:

– Маршале Сталін, у мене є до вас невелика розмова, яка, як мені видається, не має бути вам неприємною.

– Що ви, що ви! – запевнив Сталін. – Спілкування з такою великою людиною, як ви, дає мені таке задоволення, яке жодна неприємна тема не може применшити.

– Від усієї душі вдячний вам, – Трумен приклав руку до серця. – Те саме, пане маршал, я можу сказати і про вас. Але розмова у мене ось про що. На останньому засіданні я з великою вдячністю вислухав вашу заяву про готовність допомогти нам у розгромі японських мілітаристів. Це було дуже зворушливо. Але я думаю, що на даному етапі ваш вступ у війну з японським монстром не обов'язковий. Ваша країна й так зазнала жахливих втрат у війні Німеччиною. Вас чекає велика робота з відновлення післявоєнної розрухи. Навіщо вам зайві жертви?

Сталін вислухав колегу з м'якою посмішкою і шанобливим нахилом голови.

– Ви маєте цілковиту слушність, – сказав він, – наші втрати у війні були, скажемо просто, жахливі, але ми, російські люди, цінуємо фронтове братерство і союзницькі зобов'язання, ми заради своїх союзників готові на більше.

Трумен звернув увагу на слова "ми, російські люди" і трохи здивувався, оскільки чув від покійного Рузвельта, що Сталін грузин. Але заперечення Сталіна його не здивували. Він розумів, що справа не у братерстві і не в союзницьких зобов'язаннях, а в бажанні Сталіна взяти участь у заключному етапі війни з Японією. Не з прагнення допомогти союзникам, а щоб встигнути урвати і свій шматок пирога.

"Еге ж, – думав Сталін, – ми вам свій шматок пирога не уступимо". І уявив собі пиріг у вигляді карти власне Японії з контрольованими нею територіями, з Маньчжурією, Порт-Артуром, Курильськими островами і половиною острова Сахалін, одібраною в Росії у 1905 році. Звісно, Сталін розумів, що має на увазі Трумен, відговорюючи його від вступу у війну, і Трумен розумів, що має на увазі Сталін, наполягаючи на вступі, а між тим розмова у них тривала далі.

– Повірте, дорогий маршале, я дуже ціную ваше благородство і готовність вашого народу до нових жертв, але в них у даний момент необхідності немає. Я, між іншим, хочу по секрету поділитися з вами однією новиною, яка, можливо, видасться вам цікавою.

– Цікаво, – сказав Сталін. – Мені здається, я людина інформована і знаю усі новини, які варті того, щоб їх знати.

– Сподіваюся, цієї новини ви ще не знаєте, – посміхнувся Трумен. – Не буду вас мучити і скажу одразу: наші вчені винайшли і створили зброю велетенської руйнівної сили, ця зброя днями буде застосована проти Японії, після чого Японія, я вас запевняю, буде негайно поставлена на коліна. Тому ваші жертви будуть просто даремні. Що ви про це думаєте?

– Я думаю, – сказав Сталін, розстібаючи верхнього ґудзика суконного кітеля, – що стає жарко, і давайте, може, пройдемо тією алеєю, там більша тінь.

– Гаразд, – погодився Трумен і пожартував: – Бачите, я ваші пропозиції приймаю безумовно.

Обидва посміялися, після чого Сталін сказав, що у нього також є маленьке прохання, настільки маленьке, що йому, фактичному главі держави, навіть незручно просити главу другої держави, але…

– Вам, мабуть, доповідали, що один радянський літак здійснив вимушену посадку на американському аеродромі.

Трумен, звичайно, збрехав, що він нічого про це не чув. Сталін, звісно, йому не повірив, але змушений був зробити вигляд, що вірить, і коротко розповів історію, згідно з якою радянський літак "Іл-10" цілком випадково заблукав у повітрі і здійснив вимушену посадку на американському аеродромі. Американські власті незаконно затримують літак, льотчика і стрілка-радиста, так ось, чи не можна у цю справу втрутитися і повернути на батьківщину літак разом з екіпажем?

– Гаразд-гаразд, – пообіцяв Трумен, – я накажу з цією справою розібратися, але зараз я пригадую, що я про це щось усе-таки чув. Я пам'ятаю, мені казали, що літак ваш, пане маршал, не заблукав і не міг заблукати, тому що просто перелетів через вузьку річку, а ваш льотчик начебто, як мені доповідали, попросив у нашої влади політичного притулку.

– Ну і що? – сказав Сталін. – Мало хто у кого щось попросить. А ви йому відкажіть.

Трумен зупинився і взяв Сталіна за ґудзика френча. Дуже фамільярно. Сталіну це не сподобалось. Із ним ніхто не дозволяв собі так поводитися. Навіть Черчилль.

– Маршале Сталін, – сказав Трумен схвильовано. – Зрозумійте мене вірно. Я не можу виконати вашого прохання.

– Не чіпайте мого ґудзика! – вигукнув Сталін і схропнув від обурення.

Трумен злякано відсахнувся. Він чув, йому Ален Даллес доповідав, що у Сталіна є дивна звичка: у приступі крайнього обурення він, трапляється, схропує, немов кінь.

– Сядьте, – Сталін опанував себе і вказав співрозмовнику на найближчу лавку, – заспокойтесь і подумайте, що ви кажете. Прохання льотчика ви виконуєте, а моє не можете?! А хто він такий?!

– Він, – сказав Трумен, – ваш полковник. Герой Радянського Союзу!

– Ну і що? Я також Герой Радянського Союзу. А що, коли я попрошу у вас політичного притулку?

– Ви? – Трумен розгубився, і навіть його трохи кинуло в піт від такого припущення, хоча розумів, що це сказано не всерйоз. Щоправда, як будь-який наївний американець (а всі американці, включно навіть з президентами, наївні), він був упевнений, що всі неамериканці хотіли б стати американцями і стали б, якби у них була така можливість. І маршал Сталін, зрозуміло, також хотів би стати американцем, але у нього такої можливості немає, тому що в нього зосталося б у Росії двоє дітей. Але все-таки…

– Якби ви попросили політичного притулку, – сказав Трумен з посмішкою, яка давала зрозуміти, що це всього-на-всього жарт, – ваше прохання, очевидно, було б розглянуте поза будь-якою чергою.

– Не сумніваюсь, – погодився Сталін без усіляких жартів, – але я патріот і батьківщину свою на ваші гамбургери не проміняю. А полковник Опаликов – зрадник. Ви, американці, дуже любите зрадників і перекинчиків на ваш бік. Ви не розумієте, що зрадництво ніколи не можна заохочувати. Людина, яка зрадила свою батьківщину, чужу зрадить тим паче. Ну, гаразд, добре. Забирайте цього зрадника собі, можете залишити собі навіть і літака, але вже стрілка-радиста, я вас дуже прошу, поверніть.

Трумен сказав, що літака-то він уже охоче поверне, а що стосується стрілка-радиста, чи як він там називається, він хоча політичного притулку не просив, але нібито також не рветься назад. Сталін став

знову помітно гніватись і схрапувати: що значить, рветься-не рветься, вас просять віддати, так віддайте. Трумен вибачався, прикладав руку до серця, пояснював, що конституція Сполучених Штатів не дозволяє йому позбавити людину права на політичний притулок. А якщо він порушить конституцію, то в справу вмішається Конгрес.

– Уявіть собі, – сказав Трумен, – ви порушили вашу конституцію, що зробила б із вами в подібному випадку ваша Верховна Рада?

– Що зробила б зі мною Верховна Рада? – перепитав Сталін, і коли він уявив, що зробила б із ним Верховна Рада чи що зробив би він із Верховною Радою, став так реготати, так іржати майже в буквальному розумінні і смикати правою ногою, наче намагався когось хвицьнути. Трумен поглянув на кремлівського перекладача і тихо запитав, чи не потребує маршал Сталін медичної допомоги. На що перекладач холодно відповів, що здоров'я товариша Сталіна завжди буває лише відмінним і медикам біля нього робити нічого.

23

У цей час у замку, де проходила конференція, пролунав голосний дзвінок, перерва закінчилась, обидва лідери поквапилися в зал засідань і там домовилися багато про що, але не про те, що обговорили в парку. Тут вони ніякої згоди не досягли, тому одразу після засідання обидва повернулися в свої резиденції, звідки президент Трумен надіслав наказ військово-повітряним силам прискорити підготовку до скидання атомної бомби на Хіросіму, а маршал Сталін, своєю чергою, подзвонив маршалу Малиновському і наказав йому спішно готуватися до виступу проти японської Квантунської армії, яку треба розгромити, доки цього не зробили американці.

Незважаючи на всі ці події, Джордж Перл, він же Георгій Іванович, ще деякий час возився із Чонкіним, але вже не допитував, а так – опікував. І дивним чином до нього прив'язався. Йому стільки довелося

спілкуватися з людьми нещирими і лукавими, що простий, нелукавий, без жодних задніх думок Чонкін чим далі, тим більше йому подобався.

24

Якось, ближче до вечора, Перл прийшов до Чонкіна з великим полотняним мішком. Висипав його вміст на ліжко. Там був новий цивільний костюм-двійка. Брюки і піджак темно-сірі, а ще була сорочка світла, галстук вишневий і чорні туфлі. До брюк – не пояс, а підтяжки. Перл велів негайно переодягтись. Чонкін навіть уві сні уявити собі не міг, що колись таку шикарну одежу прийдеться йому на себе приміряти. Його пальці, що багато чого вміли, довго длубалися з ґудзиками, а що робити з підтяжками й галстуком, він узагалі не знав. Довелося кликати на допомогу Георгія Івановича. Перл допоміг: підвів його до великого дзеркала в передпокої. Чонкін не повірив своїм очам, що відображений у дзеркалі елегантний молодий мужчина має до нього прямий стосунок. Перл також був задоволений:

– Ну, Ваню, ти просто прем'єр-міністр! Ну гаразд, підемо, нас чекають.

– Хто? – запитав Чонкін.

– Побачиш.

Перед будинком стояла велика легкова автомашина з американським прапорцем на капоті. Перл відкрив задні дверцята і впустив Чонкіна. Сам зайшов і сів з іншого боку. Сказав водієві:

– Летс гоу.

В'їхали до міста. Попетляли якимись вулицями і зупинилися біля великої сірої споруди з шорсткими стінами і двома білими колонами біля входу. Тут стояв натовп журналістів, озброєних фотоапаратами.

Журналісти, уздрівши Чонкіна, який вилазив з легковика, кинулися на нього, як стерв'ятники на здобич. Стали спалахувати сліпучі бліци, запахло горілим магнієм. Чонкін одвертався від одного спалаху і потрапляв під інший. Одночасно зі спалахами на нього посипалися запитання англійською, яких він не розумів, і російською, які йому надокучили:

– Містер Чонкін, хто ви? Навіщо ви були потрібний генералісимусу Сталіну?

– Містер Чонкін, що ви думаєте про права людини в Радянському Союзі?

– Містер Чонкін, ви будете просити політичного притулку?

– Містер Чонкін, чи ви є членом комуністичної партії?

– Мовчи! – пошепки велів Чонкіну Перл. – Нікому ні на що не відповідай.

Він ішов першим, розсуваючи натовп плечем, і тяг за собою Чонкіна, як на буксирі. Усередині, біля входу в просторий вестибюль, два морських піхотинці вимагали пред'являти документи, відкривати портфелі й жіночі сумочки. У Чонкіна не було ні портфеля, ні жіночої сумочки, а документи за нього показав Перл.

Пробилися до великого залу зі сценою і рядами крісел, що спускалися до неї. На кріслах першого ряду лежали папірці з написами "Reserved". Перл два папірці з крісел посередині прибрав, посадовив Чонкіна і сам сів поряд. Стіл на сцені, накритий червоним сукном, з графином і чотирма склянками, нагадав Іванові його передвоєнну армійську службу, коли напередодні 23 лютого, 1 травня, 7 листопада і 5 грудня їх зганяли приблизно в такий же зал (тільки менший) для вислуховування чергової святкової доповіді. Там також був стіл,

накритий червоним сукном, і графин на столі, і трибуна поруч зі столом, і два портрети – справа і зліва від сцени. І тут було два портрети. Тільки не Леніна і Сталіна, як там, а Сталіна і Сталіна. Це Чонкіна трохи здивувало.

Він думав, що тут Сталіна не дуже-то поважають. А виявляється, Леніна не поважають, жодного портрета не вивісили, а Сталіна поважають, ще й як! Он з обох боків приліпили, щоб і тим, хто праворуч сидить, добре було видно, і тим, хто ліворуч. Щоб вони головами дарма не вертіли.

Публіку запустили, і вона з двох задніх дверей рівними потоками розтеклась по всьому залу і заповнила його вщерть. Декому навіть крісел не вистачило, вони розташувались у проходах і на фальшивих підвіконнях. А сцена все ще була порожньою. Народ у залі став уже нервувати, нетерпляче перешіптуватися і плескати в долоні.

Раптом із-за куліс вийшли і стали поряд за столом чотири чоловіки: один у формі американського генерала і три в цивільному. Серед цивільних Чонкін насилу упізнав Опаликова, який стояв другим біля генерала. Насилу, бо завжди бачив Опаликова тільки у військовій формі з орденами чи в льотчицькій шкіряній куртці і раніше не міг би собі уявити його в якомусь іншому одязі. У військовому строї він виглядав солідним і крупним мужчиною, а в цивільному – дрібним і незначним. Ті, за столом, витримали хвилинну паузу і сіли, після чого худорлявий мужчина в сірому костюмі, що був ліворуч від Опаликова, знову підвівся і звернувся до залу:

– Панове, зараз перед вами виступить пан Сергій Опаликов, колишній радянський льотчик, полковник, що перелетів, як ви знаєте, на своєму літакові з радянської зони окупації на територію, контрольовану союзними військами. Про що він говоритиме, я не знаю, але сподіваюся, що це буде не нудно. Будь-ласка, полковнику.

Опаликов вийшов з-за столу і став за трибуну. Обличчя його було блідим. Він явно хвилювався, що також здивувало Чонкіна. Чонкін гадав, що такі великі люди ніколи не хвилюються, але Опаликов хвилювався. Мабуть, якби він був у своїй військовій формі з зіркою Героя Радянського Союзу, він хвилювався б менше. Він довго перебирав на трибуні папірці, і у нього, це було видно здалека, руки тремтіли.

– Шановні панове, – розпочав Опаликов, і голос у нього був не командний, як раніш, а тихий і надто вже не військовий. – Ви, очевидно, знаєте, що недавно я на бойовому літакові "Іл-10" разом із солдатом Іваном Чонкіним перелетів з радянської зони окупації Німеччини в американську. Цей факт був багатократно відображений у вашій західній пресі. Деякі бульварні газети, не знайшовши моєму вчинку логічного пояснення, оголосили на весь світ, що я це зробив, тому що моя дружина спала з командуючим нашою повітряною армією генералом Просяним. Це, панове, просто дурня. Моя дружина спала з багатьма, і я спав не з нею однією, і такий жалюгідний привід не міг стати причиною мого драматичного рішення. Зрештою, якщо дружина спить із кимось, простіше змінити дружину, ніж батьківщину.

Це зауваження публіці сподобалося, вона відзначила його подвійними оплесками. Спочатку поаплодували ті, хто розумів російську, а потім решта, діждавшись перекладу.

– Солідні газети, – продовжував Опаликов, – проявили велике розуміння суті справи, цілком справедливо розцінивши мою втечу як політичний акт, як знак мого глибокого розчарування в радянській системі. Я радянську владу дійсно не люблю, тому що в ній під керівництвом Сталіна відбуваються страхітливі злочини проти народу. Але й ця причина не була для мене головною. Головною була таємниця, яку я довго беріг сам, розуміючи, що повинен донести її до людства, інакше я себе зневажатиму. Цю таємницю приблизно десять років тому відкрив мені мій дядько, брат моєї матері, відомий радянський мандрівник, географ, зоолог і ентомолог Григорій Юхимович Гром-Гримейло. Справа у тому, що окрім загальновідомих праць у дядька

Гриця були записки, які він вів потай від усіх. Але в 1936 році вони зникли, були викрадені з його сейфа. Дядько страшенно засмутився і злякався. Записки, як він підозрював, потрапили до рук тих, із ким їх він менше за все хотів би ознайомити. Тоді він запросив мене прогулятися по парку і сказав мені: "Сергію, мій рукопис пропав. Якщо він потрапив до рук тих... ти вже дорослий і розумієш, кого маю на увазі... якщо він потрапив до тих, то мені не жити. Але якщо ти коли-небудь потрапиш за кордон, тобто за межі всемогутності тих, кого я маю на увазі, я тебе прошу, після моєї смерті надай по можливості якомога ширшого розголосу тому, що дізнаєшся зараз од мене". Через тиждень після нашої розмови мій дядько помер за загадкових обставин. Я підозрюю, що його отруїли.

Його таємниця виявилася настільки важливою і приголомшливою, що я іще тоді, будучи безвусим юнаком, задумав утечу з концтабору, іменованого Радянським Союзом. Я і в льотчики пішов із розрахунку на те, що колись ця професія допоможе мені перебратися на Захід. І ось нарешті я тут і можу виконати волю покійного дядечка Гриця. Новина, яку я зараз повідомлю, можливо, здасться вам неймовірною і фантастичною. Але я прошу вас, перш ніж ви скажете, що цього не може бути, поміркувати, співставити факти і тоді вже заперечувати чи приймати на віру те, що я вам повідомлю. Але перш за все ось що. Ставлю запитання аудиторії: хто зображений на цих портретах?

Чонкін ще раз поглянув на портрети і сам собі сказав: "Ясно хто, Сталін". Зал негайно зашумів, загудів, хтось десь засміявся, вважаючи питання гумористичним, тому що відповідь була очевидною. Потім почулися розрізнені, ба навіть роздратовані голоси:

– Сталін, Сталін. Звичайно, Сталін.

"Сталін, – повторив про себе Чонкін. – Хто ж іще?"

– Правильно, – одізвався Опаликов. – На лівому портреті зображений дійсно генералісимус Сталін. Але на правому, ви скажете, також Сталін, і помилитесь. Зверніть увагу: на ньому форма не радянського генералісимуса, а царського генерала, і це не жарт художника. Тому що тут зображений, панове, не Сталін, а вчитель мого дядечка Гриця, також відомий мандрівник, географ, зоолог і природознавець генерал Микола Михайлович Пржевальський.

– Невже? – здивувався хтось у залі.

– Не може бути! – вигукнув хтось іще.

– Ще й як може! – одізвався Опаликов. – І не може бути інакше. Скажу вам одразу, панове, що незвичайна схожість Сталіна і Пржевальського деякими людьми помічена давно, тут я ніякої Америки не відкриваю. Давно і багатьма дослідниками висловлено й записано припущення (ви можете знайти його у відповідних публікаціях), що саме російський генерал Пржевальський, а не грузинський швець Джугашвілі є справжнім батьком російського диктатора. Цьому є маса прямих і побічних доказів.

Відомо, що за якийсь час до народження Сталіна генерал Пржевальський побував проїздом у містечку Горі і міг вступити в стосунки з юною горійкою Кеке Джугашвілі (в дівоцтві Геладзе). Однак у цій версії, панове, дещо з дечим не сходиться. Не співпадають дати перебування Пржевальського в Горі з датою народження Сосо Джугашвілі. Має місце різниця приблизно в рік із чимось. Деякі радянські дослідники річну вагітність Кеке пояснювали тим, що таку незвичайну людину, якою є Сталін, виносити за стандартні дев'ять місяців просто неможливо, і природа для генія зробила виняток. Серйозні вчені розуміли, що це дурниця. Розуміли, але не могли знайти відгадки.

А відгадки, хоча вона лежала на поверхні, ніхто, крім Григорія Юхимовича Грома-Гримейла, не знайшов і не знайшов у собі сміливості до неї наблизитися. А втім, і дядько мій добре розумів, що з ним буде, якщо він передчасно розкриє таємницю. Тому він і довірив її мені, сподіваючись, що колись…

На цьому місці Опаликов закашлявся, вибачився перед аудиторією, що щось йому у горлі першить. Якийсь службовець, схожий на птаху-секретаря, тут же з'явився біля трибуни, подав оратору склянку води й одійшов, безшумно переставляючи тонкі ноги і згинаючи їх у колінах під прямим кутом, як цвіркун.

– Так ось, – сказав Опаликов, – мій дядько Григорій Юхимович Гром-Гримейло…

На цьому місці автор вважає за потрібне перервати виступ полковника Опаликова і попередити читача, що розповіді полковника про Григорія Юхимовича Грома-Гримейла і Миколу Михайловича Пржевальського не підтверджені ніякими відомими вченому світу свідченнями і документами і викликають цілком законний сумнів у своїй достовірності. Можливо, полковник був фантазер, можливо, позбувся клепки, цілком імовірно, що хотів набити собі ціну. Чого точно він хотів, ми тепер можемо лише здогадуватися, влаштувати собі, як кажуть нині, піар, але утаїти від читача версію, висловлену полковником, ми не можемо, тому все-таки нехай говорить.

– Так ось, – сказав Опаликов, – мій дядько Григорій Юхимович Гром-Гримейло, побувавши в місцях, пройдених до нього Пржевальським, вивчивши щоденники Миколи Михайловича й опитавши безліч свідків, остаточно переконався, що саме генерал Пржевальський, а не швець Джугашвілі був батьком Сталіна.

– Ну і що? – зірвався на ноги в залі якийсь скуйовджений чолов'яга. – Ну переконався і переконався. Ви ж самі кажете, що це і без вашого дядька було відомо.

– Так, – підтвердив Опаликов, – це було відомо без дядька. Але відкриття дядька полягає в тому, що матір'ю Сталіна була не Кеке Джугашвілі, ні, зовсім не Кеке, а кобила, кобила, кобила, – повторяв він, як зіпсована патефонна платівка, – кобила, кобила, коняка Пржеваль...

Тут лише всі помітили, що з полковником відбувається щось лихе. Він раптом пополотнів як сніг, і це було видно навіть із задніх рядів. На й без того спітнілому лобі з'явилися і покотились донизу великі краплі, обличчя засмикалося, перекосилося в якійсь дивній гримасі, з рота пішла піна, а пальці рук застукотіли по трибуні дрібно-дрібно, наче полковник вибивав дріб на барабані. Потім він ухопився за горло, наче хотів задушити сам себе, і став опускатися за трибуну, наче захотів пограти в піжмурки і сховатися за нею. І раптом вивалився з-за неї убік, і ліг, і завмер. Спочатку ніхто нічого не зрозумів. Потім у залі здійнявся шум. Усі зірвалися зі своїх місць. Члени президії підбігли до лежачого. Генерал нахилився над ним. Випростався, звернувся до залу із запитанням, чи немає тут лікаря. Одразу не менше трьох, що оголосили себе лікарями, полізли на сцену. Вони нахилилися над бездиханним тілом. Один мацав на шиї пульс, другий ляскав полковника по щоках, третій відтягував повіки. Нарешті старший із трьох, з сивою борідкою, підвівся з колін і, звертаючись до залу, голосно сказав:

– Ця людина мертва.

25

Багато років по тому, збираючи матеріали для цієї книги, автор порпався в архівах Гуверовського інституту, читав старі газети в бібліотеці американського Конгресу. Перегорнув підшивки і продивився мікроплівки практично усіх солідних тогочасних газет: "Вашингтон

пост", "Нью-Йорк таймс", "Таймс", "Гардіан", "Ле Монд" і деяких несолідних, дійшов до цієї історії з виступом і загибеллю полковника Опаликова.

З приводу походження Сталіна всі солідні газети без винятку якщо і згадували про версію, висловлену в доповіді Опаликова, то не інакше як з деякою іронією, пом'якшеною, можливо, фактом загибелі доповідача. Зате вже газети, що їх ми називаємо жовтими (чи бульварними), ті вже потоптались на пропонованій темі і повідомили читачам як незаперечний і безсумнівний факт, що радянський диктатор Сталін був народжений кобилою. Віднайшли навіть десь фотографію коня Пржевальського, порівнювали її з портретом Сталіна і знаходили багато схожості. Стверджували, що в анфас він схожий на татка, а в профіль – на маму.

Ці ж газети, для яких перевірка фактів – справа не обов'язкова, в один голос стверджували, що полковник був отруєний. Ось деякі заголовки: "Смерть перекинчика", "Довгі руки Кремля", "Кремль б'є копитом". За що полковника отруїли і за чиїм завданням, здогадатися було неважко, а ось хто саме отруїв? Згадували, звісно, про чоловіка, схожого на птаха-секретаря, який під час виступу Опаликова підніс йому склянку води. Ким він був, як потрапив за куліси, звідкіля брав воду, куди потому подівся сам, ніхто уявлення не мав, і поліція ні про що не дізналась. Серйозні видання, боячись публікації недостатньо перевірених фактів, повідомили своїх читачів тільки про те, що тіло полковника було піддане розтину групою патологоанатомів на чолі з професором Фішером. За висновком лікарів, смерть настала внаслідок раптового серцевого нападу, що пояснюється хвилюванням, якого загиблий зазнав під час своєї незвичайної доповіді. Зрозуміло, автор цих рядків, будучи людиною вкрай зіпсутою, вірив більше жовтим газетам, ніж червоним чи будь-яким іншим, але у автора, як і в інших зіпсутих людей, ніяких доказів не було до тих самих пір, поки в німецькій "Зюддойче цайтунг" не з'явилося в 1954 році інтерв'ю з радянським шпигуном-перекинчиком з підзаголовком "Я убив Опаликова".

Цей чоловік розповів, як Лаврентій Павлович Берія особисто вручив йому ампулу зі створеною хіміками НКДБ високотоксичною рідиною, що не мала ні кольору, ні смаку, ні запаху, і наказав "убити гадину". Отрута, розчинена у склянці води, викликала негайний параліч серця і тут же зникала, що і ввело в оману патологоанатомів, які робили розтин тіла полковника. Оскільки Опаликова давно не було серед живих і вся ця історія зосталася в туманному минулому, зізнання збіглого шпигуна великого враження ні на кого не справили. Але одна газета все-таки відзначила, що раз Опаликова отруїли під час його сенсаційної розповіді, значить, комусь ця тема була не до шмиги, значить, у ній було щось таке, до чого варто б поставитись з особливою увагою. Але це припущення було зроблене журналістом не надто впевнено. І загалом, уся ця версія якось зависла у повітрі, я також довго в неї не вірив, тобто не в отруєння, а в причину, в те, що кобила могла породити людину, хоча б навіть таку гидотну, якою був покійний генералісимус.

Але яким же було моє здивування... Між іншим, дуже не люблю, можливо, навіть ненавиджу, цей заїжджений-перезаїжджений зворот "яким же було моє здивування", але моє здивування дійсно було таким, що видалося мені непомірним. Воно дістало мене в архіві Гуверовського інституту, де, нагадую, я натрапив на пачку листів невідомо чиїх невідомо кому. Це були пошарпані і жовті листки з пошкодженими краями, з'єднані іржавою канцелярською скріпкою, з якимось дивним текстом, написаним кепським почерком і хімічним олівцем, тобто інструментом для писання, про існування якого тепер пам'ятають лише такі старі люди, як я. Букви, колись фіолетові, за час існування рукопису сильно вигоріли і вицвіли. Кому адресувалися ці листи, я так і не вияснив, і відносно автора впевненості немає. Можу припускати, що це був якраз великий наш вчений Гром-Гримейло. Але не здивуюсь, якщо серйозні вчені, скориставшись новітніми способами дослідження, графологією, спектральним аналізом і подібними прийомчиками, доступними сучасній науці, вияснять, що цей рукопис всього-на-всього уміла підробка.

У нас, слава богу, такими підробками нікого не здивуєш. Згадаймо "Слово о полку Ігоревім", "Моління Даниїла Заточника", "Сказання про град Кітєж". Якщо вже ці речі, як стверджують деякі вчені, хтось підробив, то чому б не підробити записки Грома-Гримейла? Тим паче що привід для підробки у того, хто міг би цим зайнятися, був, здогадно, серйознішим, ніж у фальсифікаторів древніх рукописів. Ненависть до тирана могла штовхнути невідомого творця на несусвітні вигадки.

Але якщо це так, то слід зізнатись, що творець володів дуже неабиякою фантазією й талантом. Розповідь його насичена такими подробицями, які, мені здається, просто вигадати неможливо. Якщо все-таки вірити автору і припустити, що це був саме Гром-Гримейло, то слід згадати, що він був молодшим сучасником, послідовником і біографом Миколи Михайловича Пржевальського. Він бував у тих самих місцях, де і Пржевальський, що й описано у згаданих листах. Листи містили (що свідчить на користь їхньої автентичності) багато особистих наукових спостережень автора, які я просто пропущу, а передам тільки те, що мене здивувало.

Описуючи подорож Пржевальського по Монголії й Північно-Західному Китаю, автор робить декілька влучних зауважень стосовно особистості знаменитого мандрівника. Пржевальський, пише він, незважаючи на своє дворянське походження, був людиною прямолінійною, іноді навіть грубою і деспотичною. У колі людей почувався незатишно. Людей свого кола не любив, тому що вони всі, як він стверджував, погрязли в розпусті. Селян, на відміну від більшості своїх сучасників, що начиталися Миколи Некрасова, також не поважав, уважаючи, що всі вони п'янички і ледарі. Освічений він був односторонньо. Захоплювався природничими науками та історією. До музики, живопису і театру був байдужий, оповідань, повістей і романів, а тим паче віршів не читав, жінок украй ненавидів. Тварин любив, але тільки диких. Домашніх, що слугували людині, їли з її рук і покірно підставляли шию під ніж, зневажав. Диких же звірів поважав за їхній вільний і незалежний норов, за те, що самі собі здобувають їжу і не міняють свою свободу на об'їдки зі столу людини. При цьому змолоду

відзначався схильністю до романтичного сприйняття дійсності. У дитинстві зачитувався давньогрецькими міфами.

Особливо його вразив міф про існування напівлюдей-напівконей, тобто кентаврів. Його дитячі малюнки присвячені саме цьому породженню фантазії древніх греків. Будучи уже знаменитим мандрівником, географом, зоологом, ентомологом і біс його знає ким іще, він незмінно цікавився проблемами гібридизації живих організмів, перш за все створенням гібрида людини і когось із вищих ссавців, чому присвятив безліч дослідів.

У нас свого часу багато і з перебором твердили про пріоритет вітчизняної науки, про те, що росіяни винайшли усе раніше за інших. Ці твердження були такі нав'язливі, що породили чимало насмішок і прислів'я: "Росія – батьківщина слонів". Доходило до смішного: начебто рентген винайшов російський мужик, який у чотирнадцятому столітті сказав своїй дружині: "Я тебе, суку, наскрізь бачу!" Але в тому, що у справі гібридизації саме Микола Пржевальський далеко обійшов своїх західних сучасників, у мене, пише автор, немає найменшого сумніву.

У той час австрійський чернець Мендель ще тільки-но проводив перші несміливі досліди зі схрещування двох видів гороху, але не пішов далі схрещування сочевиці з квасолею. Слів "генетика" чи "хромосома" не було ще в науковому обігу, а наш великий учений взявся проводити експерименти зі створення гібрида людини з вищими ссавцями. Наука була в недорозвиненому стані, і навіть штучне запліднення здавалося справою майбутнього. Експерименти доводилося проводити найнатуральнішим чином, який читач сам може собі уявити. Спочатку генерал хотів прилаштувати до цієї справи свого денщика Ферапонта, але той виявився занадто віруючим, нервовим і консервативним. Коли почув пропозицію, влаштував істерику, замахав руками:

– Свят! Свят! Свят! Ні, ваше превосходительство, що хочете робіть, хоч січіть, хоч розстрілюйте, а на такий гріх я не піду.

Довелось генералу самому взятися за справу. Причому в глибокій таємниці, тому що боявся поголосу. (Зазначимо в дужках, що в тодішньому суспільстві ще панували відсталі погляди на статеве питання і було недосконале кримінальне законодавство. Це зараз люди нашого часу широко дивляться на речі. У найбільш передових країнах уже дозволені одностатеві шлюби, а незабаром, я певен, будуть узаконені і зрівняні в правах змішані сім'ї людини з тваринами. Попервах з найвищими, а потім і з рештою, включаючи риб, рептилій і комах. Але тоді, коли жив Пржевальський, так зване скотоложство всім здавалося жахливим гріхом, злочином і суворо каралося. Так що, проводячи свої експерименти, Микола Михайлович ризикував не лише особистою репутацією в суспільстві, але і свободою.) Однак для нього наука була понад усе, і він, маючи на увазі виключно наукові цілі, йшов на ризик і самовіддано злягався з усіма відкритими ним видами диких тварин. З самкою ведмедя-піщухоїда, з дикою ослицею, дикою верблюдицею, але, пам'ятаючи про кентаврів, найбільше уваги приділив відкритому ним дикому коневі, якому недарма дав своє ім'я.

Коня Пржевальського генерал знайшов у степу, в районі китайсько-монгольського кордону. Це був невеличкий табун диких і агресивних тварин, які не підпускали до себе нікого. Одну кобилу, що особливо сподобалася Миколі Михайловичу, насилу вдалося відбити від табуна і впіймати. Пржевальський назвав її, великооку і стрімку, що летіла степом, немов на крилах, Орлицею. Це була дуже красива, вільнолюбна, дика і норовиста істота. Генерал попервах їй, очевидно, не сподобався. Загнана в спеціальний станок, вона вивирвалася, хвицалася, кусалася, рвала посторонки. Микола Михайлович самок людського роду (хоча й користувався в них великим успіхом) не поважав. Але дуже галантно доглядав за Орлицею, годував її відбірним вівсом, пригощав швейцарським шоколадом, купав, розчісував гриву і прикрашав польовими квітами. Він казав їй ласкаві слова, показуючи тим самим, що зовсім не вважає її істотою нижчою за себе, і зрештою розтопив серце гордої тварини. І сам цілковито розтанув.

Видно було, що експерименти приносять йому все більше й більше задоволення. І Орлиця прив'язалась до генерала. Зустрічаючи його, вона радісно іржала, очевидно, передчуваючи близьке задоволення, і вже не рвалася із загону, де її утримували, щоб нею випадково не заволодів якийсь жеребець і не порушив чистоту експерименту. У записах є вказівка на те, що табунний жеребець Маврикій ревнував Орлицю, весь час кружляв довкола загону і якось на світанку навіть поламав жердини паркану, але його вчасно одігнав конюх Миронич. А втім, було невідомо, вчасно чи невчасно. Можливо, доки конюх спав (в чому він потім не зізнавався), Маврикій встиг порушити експеримент. Жеребець, втім, невдовзі загинув. Безумствуючи від ревнощів, він напав одного разу на Пржевальського і під приводом самооборони (а можливо, також із ревнощів) був генералом пристрілений.

Минуло трохи часу, і Орлиця завагітніла. Це сильно схвилювало експериментатора. Невже сталося те, про що він так пристрасно мріяв, і вона дійсно понесла від нього? Але була ще підозра, що від Маврикія, під час його одноразового побачення з Орлицею. Треба пам'ятати, що вагітність чи жеребність кобил триває зазвичай близько року. Тоді ще ні про який ультразвук люди поняття не мали, передбачити, що там зріє в кобилячій утробі, наперед було неможливо. Можна тільки уявити собі, в якому хвилюванні провів цей рік генерал. І нарешті… це сталося вночі. Генерала розбудив Ферапонт криком:

– Ваше превосходительство, онє рожають!

– Хто вони? – запитав спросоння генерал.

– Онє, ваша кобиляча жонка, ваше превосходительство!

Генерал кинувся до стайні, навіть забувши начепити шпагу. Прибіг якраз вчасно і встиг прийняти роди. Новонароджений упав йому просто в руки. Генерал став квапливо і допитливо його розглядати. Ні, це точно було не лоша. І навіть не кентавр. Це було звичайне людське немовля

чоловічої статі, але незвичайно поросле шерстю… Ще одна особливість вирізняла дитину: пальці ніг у неї були зрослими між собою, а п'ятки ніг – твердими, зроговілими.

26

Останній із стосика лист, за припущенням, писаний Громом-Гримейлом, зостався недокінченим. Що трапилося далі, точно не відомо. Але десь я чув, що начебто невдовзі після народження дитини-лошати Орлицю передали в заповідник Асканія-Нова. Там її пробували злучати з різними жеребцями, але вона запекло противилася і знаходилася в такому стані духу, який, будь вона людиною, можна було б назвати депресією. Вона затужила. Як виганяли на пасовище, трави не скубла, а від табуна трималася осторонь. Її намагалися годувати вівсом, вона до нього навіть не підходила і невдовзі здохла, як можна припускати, від туги.

А генерал, отримавши такого дивного спадкоємця, не знав, що з ним діяти. Признати своїм сином не наважувався, бо неминуче поповзуть недобрі чутки і можуть дійти до Петербурга. На Петербург генералу було наплювати, але турбувало те, що злісні тамтешні людці можуть донести і неодмінно донесуть цю чутку до вух імператора, ось що буде погано. Царева думка Пржевальського також особливо не цікавила, якби не сподівання на підтримку царською казною нових пошуків і експериментів.

Коротше кажучи, Пржевальський вирішив позбутися немовляти і не назовсім, а тимчасово віддати його в хороші руки. Так співпало, що саме трапилася генералові поїздка на Кавказ, під час якої він потрапив у Горі. Тут познайомився з місцевим шевцем Віссаріоном Джугашвілі, до якого зайшов набити підківки на чоботи. Розговорилися. Швець поскаржився: дружина, мовляв, по-вашому Катерина, а по-нашому Кеке, хороша зусібіч, але народжує йому виключно дівчаток. Народ місцевий над ним насміхається, що ж це ти, мовляв, Віссаріон, бракороб такий, одних лише двостволок на світ випускаєш? Щоби позбутися цих злих жартів,

він би хлопчика якогось хоча б у приймаки взяв. Щоби жартівникам пельку заткнути і якщо не для продовження роду, то хоча б щоб було кому будку шевську колись передати.

Тут Пржевальський зрозумів, що вирішення проблеми йде просто до рук. Звелів Ферапонту принести дитину з візка і показати. Принесли, поклали на велике ліжко, розгорнули пелюшки. Дитина Віссаріону сподобалася, навіть видалася йому схожою на нього самого. Щоправда, на нього напосіли певні сумніви, але вони були компенсовані генераловою обіцянкою давати на утримання малюка щорічно тисячу карбованців, причому перший внесок було зроблено негайно. А тисяча карбованців для шевця глухого міста Горі була сумою величезною, сам він і половини її за все життя не заробив би. Так що була спокуса, були і вагання. Покликав на пораду дружину.

– Ось, Кеке, – сказав він. – Давай з тобою порадимося і візьмемо на виховання цього малюка. Оскільки ти мені весь час народжуєш дівчаток, а мені потрібен у домі мужчина для продовження якщо не роду, то хоча б справи, щоби було кому згодом передати нашу шевську будку і секрети моєї неабиякої майстерності. Поглянь-но, який хороший пацан!

Кеке поглянула на пацана й заплакала.

– Що з тобою? – запитав її чоловік. – Тобі дитина не подобається?

– Він мені подобається, але чому він такий волохатий і що у нього з ногами?

– З ногами все гаразд, – заспокоїв її генерал. – Ноги такі, на яких можна міцно стояти. А волохатість, що ж… Усі кавказькі мужчини, яких я знаю, мають багато волосся, що є ознакою безумовної мужності.

– Але це ж іще не мужчина, а тільки хлопченятко.

– Так, хлопченятко, – погодився генерал. – А вже і мужчина.

– А як його звати? – запитав Віссаріон.

Пржевальський на секунду затнувся, тому що імені дитині він ще не придумав і називав його просто "Він". Але тут треба було відповідати швидко, і він відповів:

– Сталіон.

– Це російське ім'я? – здивувався швець.

– Ні, – сказав Микола Михайлович. – Це англійське ім'я.

– І що воно означає?

– Сталіон по-англійськи означає "жеребець", – пояснив генерал.

– Та ну! – сказав швець. – Що ж ми, виходить, хлопчика так і будемо звати жеребцем?

– Ну так, зараз він хлопчик, а потім стане мужчиною. А для мужчини немає похвальнішого порівняння, ніж із жеребцем. Чи ж не так, шановна Кеке?

Кеке не посміла заперечувати і не хотіла. Вона була згодна з генералом, але кавказьке уявлення про цнотливість відкрито погодитися не дозволяло. Вона промовчала і, знітившись, сильно почервоніла.

– Ну ось, – сказав швець, – ми з дружиною порадилися і вирішили так, що якщо ви додасте до тисячі карбованців іще двісті...

– Додам триста, – перебив Пржевальський.

– Ну гаразд, тоді беремо вашого Сталіна. Гей! – нахилися він над дитиною. – Гей, Сталін! Киць-киць!

А маленький Сталін раптом взяв та й стусонув названого батька ногою просто в ніс. Та так сильно, що в того з носа струмком задзюрчала кров.

– Ось це-то так! – Віссаріон відсахнувся, приклав руку до носа, поглянув на кров на долоні. Поліз до кишені за хустинкою. – Ти що ж це витворяєш, дорогий? Такий маленький, а так б'єшся. Просто звір якийсь, а не дитина.

– Це він тому, що ти його невірно назвав. Він не Сталін, а Сталіон, – зауважив Пржевальський.

– Яка різниця, дорогий, Сталіон чи Сталін, ми все одно будемо називати його просто Сосо. Гей, Сосо! – звернувся він до дитини і завбачливо відсахнувся.

Генерал поїхав, а Віссаріон, виждавши триденну паузу, з фальшивою посмішкою на обличчі оголосив сусідам і родичам про народження сина.

– Як? – здивувались сусіди і родичі. – Звідкіля? Кеке лише чотири місяці тому була породіллею. Це що ж, недоносок якийсь?

– Не недоносок, а швидко дозрілий плід, – заперечував Віссаріон. – Недоноски бувають маленькими, а мій Сосо важить уже більше шістнадцяти фунтів.

Так ось, судячи із зібраних автором цих рядків свідчень, розпочинав своє довге життя майбутній батько народів, вождь світового пролетаріату, корифей усіх наук, про якого буде складено безліч

легенд, ніскільки недостовірніших, ніж наша. Я признаю, що розповідь про зачаття і народження сина людського кобилою потребує переконливіших доказів, ніж наведені на цих сторінках. Так-так, важко собі уявити, що Сталіна породила дика кобила, але ще більші сумніви охоплюють автора, коли він думає, що невже таке чудовисько могло бути виношене звичайною людською матір'ю?

27

Опаликова радянські угробили, але Чонкін навіщось їм був потрібен живим, а це турбувало Джорджа Перла й давало підстави вважати, що він щось усе-таки не додумав. Якось посеред дня він на "віллісі" приїхав до Чонкіна, велів йому швидко перевдягтися і повіз у військову комендатуру. Тут на Чонкіна чекали два американських офіцери і двоє російських мужчин в однакових цивільних костюмах. Обидва були невисокого зросту, обидва вельми вгодовані, вочевидь, що ні в Ленінградській блокаді, ні в Освєнцімі їм побувати не довелося. Георгій Іванович їх представив:

– Ось, Ваню, ці панове чи товариші – представники радянської консульської служби, хочуть із тобою поговорити. Так я вас розумію? – звернувся він до росіян.

– Саме так, – поважно одізвався той, хто, судячи з поведінки, сивих скронь і тупого виразу обличчя, був старшим.

– Ваню, – додав Георгій Іванович, – я тобі нагадую, що ти знаходишся на території, контрольованій Сполученими Штатами Америки, і під захистом американських законів. Свою долю ти маєш право вирішувати сам. Як захочеш.

– Я протестую, – сказав старший. – Ви чините тиск на громадянина СРСР.

– Я не чиню, – заперечив Георгій Іванович, – а роз'яснюю йому його права. Ваню, доки ти у нас, тобі нічого боятися.

– У нас руки довгі, – розглядаючи скромний пейзаж, що висів на стіні, ні з того ні з сього упівголоса і наче сам до себе зауважив "молодший" росіянин.

Чонкін поглянув на його руки з подивом і подумав, що бреше, не такі вже вони й довгі.

– Панове, – знову встряв Георгій Іванович, – займіть свої місця, ви тут, ти тут, – указав він на різні кінці столу, – і можете звернутися до пана Чонкіна, але без погроз.

– Так-так, звичайно, – пробурмотів старший і повернувся до Чонкіна: – Товаришу Чонкін, ми з вами зустрілися за дорученням радянського керівництва. Ми знаємо, що ви опинилися в американській зоні не зі своєї волі, а в результаті зрадницьких дій вашого командира, полковника Опаликова. Ви знаєте, що з ним після цього сталося. Ласі до сенсацій західні газетки пишуть, що ми його отруїли. Але це не ми. Я гадаю, що це зробили західні спецслужби для того, щоби підозра впала на нас.

– Не меліть дурниць, – сказав Георгій Іванович.

– Ми, – продовжив старший, – відкидаємо терор як спосіб досягнення політичних цілей. Ми діємо виключно методом переконання. Ми Опаликова не вбивали.

При цьому другий став підморгувати Чонкіну, наче кажучи: убивали, мочили, і тебе, суку, пришиємо неодмінно.

– У нас руки довгі, – сказав він наче сам до себе.

– Вас, – вів свою лінію перший, – ми ні в чому не звинувачуємо. Ми знаємо, що ви чесний радянський воїн, патріот. Ви на чужій території опинилися випадково і мрієте повернутися на батьківщину. Так ось, Ваню, – перейшов він на зворушливий тон, – батьківщина протягує тобі руку.

– У нас руки довгі, – втретє пробурмотів молодший.

– Ось, Ваню, підпиши, – сказав старший і поклав перед Чонкіним папір з якимось текстом.

– Це що таке? – насторожився Георгій Іванович.

– Заява для преси.

– Дозвольте! – Георгій Іванович узяв заяву, став читати: – "Панове журналісти, як відомо, я, Іван Васильович Чонкін, гвардії рядовий переможної Радянської армії, у результаті зрадницького вчинку мого командира, колишнього полковника Опаликова, опинився в американській зоні окупації Німеччини, де різні ворожі Союзові РСР сили намагалися схилити мене до зради батьківщини. Я мушу з усією рішучістю заявити, що зусилля цих панів цілком даремні. Будучи безпартійною радянською людиною, я тим не менше є патріотом своєї країни, усім серцем відданим нашим комуністичним ідеалам і особисто товаришу Сталіну. Вам, панове, вихованим у системі інших цінностей, можливо, не зрозуміти моїх почуттів, але я повертаюсь на батьківщину".

– Ага, – завершив читання Георгій Іванович, – сильно написано. І що ж ти, Ваню, з цього приводу скажеш?

Іван задумався. У цьому місці, якщо дати можливість, задумається і читач. Що міг відповісти Чонкін у таких умовах? Покірно погодитися зі своєю долею і поїхати з американського табору для переміщених осіб в радянський для ворогів народу? Ні, панове читачі! Чонкін, звичайно,

ніколи не вважався крупним мислителем, а в очах деяких людей і взагалі був чимось на кшталт Іванушки-дурника, але й Іванушка-дурник також був дурником тільки спочатку. А коли життя чомусь таки його вчило, навчався і дечого в житті досяг. Так і Чонкін. Вислухавши пропозицію повернутися на батьківщину, він глибоко задумався і спробував уявити, а що ж таке для нього батьківщина, і перед його внутрішнім зором виникли обличчя старшини Пєскова, капітана Миляги, лейтенанта Філіпова, полковника Добренького, прокурора Євпраксєїна й інших подібних посадових осіб, і у всіх у них були довгі руки, і ці руки тяглися до його горла. Щоправда, і туманний образ Нюри з'явився десь на задньому плані. Але Нюра, як йому здалося, руками, очима і загальним виразом обличчя робила знаки: не треба, Ваню, не погоджуйся, не пустять тебе до мене і жити не дадуть.

Помітивши, що Чонкін вагається, Георгій Іванович сказав:

– Панове, я не можу приймати рішення за пана Чонкіна, тому що пан Чонкін – вільна людина і воліє розпоряджатися своїм життям на свій розсуд, але мені здається, що питання серйозне і було б справедливо дати панові Чонкіну якийсь час на роздуми.

– А навіщо? – здивувався старший з умовляльників. – Про що тут думати? Ваню, я тобі іще раз нагадую: батьківщина дає тобі шанс спокутувати свою вину і чесною працею заслужити прощення і довіру нашого народу. Будь-яка людина, в якої є хоча б краплина совісті й любові до батьківщини, негайно скористалася б цією пропозицією і полетіла б на крилах, поповзла б на череві…

– У нас руки довгі, – нагадав молодший.

– Ваню, – перебив гостя Георгій Іванович, – нагадую тобі, що ти вільна людина і маєш право вчинити як завгодно. Можеш повзати на череві, а можеш, стоячи на двох ногах, послати цих панів подалі.

– Подалі? – запитав Чонкін. – Це по матушці, чи як?

– Та хоч по матушці, хоч по батюшці, – підтвердив Георгій Іванович, – а я заткну вуха.

– Обережніше, Чонкін! – раптом злякався і закричав старший. – Не спробуй грубити. Я – генерал.

– Ах, генерал! – пробурмотів Чонкін. – Ах, генерал! – повторив він і згадав генерала, який із клоччям вирвав орден із його гімнастерки. – Ах, генерал! – повторив він утретє. І раптом у нього виникло бажання, абсолютно нестримне, зробити те, що йому підказав Георгій Іванович.

– А пішов ти, генерал… – сказав Чонкін.

Георгій Іванович дійсно, як обіцяв, заткнув вуха, продовження фрази не чув і тому не міг бути свідком образи радянських парламентарів при виконанні ними службових обов'язків. А коли витяг пальці з вух, почув уже іншу розмову.

– Ну гляди ж, Чонкін, гляди, – сказав старший голосом, сповненим гніву й образи. – Я з тобою розмовляв по-хорошому. Як старший товариш, як батько розмовляв. Я тебе попередив, у яку ти падаєш безодню. Я гадав, що ти ненароком потрапив у складне становище, і протягнув тобі руку…

– У нас руки довгі, – не вгавав молодший.

– Але ти мою руку відхилив. Значить, ти свідомо вирішив продати батьківщину, партію, особисто товариша Сталіна. І навіщо? За що? Чим вони тебе спокусили? Жуйками? Кока-колою? Джином і тоніком? Але це вони зараз із тобою панькаються, а скоро, як ти їм станеш непотрібним, втратять до тебе інтерес, викинуть на смітник. Ну гаразд, живи…

– До пори до часу, – уточнив молодший.

– Але знай, що батьківщина тобі твоєї зради не простить.

Генерал виглядав розчарованим і навіть нещасним. Можливо, явившись сюди, він сподівався, що умовить недорікуватого солдата і тим самим заслужить якесь заохочення у вигляді чергового ордена чи дозволу вивезти на батьківщину щось із трофейних речей. Чонкін позбавив його цих надій, і наостанок слова йому дались нелегко. Промовивши їх, він спітнів і став носовою хустинкою витирати пухкі щоки і товсту шию.

– Ви все сказали? – ввічливо поцікавився Георгій Іванович. І, не діждавшись відповіді, оголосив: – Ну що ж, панове, аудієнцію закінчено.

– Але ми, – попередив старший, – доповімо нашому начальству, як наші так звані союзники провокують наших військовослужбовців на зраду.

Із цими словами він повернувся, і товариш його повернувся, і вони попрямували до дверей, чомусь гучно тупаючи. А молодший біля самих дверей озирнувся і в черговий раз, а втім, не досить впевнено, нагадав Чонкіну про довгі руки.

28

Коли місія Георгія Івановича, себто Джорджа Перла, вичерпалась сама собою, він передав Чонкіна своїм друзям з білоемігрантської організації Народно-трудовий союз (НТС). Ті спочатку хотіли взяти його у пропагандистський відділ, щоб він через гучномовець закликав радянських солдатів повернути зброю проти ненависного більшовицького режиму. Ясна річ, цих людей із НТС, як, втім, і всіляких інших, можна було б зобразити сатирично, і вони такого зображення цілком заслужили, але треба пам'ятати, що радянські літератори вже

стільки повправлялися в сатирі саме над цими людьми, що нам, може, краще змовчати. Зауважимо все-таки, що серед цих людей були, мабуть, останні російські ідеалісти, які мріяли про хорошу, добру, православну Росію. Але якою вона має бути, хороша, добра і православна, вони собі уявляли так само невизначено, як відома героїня відомої книги, котра бачила хорошу, добру Росію вві сні.

Ці люди, у сподіванні знищити ненависний їм радянський лад, друкували листівки, в яких пропонували радянським солдатам переходити в американську зону, де на них чекають обійми товаришів по зброї і дівчат легкої поведінки, а також антирадянська література, порнографічні журнали, спиртні напої й закуски в необмеженій кількості. Але всі ці зусилля за рахунок американських платників податків були даремні. Радянські солдати цих листівок не бачили, а випадково знайшовши, боялися їх навіть прочитати. Вони проявляли пильність, тобто відносили листівки замполіту чи в особливий відділ, де цим підношенням завжди були раді. Листівки наочно доказували насиченість післявоєнної Німеччини антирадянськими елементами, через боротьбу з якими був шанс успішно і безпечно просуватися по службі, отримуючи за це звання, радянські ордени і німецькі марки.

На жаль, свідчень про перебування нашого героя в лавах НТС, серед людей, які самі себе називали дурнуватим словом "солідаристи", збереглося надто мало. Щоправда, один із керівників Народно-трудового союзу – Володимир Дмитрович Поремський, з яким автору цих рядків свого часу пощастило познайомитись, – невиразно пам'ятав, що був такий чоловік, незграбний і вайлуватий, якого колеги Поремського намагалися пристосувати до справи.

"Він старався, – розповідав Поремський, – але без особистого, як вам сказати, вогника. Для нього все, що йому доручалося, було незрозумілим завданням. А в нас був принцип приймати в нашу організацію лише тих, для кого наша справа сприймалась як своя кровна, тих, хто заради звільнення Росії від більшовиків готовий був пожертвувати усім, навіть життям".

Ось, мабуть, єдиний спогад, не досить, погодьтесь, чіткий, про той період життя Чонкіна. Інших достовірних даних про цей період практично не збереглось ніяких, тому ми його пропустимо.

29

Уже, здавалося б, усім цей Чонкін до чортиків мав би надокучити, але, виявляється, були іще люди, які думали про нього більше, аніж він про них. Зокрема, той же Лаврентій Павлович думав про Чонкіна багато, до чого змушували його обставини. Раніше, хоча прізвище Чонкін потрапляло Лаврентію на очі, він його просто не помічав. А на прізвище Голіцин, так, звернув увагу, тому що воно неабияке, а князівське. Походячи з місць, де князями були ледь не половина його співплемінників, Лаврентій Павлович важко переживав своє простолюдство і заздрив усім, хто міг вести свій родовід від когось старішого за дідуся, від якогось знатного предка-джигіта, чий вусатий портрет у черкесці з газирями і кинджалом прикрашав би вітальню. Тому прізвище Голіцин ніяк не могло пройти повз увагу Лаврентія Павловича. А Чонкін… Це прізвище Лаврентій Павлович не став би тримати в своїй голові. Але Сталін (ото прив'язався!) жодної розмови, особистої чи по телефону, не закінчував тепер без запитання: "Ну що там Чонкін? Що роблять твої люди? Коли ти мені його дістанеш? – І іноді нагадував: – Гляди, Лаврентію, час твій збігає разом із моїм терпінням".

Розуміючи, що значить це нагадування, Лаврентій старався. Але йому фатально не щастило. Офіційно отримати Чонкіна шляхом умовлянь про добровільне повернення не вдалося. Дві спроби викрасти його провалилися. Один дуже досвідчений розвідник, посланий упіймати Чонкіна, попався при спробі пройти через КПП частини, де утримували нашого героя. Цей розвідник мав чудові документи, видані на ім'я сержанта морської піхоти афроамериканського походження Білла Ендрюса. Він сам прекрасно підготувався, натерши обличчя фірмовим гуталіном. Але якби він був дійсно таким досвідченим і ловким, яким його вважали, то помітив би, коли йшов до місця виконання завдання, що зустрічні люди кидають на нього здивовані

погляди. Він і помітив ці погляди, але вирішив, що то захоплюються його новою американською формою і виправкою, отриманою у вищій школі НКДБ, і думають: який чудовий красень цей військовий! На КПП він пред'явив своє посвідчення також сержанту, приміром, такого ж кольору, що й він сам. Той довго розглядав документа, звіряв обличчя з фотокарткою і фотокартку з обличчям.

– Вас щось не влаштовує в моєму айді? – запитав наш розвідник бездоганною англійською з деякою зневагою і з ледь вловимим алабамським акцентом.

– Усе гаразд, сер, – відповів сержант, натиснувши кнопку виклику караулу. – Майже гаразд. Тільки ви забули натерти ваксою свої вуха.

Бідний наш шпигун був затриманий, засуджений американським військовим судом і через багато років згодом, коли вже на світі не було ні Сталіна, ні Берії, обміняний на якогось із видатних радянських інакодумців. Другий агент, посланий Лаврентієм Павловичем в лігво ворога, не став випробовувати долю і здався, не чекаючи розкриття і зекономивши на гуталіні. І тоді Лаврентій Павлович вирішив спробувати останній шанс.

– Слухай, Капулю, – сказав він якось за сніданком Капітоліні, що прислужувала йому, – ти, як я чув, добре знаєш німецьку мову і англійську.

– Я?! – здивувалась Капітоліна.

– Ладно, не прикидайся, – сказав Берія. – Я все про тебе знаю і знаю, на кого ти працюєш. Але мені потрібно, щоб зараз ти попрацювала на мене.

– Що я маю для вас зробити, шеф?

– Ти повинна спокусити Чонкіна і доставити його до мене. Якщо ти це зробиш, я допущу тебе до таких секретів, за які твій бос і мій друг Ален Даллес вивищить тебе в генерали.

Щоб особисто перевірити, як Капа виконуватиме завдання, Лаврентій Павлович провів із нею репетицію, сам не знаючи, що вже хворий на трипер, щойно ним підхоплений у чергової вуличної красуні.

Результатом виношеного Берією нового плану було те, що одного разу, повернувшись після сніданку до флігеля, Чонкін застав у себе в кімнаті білу жінку, яка перестилала йому постіль. Вона була миловидна і схиляла до спілкування. Чонкін аж ніяк не був расистом, але біла російська жінка зацікавила його більше, ніж виконуючий до неї ті ж обов'язки чорний Джон. Вони познайомились: Катя – Ваня. Після чого зав'язали стосунки, від яких він збожеволів і два дні поспіль готовий був ринути за нею хоч на край світу, навіть на батьківщину, яка його, за її словами, чекала з великим нетерпінням. Катя і Ваня розробили хитрий план, згідно з яким він уночі повинен був, обманувши охорону, пролізти попід паркан за сміттєконтейнером, що стояв у кутку території. Там, за парканом, Катя обіцяла чекати його в машині з виключеними фарами і з радянським дипломатичним номером. Але увечері напередодні у нього в певному місці розпочалася нестерпна сильна різь, у результаті чого він виявився не в радянській машині з дипломатичним номером, а в американській з червоним хрестом. У госпіталі йому діагностували гнійну гонорею з повною закупоркою сечового каналу, що сильно охолодило його почуття до Каті і батьківщини.

Катя, проваливши завдання, в Москву повернутися не наважилася і стала черговою неповерненкою, хоча стосовно неї це визначення не можна назвати точним. Таким чином, Лаврентій Павлович зостався без Каті і без Чонкіна, але зате з трипером. І з очікуванням наслідків, набагато плачевніших, ніж навіть трипер.

Утративши надію виконати наказ свого вождя, Лаврентій Павлович зрозумів, що тепер накладе він головою. Невиконання свого наказу

Сталін, злопам'ятний і кровожерливий, ніколи не простить. І він, Лаврентій Павлович Берія, загине в розквіті літ, якщо не придумає якогось несподіваного, парадоксального, можливо, навіть геніального виходу зі становища.

Він думав усю ніч. До ранку придумав. І впав у такий ейфоричний стан, що йому здалося – навіть трипер його пройшов.

30

7 грудня 1945 року Берія викликав до себе додому народного артиста СРСР Георгія Михайловича Меловані, пригостив його французьким коньяком і, протираючи пенсне, запитав:

– Скажи, Гога, що б ти сказав, якби дізнався, що нашою країною керує кінь?

Гога, почувши таке, розгубився і навіть трохи спітнів. Запитання було несподіване, і коли б його поставила якась інша людина, а не та, яка його ставила, то можна було б якось віджартуватися чи згадати якісь історичні приклади про коня, припустимо, про того, що засідав колись у римському Сенаті. Чи літературні знання примінити, на Свіфта послатися, а то й Леніна приплести, який обіцяв навчити, ну, не коня, звичайно, але кухарку керувати державою. Але якщо кухарка може, то чому б і кінь не зумів? Усе це промайнуло в голові Меловані, і він навіть рота розкрив, щоб відповісти, але тут же закрив його, розуміючи, що так буде ліпше. Адже питання поставила така людина, з якою, перш ніж жартувати, цитувати чи проводити аналогії, варто кріпко помізкувати. Ти скажеш йому, що кінь, так, може керувати державою, тоді він, природно, зрозуміє, що його, великого, на його думку, державного мужа, можна замінити простим конем з колгоспної конюшні. Меловані не був занадто великим мудрагелем, але знав, що коли такі люди, як Лаврентій Павлович Берія, ставлять такі дивні запитання, то з відповідями краще не поспішати, тому що за неправильну відповідь

можна накласти головою. Тому він довго думав, потім став сміятися, припускаючи, що найнадійніше це запитання прийняти за жарт, але, засміявшись, зустрівся з холодним і неусміхненим поглядом, який проникав крізь пенсне і пронизував душу.

– Я гадаю, – сказав він, – я гадаю… я гадаю… Лаврентію Павловичу! – закричав він з відчаю. – Я не знаю, що думати! Скажіть мені, що я маю думати, і я буду думати так, як ви мені скажете.

– Гаразд, – сказав Берія, – добре. Сталін звелів тебе заарештувати. – Він витримав паузу і склав наступне речення: – І відправити в Туруханське заслання. Ти розумієш, що це значить, заарештувати і відправити в Туруханське заслання? Ти знаєш, де знаходиться Туруханськ, га?

Гога не знав точно, де знаходиться Туруханськ, але легко уявив собі безкрайній засніжений степ, довгу колону голодних і змерзлих в'язнів і себе в кінці колони, що бреде в дерев'яних колодках, нещасну людину, міську, пещену, не звиклу до таких труднощів, що спотикається і падає від знемоги. Уявивши все це, він сильно зблід і затремтів. Він відсунув келих і ледве знайшов у собі сили запитати:

– За що?

Берія надів пенсне на ніс і підійшов до дзеркала поглянути, як воно на ньому сидить.

– Якби було за що, – сказав він, притискаючи пенсне до перенісся вказівним пальцем, – він би тебе розстріляв. – І зареготав, немов закудкудакав: – Кха-кха-кха-кха! А втім, – сказав, переставши сміятися, – Сталін може тебе розстріляти і так.

– Але ж я нічого такого не зробив! – заволав народний артист. – Я нічого не зробив поганого. Я люблю товариша Сталіна. Передайте йому, що я його дуже люблю.

– Ну, я вірю, вірю, що ти його любиш, – сказав Берія. – Але важливо, аби він тобі повірив. Завтра ми поїдемо до нього, і ти йому покажеш, як ти його любиш. Ти пригадуєш, про що ми з тобою розмовляли минулого разу? Минулого разу ми з тобою говорили, що ти міг би підміняти товариша Сталіна, але так повинен підміняти його, так повинен грати його роль у житті, а не в кіно, щоби ніхто, навіть з людей, що близько знають Сталіна, не запідозрив, що ти – це не він. Ти можеш таке зіграти?

– Я можу, – упевнено кивнув Меловані. – Я, Лаврентію Павловичу, артист. Я дуже хороший артист. Але я все-таки не наважуюся взяти на себе таку відповідальність.

– Зате я наважуюся взяти цю відповідальність за тебе на себе. І ти можеш собі уявити, що з тобою буде, якщо ти не виправдаєш мого довір'я. Але спершу у мене до тебе запитання: ці вуса у тебе справжні?

– Нікак нєт, Лаврентію Павловичу, це накладні вуса. Я їх наклеїв, щоб показати вам, як я приблизно буду грати товариша Сталіна. Але на вулицю я ніколи не виходжу в образі товариша Сталіна. Щоб ніхто не подумав, що я видаю себе за товариша Сталіна.

– Гаразд, – кивнув Берія лисою своєю головою, – завтра поїдемо до товариша Сталіна. Вуса дай мені. Я їх візьму з собою, ти їх наклеїш, коли я скажу.

31

Наступного дня "ЗІС" наркома ДБ знову з'явився біля знайомого зеленого паркана. Тепер пасажирів було двоє: сам нарком і народний артист Меловані. Нарком був у довгому пальті з суконним верхом,

каракулевим коміром і в каракулевій шапці-пиріжку, під борсучою шубою артиста був темно-синій бостоновий костюм з галстуком у горошок. Обидва гості пройшли звичну процедуру обшуку і перевірки, яка цього разу виявилась доволі поверховою: навіть на накладні вуса в портфелі Лаврентія Павловича охорона не звернула уваги. Можливо, тому що вони не належали ні до вогнепальної зброї, ні до колюче-ріжучих предметів.

Сталін був, на щастя, в доброму гуморі і зустрів гостей привітно, у передпокої. Був він у маршальському мундирі з двома золотими зірками на грудях – Героя Радянського Союзу і Героя Соціалістичної Праці. Мундир, утім, був не парадний, тобто виглядав більш-менш скромно.

Сталін і Берія, вітаючи один одного, обнялися, після чого Берія представив Меловані:

– Ось, дорогий Кобо, я привів народного артиста, який, як ти знаєш, виконує ролі Сталіна, тобто грає тебе в багатьох фільмах. Тобі, я пригадую, "Крах Берліна" дуже сподобався.

– Не дуже, – заперечив Коба, подаючи руку Меловані. – Не дуже, – повторив він, дивлячись артистові в очі, від чого той зіщулився. – Фільм не дуже сподобався… – він зробив паузу, – але сподобався. І уточнив ще раз: – Сподобався, але не дуже. Значить, – звернувся він уже просто до Меловані, – ви хочете вжитися в образ товариша Сталіна і пожити приблизно в тих самих умовах, що й товариш Сталін?

– Я тільки хотів…

– Я розумію, – перебив Сталін. – Ви хотів. Усі хотів. Кожен хотів. Я пропонував вам розпочати із Туруханського заслання, але вам, як я чув, моя пропозиція, як кажуть, не всміхнулась.

Народний артист знову перепудився. Він подумав, що якщо він скаже, що пропозиція Сталіна йому, так, сподобалась, то Сталін дійсно пошле його в Туруханське заслання. А якщо він скаже, що не сподобалась, то Сталін розгнівається і також пошле його в Туруханське заслання, а то й іще далі. Ще він подумав, що вождів, при всій любові до них, краще бачити на портретах, аніж наживо.

– Ні, чому, – став він виправдовуватися. – Я хотів. Я хочу все, що ви хочете хотіти...

– Нічого, не оправдовуйтесь, – перебив його Сталін. – Як кажуть російські люди, оправдовуватися будете в міліції. Жартую, жартую. А поки що зайдімо сюди.

Сталін натис кнопку в стіні, і невидимі спершу двері повернулися на три чверті, відкривши за собою невелику кімнату розміром приблизно три метри на чотири. Залізне ліжко, не нікельоване, а просте, пофарбоване зеленою масляною фарбою і схоже на тюремне. Стоїть головою до стіни. Солом'яний матрац застелено сірою суконною солдатською ковдрою. З подушки навіть стирчить солома. Над головою скромне бра. Біля ліжка проста соснова тумбочка. На ній дві книжки: "Історія ВКП(б)" і "Злочин і кара". На стіні, покритій простими шпалерами без кольору, декілька картинок, вирізаних з журналу "Вогник" і прибитих цвяхами.

Сталін сказав:

– Ось так живе товариш Сталін. Ви хочете пожити в подібних умовах?

– Товаришу Сталін, заради вас, – Меловані притис руку до грудей, – заради вас я готовий спати на чім попало! Навіть на цвяхах.

– Ну, – заусміхався Сталін – на цвяхах – це поки що не потрібно. На цвяхи – це тільки Лаврентій Павлович, він живодер відомий, може покласти людину. Я такого артиста на цвяхи… ні, ні. Хіба що, як будете репетирувати роль Рахметова.

У Меловані відлягло від серця. Настільки відлягло, що він навіть осмілів і запитав, навіщо товаришу Сталіну картинки з журналу "Вогник", коли у нього є можливість бодай тимчасово взяти з музеїв хоч Рєпіна, хоч Рембрандта.

Він запитав так і зіщулився, знову злякавшись, а раптом товариш Сталін розгнівається. Але товариш Сталін не розгнівався. Товариш Сталін сказав:

– Ви знаєте, генацвале, якщо я почну тягати картини з державних музеїв, то всі мої міністри, маршали і секретарі обкомів також потягнуть зі всіх музеїв усе собі. Тому я не стану подавати їм поганого прикладу.

– Ти, Гога, перш за все повинен зрозуміти, – додав Берія, – що товариш Сталін – дуже скромна людина. І в скромності своїй він великий. І ще ти повинен знати, що товариш Сталін дуже багато працює. На жаль, занадто багато працює. Він працює на знос, але ми не повинні дивитися на це байдуже. Коба, дорогий, – звернувся він до Сталіна, – ми тут з товаришами радилися й вирішили, що ти занадто багато працюєш. Ми повинні тебе розвантажити. Ось я до тебе привів товариша Меловані. Ти бачиш, як схожий на тебе товариш Меловані? Коли він надягає вуса, він стає таким схожим, що рідна мама вас не відрізнила б.

При словах "рідна мама" Сталін спохмурнів. Він здогадувався, що його рідна мама не Кеке Джугашвілі, але хто насправді його породив, він сам точно не знав. І все ж, коли згадували так чи інакше його матір, він відчував, сам не знаючи чому, щось неприємне.

Він спохмурнів, але Берія, який зазвичай помічав усі зміни в настрої вождя, цього разу нічого не помітив і натхненно продовжив виклад свого плану:

– Так ось, дорогий Коба, ми подумали, чому б нашому великому артисту не підміняти тебе іноді в твоїй роботі? Ну, можливо, на якихось не дуже важливих засіданнях.

– Це як же ж він буде мене підміняти? – звів брови до перенісся Сталін.

– Ну так. Одягне твій костюм, френч, галіфе і чоботи, наклеїть вуса чи навіть відростить і буде сидіти, робити замітки, іноді плескати в долоні, іноді подавати якісь репліки.

– Гаразд, – схвалив Сталін. – А я що буду робити в цей час?

– А ти будеш займатися у своєму саду. Підстригати троянди. Відпочивати. Лежати. Читати "Капітал". – Берія скосив очі на тумбочку. – "Історію ВКП(б)", "Злочин і кара".

– Гм-гм, – зреагував Сталін і задумався. Підвівся. Пройшовся по кімнаті. Розкурив погаслу люльку. Знову пройшовся з кутка в куток. Здавалось, він був цілковито спокійним. А між тим у його душі бушувала буря. Але він так умів приховувати свої почуття, що навіть такий тонкий психолог, яким був Берія, нічого не зауважив.

– Значить, – сказав роздумливо Сталін, – значить, ви вирішили, що товариш Сталін стомився. Так?

– Ну так, – підтвердив Берія, – так. Ти ж правда трішки стомився. Ти мені пробач, дорогий мій старший друг і соратник, я знаю, що ти двожильний, ти працюєш удень і вночі, як віл чи немов кінь. Але і твої сили мають якусь межу, дорогий мій Коба! Високу межу, дуже високу,

але якусь межу вони мають. Звичайно, під час війни, коли вирішувалася доля всього світу, коли неймовірний тягар лежав на твоїх плечах, ти його ніс, як велетень, як Геркулес, як цей самий… ну, я навіть не знаю, хто, ну а тепер, коли під твоїм геніальним керівництвом ми розгромили дощенту фашистські полчища, коли червоний прапор гордо розвівається над їхньою столицею, чому б тобі хоча б частину не найважливіших обов'язків не перекласти на плечі якоїсь простої людини, як на простого віслюка…

Товариш Сталін здійснив іще один рейд з кутка в куток. Він попихкав люлькою, поцмокав губами.

– Товариш Сталін стомився, – погодився він печально, – товариш Сталін зістарився, зносився, він ні на що вже не годиться і його можна замінити ким завгодно, навіть віслюком, так я тебе зрозумів?

– Але ж, Коба… – хотів заперечити Берія.

– Ні-ні, я нічого, – зупинив його Коба. – Це ідея хороша, але вона потребує розміркування. Я подумаю. Коли я подумаю і зрозумію, що ти хочеш поступово відсунути мене від важливих справ, я тобі висловлю своє ставлення до цього дуже помітним способом. А поки що ходімо і мирно, поки що мирно, і скромно щось перекусимо.

Вийшовши з кімнати, Сталін знову натис кнопку. Двері безшумно закрилися і злились зі стіною, не залишивши бодай найменшого шову. У коридорі один навпроти одного стояли два охоронники з автоматами ППШ, мовчазні, нерухомі і незмигні. Мовчки пройшовши поміж ними, Сталін натис іще одну кнопку на стіні. Відкрилась просторіша кімната овальної форми. У ній – стіл, накритий білою скатертю, уставлений випивкою і закускою. Два офіціанти, такі ж безмовні, як охорона, у білих костюмах і чорних метеликах, з накрохмаленими рушниками через руку виструнчилися біля стіни.

– Можете йти, – сказав їм Сталін, входячи в приміщення. І додав, звертаючись не так до них, як до Меловані: – Своїх гостей я пригощатиму сам.

Офіціанти вийшли. Сталін натис кнопку, і кімната перетворилась у безвихідний замкнутий простір. Сталін відсунув стільця, запросив Меловані: – Сідай, артист. Що питимеш? Горілку? Вино? Коньяк?

– А ви що? – запитав артист.

– А я "Хванчкару".

– І я "Хванчкару".

– І я, – сказав Берія.

Відомо, що Сталін, коли потрібно, умів випити і рідко п'янів. І Берія умів випити. І Меловані був неабиякий пияк. Вони пили, пили багато, проголошували тости за великого вождя, за державну безпеку, за мистецтво взагалі і за мистецтво перевтілення зокрема. І трохи побалакали грузинською, і поспівали грузинських пісень, і співав особливо добре Меловані (артист він і є артист).

Зайшла мова про якісь справи того часу, які вже й переказувати нецікаво. Раптом Сталін згадав про льотчика Опаликова, який не тільки сам утік, але й повіз із собою кращого російського солдата і героя Івана Чонкіна.

Згадав, розгнівався.

– Ти, – сказав він Лаврентію Павловичу, – ти що мені казав? Ти запевняв мене, що цих людей дістанеш. Ти їх дістав?

– А ось і дістав! – дожовуючи салат олів'є, радісно повідомив Лаврентій Павлович. – Одного дістав, а другого дістану, і дуже скоро. Скоро, запевняю тебе, дорогий, дістану і другого.

– А як же ти дістав першого і що це значить, що ти його дістав?

– А ось що це значить, – Лаврентій попорпався у портфелі, витяг звідтіля течку із газетними вирізками. Їх було небагато, штук п'ятнадцять, але всі вони були присвячені смерті полковника Опаликова. – Ось, Коба, це англійські газети, це французькі, це німецькі. Усі пишуть приблизно одне і те ж. Вони пишуть, що у Кремля довгі руки. І у нас насправді довгі руки, дорогий Коба. Такі довгі, що ми кого хочеш і де хочеш дістанемо.

– І як же загинув цей нещасний полковник? – спитав Сталін потеплілим голосом.

– Води випив, – сказав Лаврентій Павлович, відрізаючи шматок біфштекса.

– Води? – перепитав Сталін. – Простої води?

– Ну чому простої? Мінеральної, – сказав Берія і дурнувато хихикнув. – Простої мінеральної води, без газу.

– А що Чонкін? Його не пригостили тією ж водичкою?

– Як же так, дорогий Коба. Ти ж хотів його бачити живим, так ми тобі його живим і доставимо.

– Коли?

– Скоро.

– Ти мені давно обіцяєш, що скоро. Ну гаразд. Ще трохи підожду. Зовсім трохи, Лаврентію. Сподіваюсь, ти мене добре зрозумів.

– Я тебе добре зрозумів, Коба, – схилив голову Берія. – Я зроблю те, що треба, – додав він, вкладаючи в свою обіцянку не той зміст, на який розраховував Сталін. – А що це, між іншим, у тебе за картина, Коба?

– Де? – запитав Коба.

– Та ось, просто перед тобою.

– Ось ця? – здивувався Сталін. – Який же ти темний, Лаврентію! Народ вважає тебе вождем і носить на демонстраціях твої портрети і навіть не уявляє, який ти темний, неосвічений і неуцький чоловік. Це ж російська класика! Це "Мисливці на привалі" чудового російського художника Василя Перова!

– Ось воно що! – сказав Лаврентій, наче й справді щойно дізнався, що це "Мисливці на привалі". А про себе подумав: "Я-то, може, і темний, неуцький, але ти проявив себе як справжній лопух".

І в нього були підстави для такої думки про свого соратника, тому що той, завжди гранично сторожкий і уважний, дозволив провести проти себе найпримітивніший злодійський трюк: відволікти увагу. Коли Сталін підвів очі на картину Перова, витратив на це не більше десяти секунд. Але цих секунд цілком вистачило Лаврентію Павловичу, щоб опустити в келих співрозмовника пігулку, яка негайно розчиняється хоч у воді, хоч у вині, не даючи ні кольору, ні смаку, ні запаху.

– Ну що ж, – сказав Сталін і підняв келих. – Тоді давайте вип'ємо за солдата Чонкіна і за всіх солдатів, без яких ніякі генерали і навіть генералісимуси не змогли б отримати перемогу над сильним ворогом!

Другий раз Сталін пив за Чонкіна стоячи. І з ним стоячи пили за Чонкіна народний комісар держбезпеки Лаврентій Павлович Берія і народний артист Радянського Союзу Георгій Михайлович Меловані.

Дивний присмак був у вина, що його випив Сталін. І дивне виникло відчуття. У Сталіна закрутилась голова. Він поглянув на своїх гостей, і йому здалося, що він стоїть у центрі якогось кола, якоїсь дивної каруселі, його гості сидять на картонних кониках і мчать довкола нього.

– Ти, Лаврентію, – розпочав Сталін, намагаючись упіймати Лаврентія поглядом. – Ти, Лаврентію, – хотів він йому щось сказати, але Лаврентій крутився довкола нього усе швидше і з кожним колом усе зменшувався в розмірі, зрештою дійшов до розміру мухи і ось зовсім розтанув у розрідженому повітрі. З тим і світло погасло в очах Сталіна, і товариш Сталін зронив голову на стіл, але не в салат, як дехто міг би очікувати, а просто на стіл, поруч із тарілкою.

У кімнаті запала мовчанка. Меловані сидів блідий, з роззявленим ротом і з недонесеним до нього шматком сулугуні. Берія ж, навпаки, закушував наче нічого й не трапилося.

– А ти чому не п'єш, Гога? – запитав він трохи перегодом.

– Я? – пробелькотів Гога. – Я… Я не хочу.

Відсунув від себе келих, відсунув обережно, наче побоювався, що рідина, яка знаходилась у ньому, сама хлюпне в лице.

– Ну, не хочеш, не треба, – сказав Лаврентій. – А я десь-то вип'ю.

Він ухопив келих Меловані і спустошив його великими ковтками. Позирнув на Сталіна, похитав головою. Позирнув на артиста. Той сидів блідий-блідісінький і дрібно тремтів. Так тремтить собака, якого ведуть на живодерню.

– Слухай, дорогий, – звернувся до нього нарком, – що з тобою? Тобі погано?

– Ні, ні, – сказав Меловані поспішно. – Мені добре. А я нічого не бачив. Я, – повторив він, – зовсім нічого не бачив.

– Не бачив, нічого не бачив, – поспішно, але не без гумору повторив Берія. – Ти нічого не бачив, і я нічого не бачив, а він і зараз нічого не бачить. А чого це ти так тремтиш? Ти думаєш, я його отруїв? Мого давнього товариша і соратника, вірного ленінця і вождя усіх народів, ти думаєш, що я отруїв? Я йому дав тільки трохи снодійного. Тому що він, я тобі казав, він, товариш Сталін, стомився, він потребує відпочинку, і я, просто як давній друг, як комуніст комуністу, йому трішки допоміг. Сиди тут, не рипайся, я зараз.

Берія ринувся у ванну кімнату, що примикала до їдальні, і вийшов з неї з великою блискучою бритвою, яку раніше називали небезпечною.

Побачивши цей предмет, Меловані зірвався на ноги, кинувся до дверей, але вони виявилися зачиненими. Тоді він притиснувся до стіни і затремтів ще більше. Берія з бритвою наблизився до Сталіна. Меловані трохи отямився і знайшов у собі сили запитати голосом, що переривався зостраху:

– Я вибачаюсь, ви збираєтесь за… за… зарізати товариша Сталіна?

– Ой, – поморщився Берія, поправляючи заправлену Сталіну за комір серветку, – що ж ти за собачий дурень, що ж ти за дурень віслючий! Чому у тебе весь час такі дурнуваті думки, що я його отруїв і хочу зарізати? За кого ти мене вважаєш? Щоби я зарізав вождя світового пролетаріату, батька народів? Я хочу його поголити, щоб він був такий гарний, як ти. А тобі приклеїти вуса, щоб ти став таким же огидним, як він. Біжи у ванну, принеси помазок і мило й отямся. Ти зараз будеш демонструвати своє мистецтво. Ми зараз побачимо, який ти артист.

Зараз ти зіграєш свою головну в житті роль, і якщо ти кепсько її зіграєш, ми з тобою обидва зостанемося без голови.

Трохи згодом двері їдальні товариша Сталіна відчинилися, і в коридор вийшли сам товариш Сталін і два його гості: Лаврентій Павлович Берія і Георгій Михайлович Меловані. А втім, сказати, що Меловані вийшов, було б невірно. Він буквально висів на Лаврентії Павловичу, обхопивши його шию руками, ноги волочив по підлозі і бурмотів щось несусвітнє.

– Ось, – скрушно мовив Сталін, погаслою люлькою вказуючи на Меловані. – Народний, розумієш, артист, а напився, розумієш, як свиня. Власік! – звернувся він до начальника охорони, що зустрівся їм. – Скажи своїм людям, нехай допоможуть Лаврентію Павловичу артиста донести до машини. А я пішов до себе, і сьогодні мене більше не турбувати.

Історія – це така штука, це такий ящик, це така камера обскура, сповнена таких пекельних таємниць, що коли їх дізнаєшся, хоча б деякі окремі, так просто дух перехоплює, голова ходором іде і пересихає язик. І ти хитаєш головою і думаєш: ні, вже цього аж ніяк бути не може. А воно може, воно може, дуже навіть може. Бути.

32

Зрештою, в НТС зрозуміли, що цінного співробітника із Чонкіна викувати навряд чи вдасться. Його доправили в невелике містечко, назви якого точно не пам'ятаю, але, здається, це було десь коло Мюнхена. Чи коло Манхейма. Чи навіть коло Мюнстера, десь, загалом, на букву "М". Оскільки містечко було невеличке, ніяких стратегічних важливих промислових і військових об'єктів не мало, то й бомбардувань воно уникло і зосталося тихим, чистим, зеленим, як і до війни. У ньому було дві церкви – католицька і протестантська, три школи, шість магазинів, дві бензоколонки, один кінотеатр, одна майстерня з ремонту автомобілів і тракторів, одна бойня, при ній – м'ясна крамниця,

невеликий ринок. Частиною ринку у важкий післявоєнний час був товчок, де люди торгували хто чим: шматком хліба, старими калошами, американськими сигаретами, есесівськими картузами, орденами Третього рейху, виделками, ложками і взагалі чим попало.

Єдиний військовий об'єкт, що був тут і що його союзники не розбомбили, залишили для себе, – це казарми колишнього артилерійського училища. Тепер дві двоповерхових казармових споруди з червоної цегли займали американські солдати, а решта, барачного типу, були перетворені в табір так званих переміщених осіб. Сюди й потрапив Чонкін. Одразу по закінченні війни тут був повний інтернаціонал: американці, англійці, французи, італійці та інші, але ці, перераховані, негайно роз'їхалися додому, де їх зустрічали з великими почестями, а тут зосталися поляки, болгари, румуни, але більшість складали росіяни, точніше, радянські різних національностей, які займали цілий барак №4 з двоярусними металевими ліжками.

Ці люди додому не квапилися, тому що вдома їх чекали в кращому разі – табори для репатрійованих, а в гіршому – розстріл. Це були колишні остарбайтери, військовополонені, поліцаї, власівці та інші, у чомусь винні чи винні лише в тому, що народилися в Росії. Частіш за все це були, як Чонкін, прості російські і неросійські люди, пасивні і покірні долі. Їх гнали під кулі, вони ішли під кулі, їх брали в полон, вони здавалися. Коли здавалися, не думали про те, зрадники вони чи ні. Вони просто хотіли жити, але Радянська держава і Сталін вважали це бажання вартим осуду. Було серед них і декілька жінок з числа тих, кого вигнали до Німеччини, вони працювали на військовому заводі, тепер завод закрили і всіх, хто на ньому працював, перевели до цього табору.

Чонкін спав на верхньому ліжку, а його нижнім сусідом був інженер родом із Києва, але узбецького походження, як він сам себе називав, Усман Усманович Усманов. У липні 1941 року потрапив він у полон і всю війну провів у таборі. Німці помітили, що він обрізаний, і запідозрили його в тому, що він єврей. Начальник табору, есесівець, не вірив йому, що він не єврей, регулярно викликав до себе, допитував, пробував

викрити в брехні, знущався, мочився йому в рот, але оскільки нічого не зміг доказати, зоставив його живим. Поруч із Чонкіним у бараці був власівський офіцер, що дивом уник видачі радянським, з іншого боку спав і дико хропів по ночах герой-панфіловець, посмертно нагороджений геройською Золотою Зіркою і орденом Леніна. Так вийшло завдяки буйній фантазії журналіста Криницького.

Криницький колись придумав двадцять вісім героїв-панфіловців, які начебто дали німцям нерівний бій біля роз'їду Дубосєково і всі до одного загинули. Насправді ж, як уже було сказано, ніякого такого бою біля роз'їзду Дубосєково не було. З двадцяти восьми перерахованих начебто героїв більшість зосталася в живих, а сусід Чонкіна в той час, коли Калінін підписував указ про посмертне присвоєння йому звання Героя Радянського Союзу, служив у Смоленську старшим поліцаєм. Узагалі тут були різні люди. Більшість із них тужили за своїми близькими, рідними, родичами, дружинами і дітьми. Тужили за батьківщиною і боялися її. Ходили чутки, що американці і англійці видають колишніх радянських громадян радянській владі, а тих, кого видали, в кращому разі чекає тюрма, а в гіршому – смерть. Страхітливим прикладом для всіх була доля козаків генерала Краснова, що воювали в складі німецького війська. В австрійському місті Лінце англійці роззброїли і видали радянцям двадцять п'ять тисяч козаків з дружинами і дітьми. Уражені підступністю англійців, козаки стрілялися і кидалися під поїзд. Ходили чутки, можливо, спотворені, начебто тих козаків, кому вдалося доїхати до першої радянської залізничної станції, тут же, біля пакгаузів, розстріляли, а дружин і дітей відправили до Сибіру. Страшно було, і більшість жителів табору, тужачи за батьківщиною, зустрічі з нею боялися, як смерті.

Ліве крило бараку займали декілька чоловік, що виділялися серед іншої маси своєю освіченістю та інтелектом. Хтось із поселенців правого крила назвав їх "академіками". Серед цих "академіків" виявилися і ті ж самі мислителі, яких ми описували на самому початку нашої оповіді. Це дивно і не дивно, тому що ці мислителі з'являються скрізь, де скупчення народу досягає умовної критичної маси і є час і настрій про щось

посперечатися. Ви запитаєте, хто вони, звідкіля, якого віку? А я вам відповім, що ніякого. Ці люди завжди були, завжди будуть і завжди є. Якщо вони і міняються у поколіннях, то це проходить цілком непомітно, тому що ті, які прийшли, нічим не відрізняються від тих, що одійшли. Вони весь час запекло сперечаються між собою і ніколи не досягають згоди. Якщо один каже "так", то другий обов'язково скаже "ні". Але якщо той, що казав "так", раптом у пориві великодушності погодиться: так, ви маєте рацію, це, звичайно, ні, тоді той, який вважав, що "ні", негайно перемінить свою точку зору, щиро обуриться і скаже, що це, звичайно, "так". Вони провадили поміж собою все вчені розмови і самі вирішували долю країн, народів і окремих людей. Один із них вважав, що Німеччину слід роззброїти і залишити у спокої. На думку другого, її треба розчленувати не на зони окупації, а на окремі землі, і розділити не тільки між Радянським Союзом, Америкою, Англією і Францією, але взяти в долю Голландію, Польщу, Чехословаччину й Італію. Вони сперечалися між собою, хто гірший – Сталін чи Гітлер, і один із них уважав, що Гітлер гірший, а інший заперечував, що гірший усе ж таки Сталін. Особливо велика суперечка спалахнула з приводу руйнування міста Дрездена. Один називав бомбардування союзників варварськими.

– Воювати, – казав він, – треба тільки з армією, а не з мирними жителями.

– Не меліть дурниць! – гарячково відповідав другий. – У теперішній війні мирних жителів не було. Воювали системами, країнами і народами. У цій війні важливим був дух народу, що воює. Коли німці нападали на нас, вони знали, що за ними є німецький народ, є їхні батьки, матері, брати і сестри, які їх благословляють на подвиг. Крім того, їх надихала надія на безкарність. Коли німецький льотчик скидав бомби на жителів Києва, Лондона чи Ковентрі, він сам був готовий загинути, але був упевнений, що на його тата й маму, на дружину і на дітей ніяка бомба не впаде. Він, мерзотник, розраховував на благородство своїх супротивників…

– І правильно розраховував, правильно, – встряв зі своїми міркуваннями Перший Мислитель. – Ми, люди християнської цивілізації, не повинні змагатися з варварами у варварстві.

– Якраз і повинні. Для того щоб перемогти німецький фашизм, мало було отримати перемогу на фронті, треба було зламати волю німецького народу. Треба було усім німцям показати, що якщо благословенні вами ваші солдати руйнуватимуть міста і вбиватимуть мирних жителів, то і для вас ніде тилу не буде. Дрезден був уроком остраху для німецького народу.

Чонкін звіддалеки слухав обох мислителів, і коли говорив один, подумки погоджувався з ним, а коли заперечував другий, то і його докази здавалися Іванові переконливими. Ще мислителі сперечалися, що є для них батьківщина – просто випадкове місце народження чи щось більше? Один із них з гіркотою сказав, що ми опинилися у вигнанні, а другий, пославшись на якусь поетесу, самовпевнено заперечив:

– Ні, ми у посланні.

Перший сказав, що його батьківщина – російська мова, а другий запевняв, що він Росію виніс на підошвах черевиків.

Наступного дня Чонкін поглянув на ноги другого мислителя і подумав: усе бреше. Черевики у нього були нові. Американські. Винести на їхніх підошвах Росію навряд чи можливо.

33

Коли Чонкін переселявся в цей табір, він про всяк випадок прихопив із собою дещо з їжі. Консерви, ковбасу. Навіть буханець хліба, загорнутий в німецьку газету "Нойер Беобахтер". Коли він розгортав цю газету, на неї звернув увагу Перший Мислитель і попросив почитати.

– Візьміть, – сказав Чонкін. – Але ж тут усе не по-нашому.

– А мені все одно по-якому, – сказав Перший Мислитель, який побачив заголовок статті "Сталін – син кобили?".

Став читати. Газета була стара. Іще та, яка повідомляла про доповідь полковника Опаликова, його дивне повідомлення і про його загадкову смерть.

Прочитавши статтю, Перший Мислитель сильно розхвилювався і оголосив усьому бараку, що Сталін, виявляється, походить від коняки Пржевальського.

– Що за дурню ви мелете? – поцікавився Другий Мислитель.

– А ось і не дурню! – заперечив Перший Мислитель. – Ось, погляньте, тут чорним по білому…

– Ви подивіться на цього чоловіка, – похитав головою Другий Мислитель, – він усе ще вірить друкованому слову.

– Я б не повірив, але ж тут факти, факти. Послухайте. Генерал Пржевальський, подорожуючи по Північному Китаю…

– Не хочу навіть слухати, – сказав Другий Мислитель, демонстративно затуляючи вуха долонями. – Ось скажіть, – повернувся він до Усмана Усмановича, – ви тверезa і реалістично мисляча людина, інженер, ви можете повірити, що Сталін походить від кобили?

– Безумовно, можу, – сказав Усман Усманович. – Що стосується таких людей, як Сталін чи Гітлер, я готовий повірити, що вони походять від шакалів, гієн, тхорів чи скорпіонів.

– Ха! – сказав Другий Мислитель і розвів руками. – Уявіть собі, що цих двох негідників я ненавиджу не менше, ніж ви, але добросовісність ученого не дозволяє мені жертвувати істиною на догоду особистим пристрастям.

– А ви вчений? – здивувався Усман Усманович. – З якої, даруйте, галузі?

– Я вчений широкого профілю, – туманно пояснив Другий Мислитель.

– Я також, – сказав Перший Мислитель.

– Ми обидва – вчені широкого профілю, – підтвердив Другий, – але дуже по-різному дивимося на речі. Але серед нас є людина, яка може з більшою компетентністю вирішити нашу суперечку. Савелію Феліціановичу, – звернувся він до вченого з дивним прізвищем Дєвочка, який сидів біля грубки, – адже ви біолог? Скажіть цим людям, що гібрид людини і коня в природі не можливий.

– Ви знаєте, – задумливо сказав Савелій Феліціанович, – я хотів ухилитися від вашої суперечки, але якщо ви наполягаєте на моїй участі, то я вам скажу, що в природі можливо усе. Усе, що з'являється за її законами і що буває наслідком її ж помилок. Звичайно, природа дала всім рослинам і тваринам механізми захисту свого виду. Але іноді ці механізми чомусь не спрацьовують, і тоді все може статися. Ми знаємо масу гібридів серед рослин і тварин, виведених штучно чи таких, що існують як жарт природи. У давнину такі жарти траплялися частіше. Тоді живі організми були ще в стадії сотворення. Я розпочинав свій шлях у науку як переконаний дарвініст. Я й зараз думаю, що людина, взагалі-то, походить від мавпи. Але могла путатися з іншими тваринами. Тоді не існувало ще ні законів, ні моралі, ні стійких естетичних уявлень. Самці й самки різних тварин, починаючи з людини, вступали між собою в безладні статеві стосунки. Іноді масова атака на слабкі системи захисту видів давала результат, і тоді серед людей з'являлись істоти начебто й

людиноподібні, але з ознаками присутності в них спадкових характеристик, притаманних іншим представникам тваринного світу.

Тут Другий Мислитель пустив очі підлоба і розвів руками.

– Ну, якщо вже учений біолог верзе такі дурниці… – сказав він.

– Дурниці? – образився Дєвочка. – Скажіть, ви були коли-небудь на озері Тітікака?

– Де? – дивувався той.

– У Перу.

– Ну, а як ви думаєте? Як я, радянська людина, котра побувала в засланні, міг потрапити в Перу?

– А ось я, радянська людина, там побував з науковою експедицією. Ми відвідали декілька плавучих островів, попрацювали в Лімі, вивчили результати деяких археологічних досліджень. Ми знайшли масу глиняних фігурок, зліплених представниками давньоперуанських племен. Ці фігурки, явно претендуючи на адекватне відображення реальної дійсності, часто виявлялися присвяченими статевому життю тодішніх людей. Так ось, безліч цих скульптурок зображають статевий акт людини з тваринами, частіше за все – з кіньми і вислюками, результатом чого була поява маленьких кентавриків, образи яких зафіксовано в глині. Причому ці гібриди бувають більше схожі на коней, але деякі стоять ближче до людини. Моя теперішня теорія полягає в тому, що чимало людей, походячи в основному від мавп, носять у собі спадкові ознаки й інших тварин, і це, безумовно, позначається на складі їх характеру і, зрозуміло, на поведінці.

– Ну гаразд, – сказав Другий Мислитель, – не буду з вами сперечатися. Допущу, що таке могло бути колись дуже давно, але в наш час системи захисту видів, мабуть, удосконалилися.

– Безумовно, – погодився Дєвочка. – Але все-таки я вам сказав: природа і зараз здатна на все. Навіть на іще більші помилки.

Чонкін слухав ці розмови уважно і думав не про далеку давнину, а про свої власні сільські дитинство й отроцтво. Там і тоді траплялись люди, які сукуплялися з ким попало. Двоюрідний брат Митько Чонкін спав з матір'ю, Пилип Трофімов – з дружиною і з чотирма своїми доньками, а були й такі, що й з тваринами не стидалися. Конюх Григорій жив з кобилою і не приховував це, пастух Гнат користався для таких потреб козою, а безноса Манька Делюкіна, подейкували, втішалася зі своїм псом Рексом. Щоправда, потомства від цих зносин, здається, не було. Кузьма Гладишев казав йому, наче з мерином Осоавіахімом сталося чудо перетворення в людину, але Чонкін тоді сприйняв це повідомлення як побрехеньки. Зараз, наслухавшись учених людей, подумав, що правда-таки, в житті все може бути.

34

У другій половині сорокових років двадцятого століття по островах Архіпелагу ГУЛАГ пройшла чутка, чи, кажучи мовою тамтешнього народу, "рознеслась параша", начебто в підвалах Луб'янки поселилась Залізна Маска. Тобто йшлося про дуже таємничого в'язня, обличчя якого сховано під залізною маскою, як у його попередника з XVII століття, утримуваного під залізною маскою в Бастилії. Доречно сказати, обличчя того, з XVII століття, насправді ховалося не під залізною, а під парчевою маскою, що робило його життя, як нам здається, не таким жахливим, але публіка наша (світова, а не лише російська) така, що їй подавай жахіття в чистому вигляді, а напівжах лоскоче недостатньо. Що ж до нашого радянського в'язня, то, відповідно до переказів, його обличчя було закрите саме залізною маскою, при цьому про його особу казали різне, але в цілому сходилися на тому, що це був Сталін. Сталін, якого

вороги викрали і підмінили секретним народним артистом. Артист цей просто маріонетка в руках ворогів. На засіданнях він киває головою і плеще в долоні, а насправді всім заправляють вороги, які під іменем Сталіна винищують кращу частину радянського народу. Для таких чуток були реальні підстави. Вони полягали перш за все в тому, що глибока народна віра в Сталіна, в те, що він безконечно мудрий, гуманний і справедливий, ніяк не поєднувалася з тими злодіяннями, які творилися від його імені.

Отже, якщо ви припустите, наче автор усю історію з підміною Сталіна артистом Меловані висмоктав з пальця, ви будете не праві.

Хоча, повертаючись до маски, посмію припустити, що її, ні залізної, ні парчевої, взагалі не було. Але була окрема камера. І не в підвалі, а на першому поверсі. Там і утримувався в'язень під номером 37/14 БЩ, тимчасово без прізвища. Справжнього його прізвища не знав ніхто, крім, очевидно, наркома Берії. Якийсь Лапочкін Іван Спиридонович, 1921 року народження, що дожив до нашого часу, а тоді працював наглядачем у Луб'янській в'язниці, тепер, коли йому дозволили, розбалакався і нещодавно по телебаченню повідомив дещо пов'язане з цією легендою. Розповідав, що взимку чи то наприкінці сорок п'ятого, чи то на початку сорок шостого в коридор, що він його охороняв, під указаним вище номером дійсно доставили людину похилого віку кавказької зовнішності, яка при приведенні його в камеру хвицалася й кричала: "Відпустіть мене! Я – Сталін! Я вас усіх розстріляю!"

– А що, – запитав Лапочкіна ведучий, – ця людина справді була схожою на Сталіна?

– Та ні, – сказав колишній наглядач, – що ви! Який там Сталін! Я Сталіна і на портретах бачив, і живого також. Коли нас на демонстрацію водили по Красній площі, він там, на Мавзолеї, стояв серед усіх цих, ну, там Ворошилова, Молотова, Кагановича й решти. Так він же там стояв, та що ви кажете, та щоб я Сталіна не упізнав? Сталін-то був во! А цей

маленький такий, миршавий, лице наче горохом подзьобано. До того ж без вусів.

– Ну, а в камері, – запитав ведучий, – він поводився спокійно?

– Та де там спокійно! – захвилювався Лапочкін. – Гамселив у двері ногами, кричав, умовляв, прозивався. "Ти, – казав, – фашистська морда, якщо мене випустиш, я зроблю тебе полковником, а не випустиш, розстріляю". І так шумів-кіпешував, доки я не витримав. Я ж також, хоча й чекіст і витримку маю, але все ж таки не залізний.

– І що ви його, побили? – припустив ведучий.

– Ну що значить побив, побив? Ну, дав разок по шиї. А що ж поробиш, раз він по-людському не тямить?

Ясна річ, ми, намагаючись встановити подробиці цієї загадкової історії, базувалися не лише на свідченнях дідуся Лапочкіна. Нами опитувалися й інші свідки тих подій, але їх мало уже зосталося. Один колишній політичний в'язень, чиїй пам'яті важко довіряти, розповідав, що Сталін сидів зовсім не в одиночці, а в загальній камері, якраз у тій, де він перебував сам. Ця камера була заселена різношерстою публікою, включаючи есерів, троцькістів, космополітів, валютчиків і бандита на прізвисько Хан Батий. Звичайно, новенький був поселений безіменним, просто під указаним вище номером, але йому ніхто не заперечував представлятись під своїм іменем. Що він і зробив. Увійшов до камери, на нього, звісно, звернули увагу, запитали, хто такий. Він відказав:

– Я – Сталін.

Він, мабуть, сподівався справити своєю заявою переполох і, можливо, навіть повстання серед в'язнів, однак нічого подібного не сталося. Тюрма не психушка, але і в ній, надто в ті часи, всілякого

народу з різними маніями чи таких, котрі косили під психів, було предостатньо.

– Ладно, – сказав Батий, – мені, коли я минулий строк мотав, і Ленін стрічався. Оскільки, Сталін, ти в нас новенький, будеш спати біля параші. Потім, будеш старатися, просунешся.

– Тут у нас, – єхидно зауважив колишній фарцовщик Дуся Дорман, – приміром, як у вас у совдепії: безпартійні живуть на підлозі біля параші, а партійні – на нарах.

Я того чоловіка, який мені цю історію розповідав, запитував, мовляв, невже ніхто із вас не здогадався, що Сталін – це Сталін?

– Та ні, – сказав він, за плином скількох років сам тому дивуючись. – А як ми могли здогадатися? Він же був без вусів. А без вусів Сталін – це не Сталін. До того ж існував і інший, вусатий Сталін. Він сидів у Кремлі, носив вуса, стояв на Мавзолеї, виступав на особливо важливих, урочистих зібраннях, балотувався в депутати Верховної Ради…

Само собою зрозуміло, свідченнями двох стариків я не обмежився, але спроби пробитися до луб'янських архівів закінчилися повною невдачею. Пошкодував я, що не постарався зробити те саме на початку дев'яностих років минулого століття, тоді там чимало було доступнішого, тоді за півсотні доларів можна було півархіву винести, а нині… Ні, та що поробиш? Довелося нам відновлювати картину минулого, ґрунтуючись на не дуже достовірних джерелах, співставляючи суперечливі факти і користуючись власною інтуїцією і пальцем, як безконечним джерелом наших сюжетів.

35

День хилився до вечора, і за вікном Луб'янки сипав густий вологий сніг, коли до кабінету наркома держбезпеки двома наглядачами –

Лапочкіним й Івановим – було допроваджено в'язня №37/14 БЩ без маски і без вусів. Біла шовкова сорочка на ньому пом'ялася, черевики були без шнурків, а штани – без паска і без ґудзиків. Щоб вони не спадали, в'язневі доводилося тримати їх двома руками, що він і робив.

Вигляд у нього був жалюгідний. Усю ніч провів практично без сну, мерз і думав, що його розстріляють. Іноді засинав, але йому тут же снилося, що двері камери безшумно відкриваються і в них заходять прокурор, лікар і виконавець вироку. Він кричав і прокидався від власного крику. Ще вчора він уявляв собі, що він вождь народів, великий полководець, учений, корифей усіх наук і хазяїн шостої частини усієї земної кулі, себто щось на кшталт імператора.

…Ґудзики на штанах для того і були зрізані, щоби він відчував себе жалюгідним. Та й справді, хіба може людина не відчувати себе жалюгідною, коли двома руками доводиться підтримувати штани? Не може. Ще вчора він міг одним словом, одним порухом руки чи пальця привести в рух величезні армії і цілі народи, міг переселити їх з місця на місце, за тисячі кілометрів, примусити рити канали і будувати греблі, міг розстріляти будь-яку кількість людей чи виморити їх голодом, міг розпочати світову війну, а зараз він уже нічого не міг, крім того, щоб підтримувати штани, аби вони не спадали.

Конвоїри ввели його до кабінету, поставили посередині, не довівши до столу метра два з половиною, і за наказом Лаврентія Павловича негайно вийшли. Берія сидів за столом, арештант стояв посеред кабінету, Берія дивився на арештанта, доброзичливо посміхаючись, арештант дивився в підлогу, але іноді кидав на Берію погляд, сповнений жагучої ненависті.

Після тривалої мовчанки Берія сказав:

– Здраствуй, Гога!

Арештант мимоволі здригнувся й поглянув на Берію здивовано й запитально.

– Гога, я, здається, з тобою привітався, – сказав Берія.

Арештант помовчав, а потім запитав:

– Чому ти називаєш мене якимось дурнуватим іменем?

Берія заперечив:

– Хіба це дурнувате ім'я? Це дуже хороше ім'я, Гога, Георгій, Гога, що ж тут поганого?

– Поганого нічого немає, але ти знаєш, що мене зовуть інакше.

Голос наркома держбезпеки посуворішав:

– Я тебе називаю Гогою, і якщо я тебе так називаю, значить, ти і є Гога. Ти мене зрозумів, Гога?

Арештант промовчав.

Берія жваво викотився з-за столу, наблизився до арештанта і протягнув йому руку:

– Здраствуй, Гога!

– Забери руку! – сказав арештант.

– Здраствуй, Гога! – повторив нарком і так зацідив арештанту, що той звалився на підлогу і, думаючи, що його битимуть ногами, відпустив

штани і обхопив голову руками. Але його ногами бити не стали. Берія постояв над ним, а потім тихо сказав:

– Уставай, Гога, вставай.

Арештант над силу підвівся і знову ухопився за штани, щоб ті не спадали.

– Ну ось бачиш, Гога, – сказав йому Лаврентій Павлович по-батьківськи ніжно. – Мені здається, ти вже звикаєш до своєї ролі і до свого імені. Правда, Гога?

Арештант промовчав.

– Гога, я тебе запитав, чи правда, що ти звикаєш до своєї ролі і до свого імені? Ти, Гога, повинен на мої запитання завжди відповідати. Тому що якщо ти не будеш відповідати, мені доведеться запросити на допомогу людей, які, ти це знаєш, допоможуть будь-якій людині, якщо вона ще хоч трохи жива. Ти ж сам мене навчав, Гога, що якщо ми хочемо добитися від когось якихось зізнань і дуже постараємося, то навіть найзалізнішу людину ми можемо перетворити в шматок мукаючого м'яса, і вона нам усе одно скаже те, що ми хочемо від неї почути. Подумай і скажи мені, Гога, що ти мене зрозумів.

Арештант подумав. Він знав, на що здатні помічники Лаврентія Павловича, і як людина, що мислить реалістично, розумів, що краще погодитися з Берією просто зараз, аніж після того, як його перетворять в шматок мукаючого м'яса. Звичайно, він сподівався, що Беріївська авантюра провалиться. Вірив, що вірні йому люди, можливо, маршал Жуков, чи маршал Конєв, чи хтось іще, зрозуміють, що сталася жахлива підміна, і тоді… Тоді він ще подумає, як зробити смерть цього зрадника і негідника довгою і мученицькою. Але доки він у руках цього мерзотника, мерзотник може зробити з ним усе, що захоче. У цих

умовах просто нерозумно лізти на рожен. Головне зараз – холоднокровність і розсудливість. Не дати приводу скалічити себе.

– Так, – кивнув він і сказав ледве чутно: – Я – Гога, і я тебе зрозумів.

– Ось і гаразд! – зрадів Лаврентій Павлович. – Ось і чудненько. Раз ми з тобою домовилися, що ти – Гога, можна, Гога, обговорити ще деякі справи. Сідай сюди, у крісло, прилаштовуйся зручненько.

Крісло стояло біля столу для нарад, що примикав до письмового столу наркома. Берія сів навпроти і плеснув у долоні. У нашому тексті різні високопоставлені особи часто плещуть у долоні. Що поробиш? У ті часи плескання в долоні було поширеним способом привернути до себе увагу чи до чогось біля себе. Берія плеснув у долоні, і в кабінеті виникли два генерали. Берія їх попросив, вони розпорядилися, і стіл перед Сталіним прикрасився пляшкою "Хванчкари", тацею з пиріжками, тарілкою з сиром сулугуні, вазою з фруктами і коробкою цигарок "Герцеговина Флор". Берія подав знак, генерали випарувались. Берія налив вина собі і співбесіднику, сказав з усмішкою:

– Не бійся, не отруєне. Якщо хочеш, поміняймося келихами. За твоє здоров'я! – Він простягнув свій келих Сталіну, той неохоче простягнув свій. Цокнулись. Берія відламав шматок сулугуні.

– Так ось, дорогий, що я тобі скажу, – розпочав він. – Ти, звичайно, велика людина, з цим я сперечатись не буду. Але ти дуже жорстокий тиран, заради влади своєї єдиноначальної готовий на все. Ти знищив і продовжуєш знищувати дуже багатьох людей, причому часто – моїми руками. І багато людей думають, що це я такий жорстокий, це я все роблю, а ти – хороший, сидиш у Кремлі і нічого не знаєш. Насправді я тільки виконую твої накази. Я по натурі людина дуже добра. Так, я, звичайно, бабник, але не кат. Катом мене зробив ти. Ти мільйони людей загнав у колгоспи і перетворив їх у безпаспортних рабів. Народ живе в постійному страхові, а країна перебуває в глибокому застої, і нічого не

може змінитися, доки ти при владі. Я вирішив це діло виправити. Ризикуючи своєю головою, я тебе викрав і підмінив актором Меловані. Це дуже хороший актор, він навіть кращий актор, ніж я сподівався. Він так здорово тебе грає, що нікому й на думку не спадає, що він – це не ти. Ні члени Політбюро, ні навіть начальник твоєї охорони генерал Власик нічого не помітили. Тепер країною насправді керую я. Він грає роль, я керую, а ти, виходить, зайвий. Що я повинен у цьому випадку зробити? Я знаю, що б ти зробив зі мною, будь ти на моєму місці. Але я цього робити не стану. Я міг би також відправити тебе на конюшню і приставити до тебе якогось Чонкіна, щоб він возив на тобі воду і цвьохав тебе батогом. Але я і цього не зроблю, якщо ти погодишся на мою пропозицію. Я думаю, у тебе немає виходу, ти мусиш погодитися, Гога. Ти ж розумна людина, ти один з найбільших розумників на землі, ти зрозумієш, що якщо послухаєш мене, ти житимеш, і навіть дуже непогано. Якщо ж не послухаєш, мені доведеться зробити з тобою те, що ти зробив би зі мною, чи в прояві великої милості відправити тебе на конюшню і годувати вівсом. Ти мене розумієш, Гога?

– Кажи свою пропозицію, – похмуро запропонував Сталін.

– Вона проста і тобі піде на користь. Ти не просто житимеш. Ти житимеш добре. З тебе спаде цей тягар відповідальності, який ти ніс багато років…

– Кажи коротше.

– Кажу коротше. Артист Меловані грає роль Сталіна у Кремлі, а ти гратимеш роль Сталіна в театрі, але твоє наче справжнє ім'я буде Георгій Меловані. Га? Що ти про це думаєш? Чого ти так на мене витріщився?

Сталін дивився на співрозмовника незмигним поглядом. Потім його всього затрясло. Він ухопився за край столу і став повільно підводитись,

дивлячись на Берію з дикою ненавистю, і поглядом своїм він, здавалося, зараз же його спопелить.

– Стій! Стій! – закричав Берія і, перегнувшись через стіл, поклав руки на обидва плеча свого колишнього вождя і учителя, притис його назад до стільця.

– Слухай, дорогий, – сказав він, не називаючи Сталіна більше Гогою. – Ти, перш ніж гніватися і заперечувати, подумай. У Кремль ти вже не повернешся, ти ж розумієш, що я цього допустити не можу. Значить, тобі зостається альтернатива. З одного боку, ти сам знаєш що. З іншого боку, ти зостаєшся живий і здоровий і навіть граєш ту саму роль, але не в Кремлі, а на сцені, великої різниці немає. Ти там також будеш виходити, як звично, з люлькою, будеш казати якісь слова, тобі драматург Погодін напише.

– Ну що ти таке кажеш? – зітхнув Сталін. Він говорив тихо, тому що стомився гніватися. – Як я буду грати? Я ж не артист. У мене склероз, я не зможу запам'ятати слова, які мені напише твій Погодін.

– Вай-вай-вай! Подумаєш, біда велика. Не зможеш запам'ятати, не треба. Говори що-небудь. Говори, як у житті, пробач за вираз, будь-яку херню, твій любимий народ зустріне тебе і проведе овaціями. І засипле квітами.

Сталін потягнувся до "Герцеговини Флор", взяв цигарку. Коли брав, судома звела його пальці і цигарка зламалась. Він узяв другу. Рука тремтіла. Берія підніс йому сірника.

– А скажи мені, Лаврентію, – сказав Сталін і закашлявся. – А скажи мені, Лаврентію, – повторив він і, переждавши, поки пройде клубок в горлі, продовжив: – Що ти зробиш, якщо я зі сцени чи не зі сцени звернуся до народу і скажу, що я не актор Меловані, а Сталін? Ти уявляєш собі, що народ із тобою зробить? Він тебе змете, він тебе

розірве на шматки. Чи твої молодчики не дадуть мені цього сказати і пристрелять мене?

– Ой-йой-йой! – вдавано злякався Берія. – Як ти міг таке подумати? Та хто ж дозволить моїм молодцям пристрелити такого великого артиста? Ні, дорогий Гога, я нікому стріляти в тебе не дозволю. Більше того, я дозволяю тобі говорити все, що ти хочеш. Але перш ніж ти вирішиш виступити перед народом і сказати, що ти – Сталін, ти помізкуй, що цей народ про тебе подумає. І що скажуть про це наші психіатри. Про це помізкуй гарненько, дорогий Гога.

Сталін докурив цигарку і прикурив другу від послужливо піднесеного сірника.

– Ех, Лаврентію, Лаврентію! – тихо сказав він. – Ти навіть більша сволота, ніж я.

36

Наступний ранок був вибраний Лаврентієм Павловичем для другого кроку у виконанні задуманого, що не здавалося йому надто складним завданням. Після сніданку він посидів іще за столом, покопирсався загостреним кінчиком мізинця в зубах, подумав про ті приємнощі, які його очікували, усміхнувся сам до себе, плеснув у долоні і знову на блискучому своєму лімузині відправився на ближню дачу. Тут його, до його невдоволення, обшукали точно так само, як раніш, наче нічого не сталося. "Ну й правильно, – подумав він, – вони й не мають знати, що щось сталося". Особисто генерал Власик провів його до самої дачі, де у вітальні, у кріслі в кутку, з погаслою люлькою в зубах, у мундирі генералісимуса сидів такий схожий на Сталіна актор Меловані.

– Здраствуй, Коба! – радісно привітав його Берія і не стримався, підморгнув.

– Здраствуй, Лаврентію! – одізвався Меловані. Підморгувати у відповідь не став, але своєю фамільярністю трохи зачепив Лаврентія Павловича. "Але, – подумав Лаврентій, – він так і повинен себе вести, щоб ніхто нічого не зміг запідозрити".

– Вільний, – сказав Меловані Власику і повернувся до гостя: – Сідай!

І вказав підборіддям на крісло навпроти, не зробивши навіть спроби підвестися. Це знову неприємно здивувало Берію: що це він себе так розв'язно веде? Усе-таки за відсутності свідків треба пам'ятати про реальну субординацію.

– Слухай, – сказав Берія, – я тут підготував деякі указішки, а ти скажеш цьому козлу Калініну, щоб він їх негайно обнародував.

– Указішки? – перепитав Меловані. – Це що?

– Ось, – Берія протягнув співрозмовнику лист паперу. – Перший – проект указу про перейменування Ради народних комісарів у Раду міністрів. Другий – про призначення мене головою Ради міністрів.

– І це все? – запитав Меловані.

– Ні. Ось, – Берія протягнув іще папір, – це проект постанови Пленуму ЦК про обрання мене Генеральним секретарем. А це також проект постанови про обрання Сталіна, тобто тебе, Почесним головою партії. Це дуже хороша посада. Ти будеш жити в ідеальних умовах, отримувати велику зарплату і нічого не робитимеш.

– Цікаво, – пробурмотів Меловані. – Дуже цікаво. А ти знаєш, Лаврентію, яка різниця між просто головою і почесним головою? Така ж, як між государем і милостивим государем. Так ось, милостивий государю, я ваші проекти не приймаю.

Меловані постукав паперами по коліну, щоб скласти їх акуратно, листок до листка. І тут же пошматував їх.

– Що це значить? – зарепетував Берія. – Послухай, генацвале! – Два почуття оволоділи ним: обурення і розгубленість. – Ти, здається, занадто вжився в свою роль. Я тебе поставив на це місце не для того, щоб ти сам вирішував, що прийняти, що не прийняти. Я тебе поставив для того, щоб ти тільки робив вигляд, що чимось керуєш. А насправді керувати буду все-таки я. Твоє діло – тільки слухати мої підказки і робити те, що я тобі кажу.

– Ось як! – начебто засмутився артист Меловані. Він підвівся з крісла, розкурив люльку, пройшовся по кімнаті. – Значить, ти кажеш, що я занадто вжився в свою роль? – він зробив паузу і випустив три кільця диму. – А що я тобі скажу, кацо, – ужив він звернення більш зневажливе, ніж попереднє, і бадьоро труснув головою. – А я тобі те скажу, кацо, що ти правий. Я дійсно вжився в роль. Я настільки вжився в роль, що тепер відчуваю, що я – Сталін. А ти тільки Берія. Значить, керувати буду я, а ти, як і раніше, будеш робити те, що тобі скаже Сталін. Тобто я.

– Ах, ось який ти спритний! – скипів Берія. – Та що це ти собі надумав таке! Та я тебе… та я тебе… Та я знаєш, що зроблю! Я… – він поліз до кишені, де у нього звично лежав маленький дамський "вальтер", забувши, що його відняли у нього на прохідній. Але поки він нишпорив у порожній кишені, Меловані плеснув у долоні (знову плеснув у долоні, видно, без плескання ці люди ніяк обійтись не могли) – і в дверях миттєво виник все той же генерал Власик. Він уважно позирнув на того, кого вважав Сталіним, і на Берію. Берія квапливо витяг руку з кишені і став струшувати з френча випадкові крихти.

– Вам щось потрібно, товаришу Сталін? – запитав генерал тихим, скрадливим голосом.

– Потрібно, – підтвердив Сталін. – Накажи-но нам подати дві кави по-турецьки. З коньяком. З грузинським. Чи краще з вірменським. Чи навіть з французьким.

І щедро змахнув рукою.

З тих пір аж до 5 березня 1953 року державою СРСР керував народний артист Г. М. Меловані і робив це так уміло, що ніхто-ніхто не помітив підміни. А втім, відомо, що саме в цей час, тобто з грудня 1945-го і по грудень 1949 року дітей під різними приводами до рідного тата не допускали. А решта близьких до Сталіна людей підміни, як сказано вище, зовсім не помітили, тому що державна машина працювала, як і раніше. Як і раніше, шахтарі добували вугілля, сталевари варили сталь, кухарі варили суп, колгоспники отримували трудодні, діти ходили до школи, військовослужбовці вивчали біографію товариша Сталіна, а працівники Тих Кому Слід шукали, знаходили і знищували ворогів радянської влади і особисто товариша Сталіна. Деякі люди, звичайно, не повірять, скажуть, цього не може бути, скажуть, невже простий артист, який спеціальних курсів ніяких не закінчував, міг керувати державою? А я вам на це скажу, що дурне діло – нехитре. Як показала практика, державами, навіть дуже великими, хто тільки не управляв. Зустрічалися час від часу і недурні правителі, але частіше серед керуючих траплялися дурні, навіжені, недоумки, недоучки, шизофреніки і параноїки. У радянський час найосвіченіший із них навчався в університеті, але курсу не завершив, його наступник недовчився в семінарії, а далі пішли ті, хто необхідні для своїх промов слова типу "комуністичний" чи "інтенсифікація виробництва" могли вимовити хіба що під гіпнозом. Ці люди доказали, що керувати державою може, як Володимир Ілліч Ленін цинічно передбачав, навіть куховарка, а ми маємо підстави припускати, що може і кінь. Георгій Меловані все-таки був не кінь і не куховарка, а народний артист, володів даром перевтілення і взагалі талановитою був людиною. Через багато років в Америці також артист керував країною, і також цілком успішно. Звичайно, можна було б очікувати, що Георгій Меловані, як людина гуманітарної професії, опинившись випадково на найвищому посту, захоче сприяти пом'якшенню законів і звичаїв. Він

попервах і хотів сприяти. Але як тільки він надів на себе, умовно кажучи, шапку Мономаха, так відразу ж оволоділи ним манія величі і манія переслідування. Страх того, що хтось помітить підміну, опанував ним. Борючись із цим страхом, він почав усувати людей, що занадто близько стояли біля Сталіна і занадто добре його знали. Вияснивши, що начальник сталінської охорони генерал Микола Сидорович Власик регулярно веде таємний щоденник, Меловані звелів цей щоденник роздобути на короткий час, зазирнув у нього. Щоденник був цілком присвячений життю товариша Сталіна. Записи, майже щоденні, були про те, коли товариш Сталін прокинувся, що їв, кого приймав, які віддавав розпорядження, що розповідав за столом і як жартував. Усі тексти відзначалися великим пієтетом, але у свіжих записах траплялися такі рядки: "Мені іноді здається, що останнім часом товариш Сталін змінився в кращий бік – помолодів і похорошів... Учора товариш Сталін назвав мене голубчиком. Він сказав: "Голубчику, ви не могли б принести мені склянку кефіру?" Дивно, він ніколи не пив кефір і не називав мене голубчиком. Днями він цікавився, за що сидить дружина Михайла Івановича Калініна, і запитав мене, чи не вважаю я, що її вже можна звільнити. Мені здається, що останнім часом товариш Сталін не лише похорошів зовнішньо, але й став проявляти деяку не властиву йому м'якодухість до ворогів". Прочитавши цей запис, Сталін, тобто Меловані, негайно зняв Власика з посади і вирішив ніякої м'якодухості не проявляти, щоби не викликати чиїхось підозр. І дійсно, поводив себе не згірш того, кого підмінив, у тому розумінні, що був таким самим жахіттям, хоча в його роду, наскільки нам відомо, ніяких диких тварин помічено не було. А втім, ніхто не знає (наука до цього ще не дійшла), яким чином звірячі риси з'являються в характері людини і проявляються в ній. Що особливо характерно для особистостей марнославних і властолюбних, котрі жадають управляти державами, народами, арміями, як зграєю, отарою, стадом чи табуном. Коли я дивлюсь на таких людей, то думаю, а що нам відомо про їх походження? Я маю на увазі не найближчих предків, не бабусь із дідусями, не прабабусь і прадідусів, а тих людських предків із глибини віків, що не зоставили нам писемних свідоцтв свого існування. Як вони жили, з ким змішувалися, куди сім'я своє зливали і чиє приймали в себе? Колись нам Дарвін усе

пояснив, що мавпа могла перетворитися в людину. А звідкіля він знав? І хто йому це сказав? Як показують деякі дослідження, наукові, псевдонаукові, емпіричні та інші, і як не показують, у далекій давнині за законом великих чисел масові злягання кого попало з ким попало могли дати найрізноманітніші і несподівані результати. У тому числі і феномен появи найрізноманітніших гібридизованих істот. Доказати це важко, заперечити практично неможливо, але якщо поглянути на окремих представників людської породи, то в характерах тих, хто бажає нами управляти, можна помітити в одних щось вовче, в інших – кінське, в третіх – шакаляче, а в тих, хто бажає бути керованими, є щось від інших, покірніших тварин. Це ж про них написав наш великий поет:

Паситесь, мирные народы!

Вас не разбудит чести клич.

К чему стадам дары свободы?

Их должно резать или стричь.

Наследство их из рода в роды

Ярмо с гремушками да бич.

Однак облишмо поки що цю тему і покиньмо артиста Меловані на його новому поприщі, в його новій ролі, і згадаймо справжнього Сталіна, якому прийшлось грати роль Георгія Меловані. Становище, в яке потрапив цей гравець, попервах здавалося йому вельми принизливим. Тому що, граючи на сцені роль вождя народів, у театрі він був усього лише рядовим артистом. Він повинен був ходити на репетиції, вчити текст, вислуховувати зауваження режисера, іноді навіть дуже образливі.

Режисер Олексій Бочаров, у житті ввічлива людина, на репетиціях на акторів кричав, обзивав їх різними словами, Меловані від нього діставалося особливо.

– Ви повинні зрозуміти, – втовкмачував він Георгію Михайловичу, – що ви граєте не себе, а велику людину. Спробуйте собі трішки уявити себе на його місці. На місці людини, від якої залежить доля всього людства. А ви граєте якогось управдома з нарочитим грузинським акцентом і квапливими жестами. Я розумію, що вам важко піднятися вище, але постарайтесь.

Деякі актори ображалися на Бочарова, а Сталін-Меловані його терпів. У нього, як це не дивно, розвинулася не властива йому раніше терпимість до людських недоліків, слабкостей і пороків. А до ролі своєї поступово він звик і навіть став знаходити в ній особливе задоволення. Він грав Сталіна в усіх спектаклях, де була роль Сталіна, отримував хорошу зарплату, нагороджувався бурхливими оплесками, ні за що не відповідав і одного разу вирішив, що таке життя його цілком влаштовує. Але, траплялося, сп'яну раптом відпускав гальма і починав кричати тим, хто йому потрапляв під руку: "Я – Сталін! Я – Сталін!" Декотрі над ним сміялися, казали: ось до чого доводять чоловіка постійні виступи в такій ролі. Або ось до чого допився. А втім, усі вважали його тихим божевільним. Але бувало й так, що, коли він вигукував таке на вулиці, його хапали, тягли в кутузку, а то й у психушку. Однак там, після встановлення особи, перед ним негайно вибачалися, бо хоч і не Сталін, але все ж таки народний артист, виконавець ролі Сталіна, тобто теж така особа, з якою краще не зв'язуватися.

37

Напровесні 1946 року в таборі переміщених осіб оголосили, що з Америки приїхали фермери і набирають собі робітників, інакше кажучи, наймитів. Перед казармою вишикувалося до сотні чоловік. Було запропоновано тим, хто знайомий із сільським господарством, ступити крок уперед. Усі сто, включаючи "академіків" і обох мислителів,

ступнули вперед. Хоча деякі з них не могли відрізнити борону від лопати, а корову знали тільки за зображеннями на фантиках від цукерок "Корівка". Бажання не наблизитися до сільського господарства, а віддалитися від кордонів своєї батьківщини якомога надійніше примусило їх ступнути цей крок.

Очолював групу фермерів кістлявий, згорблений чоловік з обвислими вусами, задубілою зморшкуватою шкірою, в широкополому ковбойському шкіряному капелюсі. Він розмовляв сумішшю російської, української та англійської мов. Очевидно, у нього вже був досвід спілкування з претендентами на американське фермерство. Він вдивлявся в кожного, хто видавав себе за селянина, і ставив запитання "на засипку". Чим відрізняються озимі посіви від ярових? Яка різниця між віялкою і молотаркою? Скільки дійок у кози? І так далі в тому ж дусі. Чонкін слухав і дивувався.

Один із мислителів провалився на першому ж запитанні, не знаючи, чому на коня надівають хомут, а на вола ярмо.

– Тому що через роги хомута не надінеш, – пояснив екзаменатор і втратив до мислителя будь-який інтерес.

Усі хвилювались, готуючись до запитань, а Чонкін хвилювався з іншої причини і, коли екзаменатор наблизився до нього, сказав:

– Пане Калюжний, здоров!

Чоловік, до якого він звернувся, здригнувся, поглянув на Чонкіна дуже уважно й запитав:

– А звідкіля ви мене знаєте?

– Як же ж? – спантеличився Чонкін. – Ми ж із тобою в тюрязі разом сиділи, на одних нарах.

– У тюрязі? – повторив фермер. – Це шо таке "тюряга"? У тюрмі я сидів? На нарах? Ти сидів із кимось, хто виглядів так ось, як я, і звався Калюжний?

– З тобою ж сидів, – стояв на своєму Чонкін, не розуміючи, чому це пан Калюжний відпирається.

– Ні, – сказав Калюжний. – Не зі мною ти сидів, а з моїм братом Степаном. А я Петро. Ми ж із ним твінси, себто, по-руськи, близнюки. Я у тридцятому году вивтікав до Польщі, а потім до Америки. А його за мене посадовили. Іще пришили якийсь процькізьм. І коли ж це ти його видів? У сорок первому? А я вот з самих тридцятих годов нічого про нього не чував. Ну так ти шо, в Америку поїдеш?

– Ну, поїду, – сказав Чонкін, менш ніж приблизно уявляючи, що таке Америка і де саме вона знаходиться. Так Чонкін потрапив у відбірну групу практично без екзаменів.

Частина третя

Чонкін internatonal

1

Подорож від Гамбурга до Нью-Йорка була довгою і нудною. Чонкін плив на палубі "Санта-Моніки" – як йому видалось, дуже великого, а насправді середньої величини пароплава довоєнної конструкції. Пароплав увесь тремтів від напруги, але вперто рухався до далекої мети, зоставляючи за собою білі буруни і димлячи трьома високими трубами. Дим спершу піднімався чорним стовпом, потім загинався крутою петлею, опускався до самої води і нескінченним шлейфом тягнувся за кораблем.

Чонкін хоча й чув про існування морів і океанів, усе-таки не міг собі раніше уявити, що десь є такі простори, де, куди не глянь, вода, вода і нічого, крім води. У дорозі декілька разів штормило. Судно хилило з носа на корму і назад. Наче розхитувало на велетенській гойдалці. Один із тих, хто плив на "Санта-Моніці", колишній радянський моряк, сказав Чонкіну: "У нас кажуть про це так: штиває. У трюм наливає, з труби виливає". Пасажирам роздали паперові мішечки для блювотних мас, але всі вони були витрачені в першу ж добу шторму, а потім усі три палуби і трапи між ними були забльовані. Усі пасажири, подібно до учасників експедиції Магеллана чи Колумба, з нетерпінням чекали появи твердої суші. Але й суша зустріла мандрівників непривітно. Спочатку їх висадили на острові Елліс, названому тими, хто тут побував, Островом Сліз. Тут людей, котрі були при грошах, пропускали без зайвих формальностей, а не грошовитих допитували суворо, упереджено, чи не є вони колишніми нацистами або ж комуністами, чи не мають наміру вести підривну роботу, чи не сподіваються працювати по-чорному і ухилятися від сплати податків. Багатьох без пояснення причин завертали назад, тому це й був Острів Сліз. Але Чонкіну пофартило. За допомогою пана Калюжного він випробування пройшов і невдовзі опинився на кукурудзяній фермі в штаті Огайо.

2

Минуло п'ятнадцять років... Життя Чонкіна разюче змінилося. Людям, які не пережили того, що випало на долю нашого героя, важко собі уявити, як могла така нутряна російська людина прижитися в такій чужій їй країні, як Америка. А ось і прижилась. І дуже навіть прижилась. Як американська картопля пристосувалася до російського ґрунту, так російська людина Чонкін пристосувалася до ґрунту американського. У минулому житті, скільки його не вчили, не зумів він засвоїти науки стояти по стійці "струнко", повертатися через ліве плече (а чому не через праве?), запам'ятати, що таке план ГОЕЛРО і які посади обіймає товариш Сталін. А тут потрапив у природні для себе умови і швидко розібрався, що й до чого. Можливо, тільки тут він відчув себе повноцінною людською одиницею.

Раніше йому не довіряли нічого, крім правити кіньми. У пана Калюжного жодного коня не було, зате мав він два трактори, два комбайни і два автомобілі – легковий і вантажний. Не перестаючи дивуватися собі самому, Чонкін освоїв усю цю техніку і навіть проникся до себе певною повагою, що не переходила, втім, певної межі. Що стосується англійської мови, то середній селянин, як підрахували деякі дослідники, обходиться запасом у триста-чотириста слів. Приблизно цією кількістю врешті-решт оволодів і Чонкін. А оскільки він знав іще триста-чотириста російських слів, то на тлі сусідів міг би зійти за поліглота. Тим паче, що ці дві мови з'єдналися і були присутніми в його мовленні в змішаному вигляді.

Жили вони утрьох: пан Калюжний, його дружина Барбара, привезена ним із Канади, і Чонкін, якому відвели частину будинку з окремим входом, туалетом і душем. Кухня у нього також була своя, але харчувалися вони гуртом, ситно і одноманітно. Уранці Барбара готувала омлет, чи кукурудзяні пластівці з молоком, чи запечений у духовці червоний грейпфрут і каву без кофеїну. Удень мужчини брали з собою пластмасові коробки з сосисками чи гамбургерами, щедро политими кетчупом, увечері вдома їли кукурудзяну кашу з молоком чи сир, який називали тут фермерським. Спиртного не пили зовсім. До їжі Барбара подавала просту воду з льодом. Улітку працювали зранку до ночі, взимку дозволяли собі розслабитися і по вечорах грали в карти, а коли з'явився телевізор, сідали з попкорном до екрана і, жуючи його, дивилися старі фільми.

По неділях їздили вони за дванадцять миль до церкви (пан Калюжний казав: "в церкву"). Там отець Майкл (на основній роботі – пожежник) читав проповіді й служив молебні, зовсім не турбуючись про будь-які обряди, правила і канони. Молебні були про справи і турботи своїх прихожан, про їхнє здоров'я, здоров'я їхніх рідних, друзів і знайомих, про здоров'я і благополуччя їхніх улюблених тварин, включаючи собак, котів, корів, кіз, баранів і коней.

Чонкін так вріс в американське життя, що воно невдовзі стало здаватися йому єдино природним і нормальним. А Росія не тільки віддалилась від нього географічно, але й душевна прив'язаність його до своєї батьківщини чим далі, тим більше слабшала. З плином часу він думав про Росію все менше і менше, тим паче що й привід траплявся не часто. У домі був репродуктор, який передавав в основному тільки місцеві новини, розпочинаючи з пожеж, аварій, убивств і самогубств. Убивства і самогубства, щоправда, траплялися вкрай рідко, бо народ тут жив простий, здоровий душею й тілом, не схильний до депресій і з нормальною мораллю, засвоєною від народження. Не всі фермери читали Святе Письмо, не всі могли сформулювати правила своєї поведінки, але всім совість підказувала, що не можна убивати, красти, брехати, лжесвідчити, і до перелюбу ставилися не схвально. У американській провінції тих часів (та й у наш час трапляється) будинків не зачиняли і не уявляли навіть, що хтось може увійти і взяти чуже. Там Чонкін жив із місцевими людьми і місцевими інтересами, нічого не знаючи про те, що відбувається на батьківщині. Але про смерть Сталіна свого часу дізнався від фермера Тімоті Паркера, якому сказав про неї Джессі Кларк, котрий регулярно читав газету "Голос села". Потім Чонкін сам почув про це по радіо і здивувався, що навіть такі люди, як Сталін, іноді помирають.

Смерть Сталіна породила велику скорботу всього радянського народу, смертельну тижбу на Трубній площі і пожвавлення у стані західних радянологів, які між собою тримали парі, хто займе місце Сталіна: Берія, Маленков чи Молотов? Деякі з них висловлювали підозру, що радянський владика помер не своєю смертю. Підозри ті виникли тоді, але висловлюються й дотепер, і найбільшим підозрюваним є, звичайно ж, Лаврентій Павлович Берія. І не дарма. Він більше за інших боявся живого Сталіна, одного і другого, і, можливо, більше за інших сподівався на захоплення звільненого трону. Деякі дослідники вважають, що не тільки Берія був зацікавлений у смерті радянського вождя, але й інші його соратники, включаючи Молотова, Маленкова, Кагановича і Хрущова. Існує також версія, що можливі учасники замаху діяли не тільки заради власного порятунку, але й для порятунку світу.

Як стверджують деякі вчені, є підстави припускати, що Сталін чи той, хто, сидячи в Кремлі, називав себе цим іменем, до початку п'ятдесят третього року зовсім уже впав у глибоку параною і, розуміючи, що життя його завершується, задумав не покидати його сам-один, а забрати із собою якомога більше людей. Можливо, навіть увесь світ. З цією метою він задумав увергнути людство в Третю світову війну. Першим кроком до війни повинна була стати депортація євреїв, призначена на 5 березня 1953 року. Вона викликала б обурення в усьому світі, різке загострення міжнародної обстановки, суперечки з американцями, взаємні погрози, а за погрозами могли б настати і дії. У те, наскільки всі ці версії серйозні, ми вдаватися не будемо, але у нас є ще одна, додаткова версія, яка не заперечує жодну з перерахованих.

3

Щоби вникнути в наші міркування, варто згадати про відвідання Сталіним чи лже-Сталіним, інакше кажучи, тим Сталіним, який до того часу реально правив країною, 28 лютого Московського театру драми (МТД). Напередодні, 27 лютого, він у черговий раз дивився "Лебедине озеро", а на наступний день намітив переглянути разом зі своїми соратниками фільм "Відплата". Але коли повертався з Великого театру в Кунцево, свій рішенець поміняв, чому сприяв Лаврентій Берія, який їхав із ним в одній машині. З тих пір як ці два чоловіки вияснили, хто з них головний, Берія усвідомив, що ніякого іншого виходу в нього немає, і повернувся до своєї звичної ролі відданого друга, соратника і наперсника товариша Сталіна. Однак інтриги свої продовжував плести, але з більшою обережністю, ніж раніше. Меловані довіряв Лаврентію ще менше, ніж справжній Сталін, і про всяк випадок Міністерство держбезпеки передав якомусь Ігнатьєву. А Берії доручив керувати атомною промисловістю, вважаючи її таким самим провальним ділом, як сільське господарство. Але все-таки він був тільки артистом і інтригами вищої складності в достатній мірі не оволодів. Він не зрозумів, що Ігнатьєв є людиною, підсунутою йому Берією, точно так само, як Іван Хрустальов, що замінив нещасного генерала Власика, оббреханого, зміщеного з посади і зрештою ув'язненого за кримінальним

звинуваченням. Сталін справжній, звичайно, Берію розкусив би, а несправжній зостався в душі артистом і тому дозволив залишитися підступному лиходію біля себе.

Так ось, 28 лютого Лаврентій Берія визвався провести товариша Сталіна після спектаклю додому, щоб по дорозі обговорити майбутню депортацію євреїв і очікувану в зв'язку із цим бурю народного гніву. Але бачачи, що Сталін після переглянутого спектаклю знаходиться в надто благодушному для такого обговорення настрої, вирішив цю тему відкласти і продовжити розмову про мистецтво. Тим паче що і привід тут же й знайшовся. Коли проїжджали по Арбату, Берія побачив афішу і звернув на неї увагу Сталіна. Афіша сповіщала публіку про те, що завтра в МТД відбудеться спектакль за п'єсою лауреата Сталінської премії драматурга Михайла Погодіна "Сталін у жовтні". Роль товариша Сталіна виконує народний артист СРСР Георгій Меловані.

– Це що ж, – спохмурнів лже-Сталін, – культ особи дійшов уже до такого маразму, що у відомому творі Леніна заміняють Сталіним?

– Ні-ні, – заперечив Берія. – Ні в якому разі. "Ленін у Жовтні" – це Ленін у жовтні сімнадцятого року. А тут мова йде про жовтень сорок першого. Ти, звичайно, добре пам'ятаєш, Коба, що було в жовтні одна тисяча дев'ятсот сорок першого року?

– Так, звичайно, – пожвавішав Коба, – я, звісно, добре пам'ятаю. У жовтні сорок першого року я був у місті Куйбишеві і там познайомився з однією такою співачечкою...

– Пробач, дорогий Коба. Дозволь мені тебе перервати. Мені здається, ти трохи плутаєш. У Куйбишеві був актор Меловані, а ти, товаришу Сталін, із властивою тобі незвичайною мужністю зостався у Москві і своєю особистою присутністю надихав на подвиг наших воїнів, які обороняли Москву.

– Ах, так-так, правильно, – поквапом погодився Коба, – у той час, коли актор Меловані волочився в тилу за співачками, я, товариш Сталін, із властивою мені мужністю… Ти мені можеш нагадати, як це було?

– Чому я? – стенув плечима Берія. – Завтра субота. Можна відпочити трохи від повсякденної роботи, розважитись і подивитись, як зображають цей час драматург Погодін, артисти театру МТД і наш головний, так сказать, – і він хихикнув, – народний артист.

Сталін спочатку трохи напружився, спробувавши зрозуміти, чи не приховується за пропозицією Лаврентія якась каверза. Подивився на нього уважно. Берія відповів йому незмигним зустрічним поглядом чесної людини.

– А що? – сказав Сталін, і в його очах загорівся пустотливий вогник. – Давай спробуємо і подивимося, що там робить наш народний артист. Шекспір, Лаврентію, казав: "Увесь світ – театр, і люди в нім – актори". Але одна справа грати просто в житті. А інша річ – на сцені. Навіть самого себе не кожен може зіграти достовірно. Ось уяви собі, щоб тебе випустили на сцену, щоби ти, Берія, зіграв роль Берії. Ти думаєш, ти зіграєш? Ні. Ти так зіграєш, що будь-який глядач скаже: ні, це не Берія.

– Але чому ти так думаєш, Коба? – образився Лаврентій Павлович. – Звідкіля ти знаєш, Коба, що в мені не гине геніальний актор?

– Ні, Лаврентію, – похитав головою Сталін. – Ніхто в тобі не гине. Ти лиходій. А геній і лиходійство, як Пушкін казав, не дуже-то сумісні. Але завтра ми подивимося на іншого лиходія і вирішимо, правим був наш великий поет чи не правим.

Результатом цієї розмови була поява наступного ранку в МТД людей у цивільному, які спричинили там великий переполох. Оглянули всі входи і виходи, один із них завважили зайвим і звеліли забити цвяхами. Перевірили список усіх учасників спектаклю, включаючи помічника

режисера, адміністраторів, білетерш, освітлювачів і робітників сцени. Завідувача постановочною частиною звеліли від роботи тимчасово відсторонити через єврейське прізвище. Розпорядились залишити в партері тридцять місць для співробітників охорони. Режисер-постановник, переляканий до смерті, провів спеціальну нараду з трупою, потім окремо переговорив із виконавцем головної ролі.

– Георгію Михайловичу, – сказав він, нервуючи. – Дуже вас прошу, завтра ні краплі в рот і підійдіть до справи дуже серйозно. Я знаю, що товариш Сталін дуже цінує вас як артиста. Так ось, я вас дуже прошу, постарайтесь оправдати довір'я товариша Сталіна. Завтра ви повинні зіграти так, щоби товариш Сталін повірив у ваш образ, повірив, що ви – це він.

– Запевняю вас, – всміхнувся лже-Меловані, також цілковито схвильований, – товариш Сталін дуже навіть повірить, що я – це він.

Хоча каси продали тільки чверть білетів, зал був заповнений на сто відсотків за рахунок секретних агентів і пригнаних із заводу "Серп і молот" так званих "передовиків виробництва". Тобто людей, які на виробництві працювали рідко, бо, наділені особливою довірою начальства, були регулярними посланцями на казенні мітинги, демонстрації, конференції, засідання, наради, де висловлювали народні радощі з приводу, скажімо, перевиконання виробничих планів чи гнівалися на міжнародних імперіалістів за те, що ті іще живі.

4

Того дня був сильний снігопад, і декілька спеціальних машин до самого вечора розчищали сніг перед театром. Рівно за п'ять хвилин до спектаклю до службового входу підкотили один за одним кілька довгих чорних лімузинів. З них вийшли Сталін, Берія, Хрущов, Маленков і Булганін. Їх провели в ложу, і спектакль негайно розпочався.

Спочатку показали великий літак. Механік і моторист готували його до польоту. Моторист сказав, що він чув, нібито на літакові повезуть в далекий тил якусь дуже важливу персону, можливо, навіть Сталіна. Механік заперечив, що Сталін не та людина, яка в скрутну хвилину покине нашу столицю напризволяще. Моторист згадав Кутузова, який колись Москву залишив французам і тим самим їх погубив. Механік погодився, але нагадав мотористу, що, по-перше, у 1812 році Москва не була столицею, а, по-друге, Кутузов – це все-таки один із царських воєначальників, а Сталін – єдиний і незамінний вождь усього прогресивного людства.

Декорації змінилися, і на сцені з'явились інші люди – учасники засідання Державного Комітету Оборони. Вони говорили про критичний стан на фронті, про те, що німці підступили упритул до Москви, про евакуацію в Куйбишев заводів, фабрик і державних установ, а ведучий засідання Лаврентій Берія (артист Квантурія) запропонував у першу чергу вивезти з Москви товариша Сталіна як найважливішу цінність. Усі члени ДКО погодилися з Берією і ухвалили просити товариша Сталіна негайно покинути Москву. У цей час на сцені з'явився сам товариш Сталін, який повинен був вислухати пропозицію і потому з легким грузинським акцентом гордо відповісти, що коли буває особливо важко, товариш Сталін поля бою не покидає. Але він іще не встиг нічого вислухати і нічого сказати. Він тільки вийшов на сцену, і публіка забіснувалась. Увесь зал в єдиному пориві зірвався на ноги, глядачі стали бурхливо аплодувати тому, хто вийшов. Сусіди по ложі другого Сталіна позирнули на нього і також зірвалися. Заряджений ними, підвівся і він. У залі розпочалась така овація, що, здавалося, заваляться стіни театру. Пролунали вигуки "Браво!" і "Великому Сталіну ура!". Тут глядачі побачили в ложі другого Сталіна, повернулися до нього, потім знову до того, що на сцені, і знову до того, що в ложі, і так вертілися весь час з істеричними вигуками, і це був стихійний сеанс масової шизофренії.

Потім спектакль продовжився. Сталін ходив по сцені, курив люльку, промовляв щось занудне, літак стояв, даремно очікуючи свого

пасажира, ополченці вишиковувалися в черги до військкоматів, потім вони ж із піснею "Вставай, страна огромная" йшли через Красну площу просто на фронт, а товариш Сталін проводжав їх, стоячи на Мавзолеї. Кожну його появу публіка зустрічала бурхливо. Вона зривалась на ноги, вищала, відбивала собі долоні, впадала в істерику, потім поверталась до ложі і переадресовувала свій екстаз в її бік.

Якби показати ту, вже забуту, п'єсу сьогоднішньому глядачеві, то він навряд чи досидів би до середини першої дії. Та й тоді публіка не надто вже на неї товпилася. Однак присутність на спектаклі одразу двох Сталіних, справжнього і того, що грав роль справжнього (а хто з них який, публіка, вже нашпигована різними чутками, точно не знала, але в душевному пориві різниці не робила), – ось що стало причиною масового божевілля. Коли той Сталін, що був на сцені, вийшов на неї для проголошення свого останнього монологу, публіка нагородила його черговою порцією бурхливих оплесків і знову повернулася до ложі. Але там уже нікого не було.

Другий Сталін, а потім усі його соратники так тихо покинули ложу, що майже ніхто й не чув. Одяглись у кабінеті директора. Директор з провинною посмішкою запитав:

– Товаришу Сталін, вам не сподобався спектакль?

– Сподобався, – відповів товариш Сталін. – Сподобався, але не дуже.

– А чи не хочете ви, – посміливішав директор, – зробити якісь зауваження виконавцю, товаришу Меловані?

– Ні, – сказав Сталін, – особисто не хочу. А ви йому передайте, що гарно грає. Достовірно. Дуже добре вжився в роль. Так грає, що я й сам не розумію, хто із нас справжній.

Його оточення зайшлось голосним реготом. Він зиркнув на них похмуро, і вони змовкли. Вони зрозуміли, що, хоч він і жартує, настрій у нього такий, що краще триматися подалі.

Настрій у нього й правда був чорніший чорного. По дорозі в Кунцево він увесь час штовхав водія у спину і кричав:

– Жени! Жени! Жени!

Це було дивним. Звичайно він дорожив своїм життям і швидкої їзди не любив. Колишні його проїзди, або, точніше, їх проїзди, обидвох Сталіних, першого і другого, по Москві були нешвидкими, величними й урочистими. Поет Слуцький відобразив їх віршем "Бог ехал в четырех машинах". Зараз машин було набагато більше, бо за чотирма його машинами слідували соратники – кожен з окремою своєю охороною. Шурхотіли шини, завихрювався сухий передвесняний сніг, міліціонери не встигали перекривати світлофори й істерично свистіли в усі свистки.

Він усівся на задньому сидінні, збуджений надзвичайно. Театр спричинив бурю в його душі. Зараз він думав, що здійснив у житті непоправну, фатальну помилку: взявся грати роль, яка йому не під силу і не до душі. Хоча не взятися за цю роль він не міг, йому нав'язав її ця сволота Лаврентій. Але й він сам попервах спокусився. Чи вистачить таланту зіграти так правдоподібно, щоб ніхто не дізнався і не запідозрив? Вистачило, і це тішило його самолюбство. Зажадав насолодитися владою. Насолодився, упився, але як тільки взяв її на себе, вона звалилась на нього важким, нестерпним тягарем. І з кожним днем давила усе більше. Важка ти, шапко Мономаха! Тепер зрозумів: ні, це не фраза.

Влада його була безмежна. Завиграшки він міг вирішити долю окремих осіб і мільйонів людей, і чим далі, тим більше користувався цією можливістю. Йому це подобалося, і це ж вкидало його в зажуру. Одним словом, натяком, порухом пальця, кивком голови він міг привести в рух

мільйонні маси. Будь-якого зі своїх підданих він міг підняти на недосяжну висоту, скинути з неї, нагородити ні за що і ні за що знищити. І він користувався цією можливістю, наче б супроти своєї натури, але все частіше і в усе більших масштабах. Віддалив від себе соратників. Перемішав їх у ЦК з нікому не відомими особами. Поміняв багаторічного начальника своєї охорони, заохотив по всій країні цькування євреїв і намітив на 5 березня їх депортацію. Але чим далі і ширше користувався він своєю владою на зло для людей, тим більше зло відчував на собі. Страх, що за все ним зроблене йому відплатиться, проник в його душу і повністю нею заволодів. Він боявся пострілів з-за рогу, отруєної їжі, суду народів, та й Божого суду не виключав. Цей страх ставав усе нестерпнішим. Він терзав його невпинно вдень і вночі. Уночі, якщо не спав, йому марилось, що хтось безтілесний входить до його кімнати, аби убити, задушити, втопити. А коли спав, то знову ж таки його терзали кошмари, після яких він вставав змучений, пожмаканий і жовтий, з гарячковим блиском в очах і бажанням вирвати комусь печінки.

У цей же час справжній Йосип Віссаріонович Сталін, в черговий раз зігравши самого себе, пішов у гримерку. Дістав із тумбочки почату пляшку і квашений огірок. Налив повний гранчак. Випив, закусив, змив грим, зняв і поклав у ящичок під дзеркалом накладні вуса. Перевдягнувся. Додав іще ковток і, попрощавшись з іншими персонажами спектаклю, пішов угору по вулиці Горького в філософськи піднесеному настрої. Згадував приїзд свого двійника і всієї камарильї, члени якої вважаються вождями, людьми, наділеними великою владою. А насправді вони, як це було дуже помітно збоку, найжалюгідніші і найбезправніші люди. Холуї. Людина, яку вважають їхнім вождем, може будь-кого з них принизити, образити, дати щигля по носі. Будь-кого може ув'язнити, розстріляти чи відправити в табір його дружину. Жодна людина із найпростіших не живе таким жахливим життям, як ці. Вони стоять на трибуні Мавзолею, їх портрети розвішані по всій країні, люди думають, що це вожді, небожителі, а вони просто ніхто. Тля. Жалюгідні раби і підлизи! Вони в'ються довкола свого пахана, з благоговінням вислухаючи кожну вимовлену ним банальність. Голосно і майже

натурально (могли б грати на сцені) регочуть після кожного сказаного ним плоского жарту. А самі (це видно навіть зі сцени) ненавидять його і чекають, коли він відкине копита. І він, по суті, раб обставин. Завжди повинен бути напоготові, не довіряти нікому з тих, хто входить в число найдовіреніших, не вірити їхнім словам, намірам, порухам і посмішкам. Його гірка доля – завжди зірко стежити, щоб не зійшлися, не змовилися застрелити його, отруїти, прибити попільницею, задушити подушкою. Але як зрозуміти, що у них у кожного зокрема і в усіх разом на умі? Поки він був у Кремлі, його завжди мучили невідступні підозри, наслідком яких була манія переслідування. Він звільнився від неї, коли перетворився з вождя в лицедія. Тепер він вільний від влади і від страхів.

Він іде по вулиці, він нікого не боїться, він нікому не потрібен, і це щастя – бути нікому не потрібним!

5

Об одинадцятій ночі вервечка чорних авто підкотила до воріт уже змальованої нами дачі. З них висипались однаково вгодовані люди в темних пальто з сірими каракулевими комірами і шапками з того ж хутра. Вийшов і хазяїн дачі в маршальській шинелі й кашкеті.

Начальник охорони доповів, що на дачі все гаразд, караул в повному складі несе службу.

– Добре, – сказав хазяїн і повернувся до людей, що приїхали разом із ним: – А ви чого приїхали? Куди це зібралися?

Серед прибулих виникло замішання. Вони притискалися один до одного, не знаючи, як себе поводити і що відповідати. Сміливішим за всіх, звісно ж, виявився Лаврентій Павлович. Він виступив наперед:

– Дорогий Коба, ти ж сам запрошував нас на вечерю.

– Я передумав, – відповів мнимий Коба. – Мені надокучили ваші противні пики. А твоя, Лаврентію, пика – особливо. Забирайтеся геть!

Його соратники знали своє місце. І знали, як поводитися в таких випадках. Вони негайно розсіялися по машинах і розтанули в них, безшумно прикривши дверцята. І машини тихо, немовби навшпиньках, одна за одною потонули в темряві.

Увійшовши в дім, Сталін скинув шинелю на тумбочку, що стояла у вітальні, підійшов до дверей однієї з чотирьох спалень. До нього підскочив новий начальник охорони Іван Хрустальов:

– Товаришу Сталін, які будуть розпорядження?

– Забирайтеся всі геть! – сказав Сталін.

І зачинився в кімнаті. Що було далі, деталей не знає ніхто. Охоронці, які залишилися за дверима, чули, як він ходив по кімнаті незвичними для нього швидкими кроками. Двері були зачинені наглухо, але десь згори крізь вузьку щілину проникала ледь помітна смужечка світла і запах диму цигарок "Герцеговина Флор". Було тихо. Однак о другій годині ночі таємно встановлена Берією служба прослуховування телефонів зафіксувала розмову, яка нам видалася б дивною, якби ми не знали, у чому справа.

Дзвінок був від товариша Сталіна з Кунцево актору товаришу Меловані. Ось повна розшифровка розмови, яка відбулася:

С.: Доброго вечора!

М. (невдоволено): Який вечір? Уже третя година ночі.

С.: Вибачте, але я знаю, що ви пізно лягаєте. Я також. Ви знаєте, хто з вами розмовляє?

М.: Здогадатися неважко.

С.: Так, мабуть. Я сподіваюся, ви ще пам'ятаєте мій голос по старих фільмах.

М.: Ну то й що?

С.: Хочу вам сказати, що ви сьогодні чудово грали.

М. (не без іронії): Приємно чути від професіонала.

С.: У вас тільки один недолік. Ви своєю грою затьмарюєте усіх інших, і це неправильно. У злагодженому спектаклі дуже талановитий актор повинен стримувати себе і не надто переважати інших. Але у вас такий талант, що ви завжди будете виділятися.

М.: Це не талант, а характер. Я завжди був лідером.

С.: І прагнення до лідерства у вас збереглося?

М.: Не знаю. Може, й так.

С.: А скажіть, будь-ласка, як би ви поставилися до того, щоб ми знову помінялись ролями (тривала пуза). Чому ви мовчите?

М.: Це серйозно?

С.: Можна вважати, що так.

М.: Можна вважати чи серйозно?

С. (після тривалої паузи): Дуже серйозно.

М.: Тоді я повинен подумати. Ви не міняли номер прямого телефону? Я подумаю і зателефоную.

Через півгодини в спальні начебто Сталіна пролунав дзвінок. Його чула охорона. Сталін узяв слухавку і у відповідь на своє "алло" почув одне слово: "Нет!"

6

Далі все відомо. Або нічого не відомо. Тому що свідоцтв багато, але достовірних – жодного. Якщо скласти всі показники докупи, то справа була так. Звичайно Сталін, справжній чи підмінений (різниці немає), лягав пізно і пізно вставав. Тому, коли двері його кімнати не відчинилися об одинадцятій ранку, о дванадцятій, о першій і другій після полудня, ніхто стурбованості не проявив. О шістнадцятій начальник охорони Хрустальов і його помічник Лозгачов багатозначно перезирнулися, але жодними словами не обмінялися. О сімнадцятій Лозгачов сказав:

– Здається, товариш Сталін усе ще відпочиває.

Він ніколи не сказав би: товариш Сталін спить, оскільки припускалось, що товариш Сталін не спить ніколи.

Начальник відповів, що у товариша Сталіна був учора особливо важкий день: робота, театр, розмови по телефону.

Обидва зітхнули, поспівчувавши товаришу Сталіну, і замовкли іще на годину. О вісімнадцятій десять Хрустальов сказав Лозгачову:

– Запитай у товариша Сталіна, чи не треба йому чого.

На що Лозгачов відповів:

– Ти начальник, ти й запитай.

На що начальник сказав:

– Я начальник, а ти – підлеглий, повинен безумовно виконувати те, що я тобі кажу.

На що підлеглий висунув вимогу:

– Тоді підпиши письмовий наказ розбудити товариша Сталіна.

Але начальник заперечив:

– Не розбудити, а запитати, чи не потрібно йому чогось.

На що підлеглий погодився:

– Напиши: запитати, чи не потрібно чогось. І підпиши.

На що начальник махнув рукою і сам пішов запитувати товариша Сталіна, чи не потрібно йому чого. Замість відповіді почув мукання. Автоматичні двері були заблоковані зсередини, а зовні були відчинені за допомогою сокири. Зламавши двері, начальник і помічник побачили жахливу картину. Товариш Сталін лежав на голій підлозі, обісцяний, і щось мукав. На тумбочці стояла надпита пляшка "боржомі", а в руці мукаючий тримав склянку. Так актор Меловані приступив до виконання своєї останньої ролі в трагедії "Смерть товариша Сталіна".

Усім відомо, хто був у цей час в країні і хто не був, що похорони начебто Сталіна ознаменувалися жахливим стовпотворінням, в результаті якого десятки людей були розчавлені один одним чи загинули під копитами коней кінної міліції. Ті ж, кому вдалося дістатися гробу, відзначали, що Сталін лежав як живий, виглядав значно

молодшим для свого віку і взагалі був схожим на артиста Георгія Меловані у фільмі "День Перемоги". Таким багато хто його і запам'ятав. Портрети такого Сталіна потім його шанувальники возили на лобовому склі своїх автомобілів, носили на демонстраціях у дев'яностих роках XX століття, а декотрі носять досі і довго іще носитимуть.

Зрозуміло, товариші Сталіни, що справжній, що мнимий, обидва є другорядними персонажами нашої оповіді і тому, як нам здається, займають тут занадто багато місця. Але раз вже ми прослідкували долю мнимого до самісінького кінця, то варто хоча б побіжно доказати історію і справжнього. Зі складними почуттями сприйняв він смерть свого двійника, тижбу на Трубній площі і поведінку своїх колишніх соратників. Після нічної телефонної розмови з Меловані він не відчував до нього зла, а тепер навіть і пошкодував, що цей чудовий артист помер так рано, у шістдесят років, і навряд чи власною смертю. А якби працював у театрі, міг би ще пожити. Істинний Сталін розумів, що Берія виявився обманутим і що цей обман він Меловані, звичайно, пробачити не міг. Пробачивши, він був би не Берія. Пізніше до Сталіна дійдуть чутки про те, як реагували на його смерть його невірні і підлі соратники. Берія, як тільки лже-Сталін віддав Богу душу, закричав, торжествуючи: "Тиран мертвий!" Знаменита фраза "Хрустальов, машину!" – була другою. Підозри Сталіна відносно Берії і решти справдилися негайно.

7

Мертвий лже-Сталін ще лежав у Колонному залі, коли в театр МТД з'явився інструктор ЦК КПРС Фелікс Розторопний. Прізвище його виявилося дуже вже красномовним, бо саме розторопність була метою його візиту. Подивившись старий заїжджений спектакль "Не в свої сани не сідай", Розторопний у директорському кабінеті зібрав кількох чоловік, включаючи директора, головного режисера, деяких провідних артистів, і сказав, що в репертуарний план театру слід внести деякі зміни.

– Ось, наприклад, – сказав він, тицьнувши пальцем в афішу, – "Сталін у жовтні" у вас іде шість разів. При тому, що спектакль мало відвідуваний, не касовий.

– Але, – спробував заперечити директор, – це ж усе-таки спектакль про товариша Сталіна. Він, між іншим, висунутий на Сталінську премію.

І раптом боязко запитав:

– Хіба у нас змінилося ставлення до товариша Сталіна?

– Змінилося, – твердо сказав інструктор. – Сталін для нас зостається видатним державним діячем, але ви самі добре розумієте, що заслуги його значно перебільшені.

У цій розмові вперше офіційною особою було вимовлено словосполучення "культ особи". Усі учасники цієї маленької наради перезирнулися і сильно задумалися, вражені. Подав голос тільки артист Меловані.

– А скажіть, будь-ласка, – запитав він з більш помітним, ніж раніше, грузинським акцентом, – це думка, що заслуги товариша Сталіна сильно перебільшені, це ваша особиста думка чи це думка вищого партійного керівництва?

– А як ви думаєте, товаришу Меловані? – відповів йому Розторопний не без насмішки. – Можете ви собі уявити, що я, рядовий інструктор ЦК, посмів би змінювати політику партії?

– Значить, ваша думка, – продовжував артист, – це не ваша думка, а думка наших вельмишановних вождів, думка товаришів Берії, Хрущова, Маленкова, Булганіна і так далі.

– Цілком вірно, – погодився Розторопний, – це думка всього Політбюро, тобто думка партії, яку нам із вами треба виконувати незаперечно.

Можна собі уявити, з яким настроєм товариш Меловані повертався додому. Думаючи про своїх нещодавніх соратників, він переконався, що його підозри підтвердилися в найгіршому вигляді. Не встиг їхній вождь (себто той, кого за вождя вони вважали) віддати Богу душу, як вони не тільки ринулися ділити владу, напевне (як же без цього?), вгризаючись один одному в горло, але й викривати найпідлішим чином його, що іще не застиг. Ще декілька днів тому вони зазирали йому в рот, вони кожен його вислів, найбанальніший, оголошували геніальним прозрінням і вершиною людської думки. Вони називали його найбільшим мислителем, гуманістом, корифеєм усіх наук і другом дітей. Він міг робити з ними що завгодно. У Калініна і Молотова одібрав дружин і загнав у табір, Хрущова примушував танцювати гопака. Об лисину Постишева витрушував люльку. Берію хапав за носа. Ніхто з них, позбавлених почуття простої людської гідності, жодного разу не висловив навіть найменшої образи. Вони поводилися як віддані пси. Вони клялись йому, що готові віддати за нього життя без найменших вагань. "Сволота", – гірко думав він. Йому одного дня вистачило б. Він їх усіх розстріляв би, повісив, розіп'яв. Він піддав би їх найстрашнішим тортурам, які тільки можна собі уявити. Але що ж, він нічого не міг вдіяти. Не міг повернутися в Кремль, не міг нікого ні розстріляти, ні повісити. Міг тільки напитися.

Цього вечора деякі перехожі на вулиці Горького звернули увагу на старого чоловіка, який ішов і плакав голосно, ридаючи. Люди з подивом озиралися на нього, не впізнаючи в ньому ні Йосипа Сталіна, ні Георгія Меловані. По дорозі він купив у єврейському ресторані "Якір" пляшку горілки. Удома випив її майже до дна і заснув одягнутий.

Прокинувся у своїй спальні на кунцевській дачі в невизначений час доби. Не зважаючи на зашторені вікна, в кімнаті було світло, але світло йшло не від люстри і не від бокових світильників, а невідь звідки. На

його подив, утім, доволі слабкий, в кімнаті він був не сам. Крім нього тут були Берія, Хрущов, Маленков і Булганін. Берія стояв перед відкритим сейфом, діставав із нього один за одним якісь папери, проглядав і жбурляв на підлогу, бурмочучи щось собі під ніс. Хрущов, зсунувши на потилицю солом'яного капелюха, сидів у плетеному кріслі і гриз кукурудзяний початок. Він водив початком туди-сюди, наче грав на губній гармошці, залишаючи неакуратні сліди на обох щоках і ронячи зерна на підлогу. Сама по собі ця наглість – сидіти в спальні Сталіна і гризти кукурудзу – була обурливою, але понад усе обурило Йосипа Віссаріоновича те, що цей самозванець сидів у його кітелі з двома золотими зірками, недбало накинутому на плечі. Маленков диктував Булганіну текст, щось відносно легкої промисловості, якій треба надати перевагу перед важкою. Усі вони були зайняті своїми справами і не відразу помітили, що вождь прокинувся. Першим помітив це Маленков. Він штовхнув Булганіна, Булганін ударив по руці Хрущова, початок вилетів у нього з рук і вдарив у плече Берію, Берія побачив, що Сталін прокинувся, спочатку сторопів, потім кинувся до нього, став цілувати йому руку і швидко-швидко засокорів:

– Коба, дорогий, ти отямився! Я знав, що ти живий, а вони кажуть: помер. А я розумію, що ти не помер і не міг померти, бо ти безсмертний. Але вони стали ділити пости. Цей став головою Совміну, цей – міністром оборони, а ось цей "кукурудзяник" захопив керівництво партією. Ти уявляєш, цей напівграмотний шахтар керуватиме партією, яку ти разом із Леніним... Ти бачиш, дорогий Коба, які це безчесні і підлі люди! Вони всі казали тобі, що вони тебе дуже люблять, а насправді ти ж бачиш, які це злісні, жадібні до влади і підступні падлюки. Тільки я один – твій безкорисливий і вірний друг. І я зробив тобі дружню послугу, я їх заарештував.

Сталін справді тут же угледів усю компанію – в спідній білизні, в подертих сорочках, кальсонах, що сповзали, в залізних кайданах на руках і ногах. Вони стояли перед ним і тремтіли од страху. І перша ж його думка була піддати їх якійсь жахливій, повільній і мученицькій покарі. Але раптом його пронизало гостре почуття, якого раніше він

ніколи не відчував. Це було почуття жалю до цих людей. Він дуже здивувався, бо нікого в житті не жалів, окрім самого себе. А зараз пожалів цих нікчемних і тремтячих од страху людей.

– Відпусти їх, Лаврентію, – сказав він і поворушив в'ялою рукою.

– Як? – здивувався Лаврентій, не поспішаючи виконати наказ. – Як я можу їх відпустити, якщо вони зрадили найдорожчу мені людину?

– Що подієш, Лаврентію? Люди загалом такі. Навіть апостоли зрадили свого Учителя.

– Тільки Іуда, – уточнив Лаврентій, – цей сучий син продався за тридцять копійок. Він був така паскудна людина. Він був, як Троцький. А інші його учні…

– Решта були такі ж, – заперечив Сталін. – Ти погано читав Євангеліє, Лаврентію.

– Я його взагалі не читав, – швидко відповів Лаврентій. – Я читаю лише те, що ти написав. Історію ВКП(б) и "Основи ленінізму".

– Це добре, – схвалив він, – але і Євангеліє тобі також не зашкодило б. Якби ти читав Євангеліє, ти, Лаврентію, звернув би увагу на те, що, коли Христа заарештували в Гефсиманському саду, всі його учні розбіглися. Усі розбіглися, – повторив він. – Так чого ж нам вимагати від цих жалюгідних, нікчемних людей? Відпусти їх, Лаврентію.

– Воля твоя, – знизав плечима Лаврентій.

Одним порухом Лаврентій зняв кайдани зі всіх заарештованих, а вони, замість вияву вдячності, раптом кинулися на нього, лежачого, з жахливим гарчанням. Лаврентій першим уп'явся йому в горлянку, і на

цьому Сталін… прокинувся. Розплющив очі, але ще довго не міг прийти до тями й переконатися, що це був усього-на-всього сон.

За вікном гарчав сміттєвоз.

8

Поступово пан Калюжний настільки проникся до Чонкіна родинними почуттями, що став уважати його наче за рідного сина. Тим паче що своїх дітей у нього не було. Барбара, молодша за пана на тридцять років, була в усьому хороша, але безплідна. Калюжний навіть став думати про те, щоб усиновити Чонкіна. Але збутися цьому не судилося. На початку шістдесятих старий став відчувати незвичні нездужання, різі у шлунку і нудоту. Довго не йшов до лікаря. Нарешті з'їздив у найближче містечко Спрінґфілд.

Повернувся звідтіля блідий, серйозний, з новиною, яку повідомив Чонкіну без зайвих емоцій. Лікар Грінфілд сказав йому, що у нього рак шлунку з метастазами в легенях і кістковому мозку. Стан безнадійний. Калюжний запитав лікаря, скільки йому зосталося жити, лікар відповів: "Місяців чотири, якщо пощастить (if you are lucky)".

Калюжний поділився цим із Чонкіним, після чого обидва довго мовчали. Чонкін хотів щось сказати з цього приводу, знав, що слід щось сказати, але що саме слід сказати, придумати не міг і тому відчував страшенну незручність.

– Ось шо, – сказав Калюжний, намовчавшись. – Я хотів тебе адоптіровать, але тепер іншу думку маю. Хочу, шоб ти, коли я піду тудою, – він покрутив при цьому рукою, наче вказуючи на якийсь напрямок виходу у вигляду штопора, – женився на Барбарі. Жінка вона справна, по возрасту тобі підойде більше, аніж мені, хазяйство разом будете тримати, а шо касаємо постєлі, то сам побачиш.

Лікар дав Калюжному якісь пігулки. Можливо, завдяки їм перший місяць хворий почувався відносно непогано. Він уводив Чонкіна в курс справи, розповідав йому про тонкощі фермерської професії, про те, як визначати погоду, види на урожай, як лагодити комбайн, продавати зерно і вести витратні книги.

Іноді здавалося, що лікар помилився, але невдовзі Калюжний став марніти, жовтіти, зліг і помер рівно через чотири місяці, як і було передбачено.

Долю Чонкіна і Барбари було вирішено. Поховавши пана Калюжного, вони не стали заради пристойності вичікувати якихось строків. Якби вони зоставалися формально самотніми, то їм довелося б сплачувати набагато більше грошей на медичне страхування і на податки. Щоб запобігти цьому, вони вже через три місяці зареєстрували свій шлюб і повінчалися в церкві, де панотець Майкл взяв із кожного слово, що вони будуть разом у щасті і в горі, любитимуть і підтримуватимуть одне одного до тих пір, поки не розлучить їх смерть.

9

Барбара новим чоловіком була задоволена. Він був спокійного норову, працьовитий, в їжі невибагливий, з нею в усіх справах радився, а в ліжкові виявився невтомним. Вона була слабка на передок, а пан Калюжний, не розуміючи її страждань, своїми обов'язками нехтував через вік і по недомислію. А Чонкін у цьому вельми був здатен.

Якби його запитали і він захотів би чесно сказати, чи любить він Барбару, він міг би відповісти ствердно. Йому з нею було добре і затишно. Вона йому готує їсти, пере білизну і сорочки, утримує дім у чистоті, а в ліжку ніколи не відмовляє. Чого ж іще? Але якби запитати його, а чи відчув він хоча б раз ту радість, що охоплювала його, коли Нюра після кількох годин відсутності поверталася додому, чи ж була схожою втіха, отримувана від тілесної близькості з Барбарою, з

відчуттям щастя, яке переповнювало його, коли він був із Нюрою, він навряд чи сказав би "так". Але таке щастя в декотрих людей буває лише один раз у житті, а з більшістю не буває ніколи, і вони нічого, живуть, отримуючи задоволення від того, що їм доступно.

Барбара в сексі була активною, високо задирала ноги, не сопіла і не стогнала, а голосно і щасливо сміялася і, наближаючись до вищої точки, вигукувала: "О Бой!" Тобто буквально: "О Хлопчику!" Хлопчик із великої літери, бо Хлопчиком вона називала Господа Бога.

Час від часу вони їздили на цвинтар навіщати могилу пана Калюжного. Американські цвинтарі не схожі на російські. Вони бувають чисто прибрані, але виглядають аскетично. Викладені рівними рядами невеликого розміру плити з іменами, прізвищами, датами народження і смерті, і, як правило, нічого більше. Якось Барбара припала до каменю, і Чонкін почув, але не був певним, що правильно зрозумів, вона сказала: "Спасибі тобі, Пітер, що ти помер".

Чонкіна ці слова так здивували, що вночі він не стримався і запитав її, що б ото значило. Вона поцілувала його і сказала: "Якби він не помер, я не змогла б жити з тобою".

10

Якось на пропозицію Барбари вони їздили в Нью-Йорк. Відвідали музей Метрополітен, переглянули мюзикл "Вестсайдська історія" на Бродвеї, погуляли по Таймс-сквер, переночували в готелі "Холідей Інн" і тільки наступного ранку рушили додому. На вокзалі в одному з кіосків Чонкін побачив газету з російськими літерами, яких він не бачив з тих пір, як покинув Німеччину. Газета називалася "Нове російське слово". Чонкін купив її і в поїзді став читати. Він і раніше до читання був не надто привчений, а тепер воно і взагалі давалося йому важко. Але в газеті йому трапилася стаття "Два Сталіни", яка його дуже зацікавила. Він завжди думав, що Сталін був один, але мав двох дружин.

Виявляється, їх самих було два. А якщо їх було два, то скільки дружин мали обидва? Кожен по дві?

Поводячи загрубілим селянським пальцем по рядках, він став уникати в текст, і читання швидко його захопило. Стаття розпочиналася з історії про походження генералісимуса, з твердження, вже знайомого Чонкіну, що Сталін походить від Пржевальського і кобили Пржевальського. Описувалася подія, очевидцем якої Чонкін був, а саме доповідь полковника Опаликова, посилання на пошуки вченого Грома-Гримейла і несподівана смерть доповідача. Але далі оповідач перейшов до іншого сюжету, а саме – заговорив про підміну справжнього Сталіна актором Меловані і про Сталіна, який замінив актора Меловані на сцені. Утім, обидва вони грали одну і ту ж роль, тільки в різних обставинах. Розповідалося, як Берія довго підбирався до Меловані, який так підло його обманув. Але зрештою підібрався. І коли лже-Сталін помирав, лежав у комі, а потім на секунду прийшов до тями, Берія начебто кинувся цілувати йому руку, але насправді він не тільки цілував йому руку, але щось при цьому шепотів. Ті, що стояли поруч, розчули тільки слово "геній". Це слово було промовлено насправді, але в якому контексті? Берія записав у себе в щоденнику: "Я припав до його руки, роблячи для оточуючих вигляд, що її цілую. А насправді я хотів йому сказати і сказав: "Тепер ти зрозумів, жалюгідний актьоришко, хто із нас хто? Ти, увійшовши в Кремль, зобразив із себе генія. А тепер ти ж розумієш, що справжній геній, геній, геній – це я!"

Що стосується справжнього Сталіна, що жив під іменем артиста Меловані, то він смерть артиста, який жив під його іменем, пережив важко. Хоча він завжди був реалістом, ніколи ніякими людьми особливо не зваблювався і соратникам своїм, звісно, не довіряв, після своєї начебто смерті він був уражений тим, якими вони виявилися хамелеонами. Наскільки їхні слова про його велич, геніальність і незамінність виявилися брехливими і лицемірними. Наскільки великою виявилася їхня ненависть до нього, яку вони так уміло приховували. Його душевні страждання підсилювалися ще й тим, що зі смертю Сталіна мнимого життя його, справжнього, одразу змінилося на гірше.

П'єса "Сталін у жовтні" після 5 березня була зіграна двічі. Один раз у тому ж березні і вдруге 22 квітня, в день народження Леніна. І все! При розподілі ролей в інших спектаклях режисери ввічливо його обминали. Уважалося, що цей актор може грати тільки роль Сталіна і нікого більше. А втім, через деякий час грали п'єсу з життя Першої кінної армії, і товаришу Сталіну, себто актору Меловані, себто правдивому товаришу Сталіну, якого приймали за актора Меловані, довірили грати роль коня маршала Будьонного. У цій ролі й проявився його великий талант. Усі критики відзначили чудесну і природну гру артиста, про якого написали, що він грає так, наче дійсно вродився конем. Деякі, однак, єхидні критики відзначали, що це скоріше не кінь, а старий мерин, якого пора здавати на живодерню.

До XX з'їзду КПРС він узагалі був позбавлений всіляких ролей. Доповідь Хрущова і розвінчання культу власної особи пережив важко. У чомусь був згоден із доповідачем, але не міг не згадати, як запопадливо той виконував усі його вказівки, часто навіть із більшим старанням, ніж від нього вимагалося. У цей рік Сталіна охопив жахливий страх, що тепер Берія, аби сховати всі кінці у воду, захоче покласти в Мавзолей справжнього Сталіна. Берію, щоправда, невдовзі заарештували і розстріляли, бо він виявився англійським шпигуном. Але страх, що ним, справжнім Сталіним, замінять покійника, що лежав у Мавзолеї, не покидав Сталіна і сильно підірвав його колись могутнє здоров'я.

Є відомості про те, що, будучи й раніше небайдужим до спиртного, він в останній рік випивав усе більше й більше. Позбавлений ролей, він практично перестав ходити на роботу. Приходив у театр тільки двічі на місяць: в день авансу і в день зарплати, які йому, однак, видавали справно. Здається, у нього були й інші заощадження, але він їх усі просадив на кінських перегонах, якими останнім часом захопився. Завсідники тодішнього іподрому запам'ятали артиста Меловані, який сильно постарів, був завжди "під мухою" і незмінно ставив на свою фаворитку – кобилу на ім'я Орлиця. Він її так любив, що з дозволу конюхів регулярно провідував її, чистив скребачкою, розчісував гриву і хвіст. Свідки, словам яких варто довіряти з великою обережністю,

стверджують, що саме Орлиці, яка до того часу готувалася ожеребитися, підпилий народний артист повіряв свої душевні таємниці, скаржився на всіх членів Політбюро, називаючи їх падлюками і мародерами. Особливо лаяв нового вождя СРСР Микиту Хрущова. Як написано було в газеті, за випадковим збігом подій і часу 21 грудня 1956 року, в день народження Йосипа Сталіна, Орлиця породила лоша чоловічої статі, якого, враховуючи дату, конюхи назвали Генералісимусом.

Збереглися свідчення, тепер, однак, сильно засекречені, що при народженні лошатка був присутній народний артист Георгій Меловані. Після чого він буцімто сильно напився і пішов начебто додому, але вранці його знайшли мертвим на копиці сіна біля стійла Орлиці. Напередодні йому виповнилося сімдесят сім років. Автор статті сам висловлював сумніви в достовірності використаних джерел, але не виключав того, що вони відображають повну правду.

Прочитавши цю статтю, Чонкін переповів її Барбарі, яка, слухаючи, голосно сміялася, вигукувала: "Ріалі?" або "Ітс імпосібил!" – і розповіла, що у них в Канаді багато селян живе також з домашніми тваринами, але про відтворення ними потомства вона ніколи не чула.

11

З Барбарою Чонкін прожив рівно дванадцять років і був щасливим. Але через дванадцять років вона померла у сні від серцевої недостатності. А оскільки у неї не було жодного родича і ніхто на спадщину не претендував, то все, що належало їй і пану Калюжному, відійшло зрештою Чонкіну, включаючи і чотириста акрів землі в штаті Канзас. Відстань між двома фільварками була чималою, і для переміщення між ними Чонкіну довелося купити невеликий літак "Сесна", керування яким він засвоїв, як керування усіма іншими машинами. До того часу у нього виникли труднощі зі збутом продукції, але уряд рекомендував занадто не старатися і навіть доплачував, аби він не вирощував зайвого. Але в сімдесятих роках відкрилися нові

можливості. Радянський Союз розпочав закупляти в Америки багато зерна, і Чонкін став одним із постачальників, відомих у ділових колах і навіть у Капітолії, де його інтереси відстоював конгресмен Волтер Шиповськи.

У ті роки на шляхах Америки з'явилися великі трейлери, на яких було написано:

CHONKIN INTERNATIONAL GRAIN PRODUCTION Ltd.Inc.

12

Улітку 1989 року, саме в розпал жнив, Чонкіну зателефонував конгресмен Волтер Шиповськи, якого Чонкін підтримував на останніх виборах.

– Хай, Джон! – сказав Шиповськи. – Чи не хотів би ти провідати свою батьківщину?

– Що? – перепитав Чонкін.

– Я маю на увазі Росію, Радянський Союз, – прогудів у слухавку Шиповськи. – Ми формуємо делегацію експортерів зерна, і я не уявляю, як така команда може обійтися без тебе. Як ти до цього ставишся?

– Гм, – задумався Чонкін, після чого, правда, дещо пригадав. У шістдесятих роках по кукурудзяних штатах мотався і навіть до пана Калюжного навідався радянський лідер… цей лисий… прізвище його із пам'яті Чонкіна випало, але самого лисого він бачив наче учора. Той у вишитій українській сорочці і з великим натовпом міністрів, журналістів, кінооператорів і охорони ходив по полю, ламав ще недозрілі початки, вгризався в них, пробуючи на смак, трусив перед носом своїх супроводжуючих, а ті радісно усміхалися і старанно записували в блокноти його зауваження. Гості, витоптавши ціле поле, поїхали, а потім

Чонкіну пан Калюжний сказав, що радянський вождь наказав засіяти кукурудзою всю територію Радянського Союзу.

Чи вдалося цю вказівку виконати і що з того вийшло, Чонкін не знав та й не пробував дізнатися. За роки, проведені в Америці, він відвик навіть думати про країну свого походження, сам її майже забув і мимоволі сприймав уявлення оточуючих людей про Росію як про дикий простір, де завжди холодно, де напівдикуни-фанатики думають тільки про комунізм, багато працюють і мають спільних дружин.

Але почасти батьківщина снилась йому, та сни були дивними і неприємними. Багато разів йому привиджувалося, що він опинився в Росії в результаті непорозуміння і збирається їхати назад, але неодмінно виникають непереборні перешкоди. Він ходить по якихось установах і просить дозволу виїхати, бо він американський громадянин. А з нього сміються і кажуть йому, що якщо ви американський громадянин, то у вас має бути американський паспорт. А він каже, у мене є американський паспорт, і засуває руку до кишені. І виявляє, що у нього немає не лише паспорта, але навіть кишені, тому що він цілковито голий. Він біжить кудись, де, він знає, лежить його паспорт, але потрапляє у болото, в трясовину, і чим більших докладає зусиль, щоби вилізти з неї, тим глибше устряває. І тоді він розкриває рота, щоби покликати когось на поміч, але з рота жодного звуку не виникає. Він із жахом прокидається і довго озирається, доки не зрозуміє, зрадівши, що наяву він далеко від того місця, яке йому наснилося.

Сказавши "гм", Чонкін так довго мовчав, що конгресмен не витримав і запитав:

– Ар ю хір (ти тут?)

– Йес, – відказав Чонкін.

– Сумніваєшся?

– Йес, – підтвердив Чонкін. – Маю сумніви, що мене там посадять.

І пояснив, що, наскільки йому відомо (йому хтось розповідав), що він, як зрадник батьківщини, засуджений радянським судом до розстрілу і вирок повинен бути виконаним негайно, як тільки його виявлять на території Радянського Союзу і встановлять особу.

– Гаразд, – пообіцяв Шиповськи, – я уточню.

Через декілька днів він зателефонував і сказав, що все гаразд. Президент Буш особисто телефонував Майклу Горбачову, і той гарантував безпеку усім членам американської делегації, ким би вони не були.

13

…Візит був державним. Чонкін летів першим класом і мав право пити французьке шампанське, але пив лише воду з льодом. У Шереметьєво їх зустрічала ціла делегація, до якої входили заступник міністра сільського господарства, завідувач сільськогосподарським відділом ЦК КПРС, помічник Генерального секретаря ЦК КПРС, дві перекладачки і ще якісь люди міцної статури, вгодовані, у сірих костюмах. Усі вони привітно і навіть улесливо усміхалися, а очі при цьому в них були насторожені і свердлили приїжджих допитливо, наче підозрювали їх у тому, що не ті вони, за кого себе видають, і мають мету, не лише заявлену у протоколі, а іншу, таємну, можливо, навіть шпигунство і шкідництво. І ніхто з тих, що стрічали, не здивувався б, дізнавшись, що приїжджі ховають за пазухою мікрофони і мікрофотокамери, а в багажі везуть колорадських жуків. Ми з височини наших знань можемо щиро посміятися над цими вбогими людьми, над пильністю, якою вони були все життя хворі. Зрозуміло, фермери ніякої диверсії не замишляли, мікрофонів за пазухою не тримали, колорадських жуків у багажі не везли, а фотокамери тримали відкрито. Але в делегації їхній усе-таки (що ж тепер приховувати?) були два агенти ЦРУ, що входили до групи

експертів, яким належало визначити, в якому стані знаходиться сільське господарство СРСР і наскільки взагалі стабільний радянський лад.

Погода стояла в перших числах вересня тепла, і крони дерев ледь торкнула позолота. Фермерів поселили в готелі "Москва", кращому, як їм сказали, готелі міста. Вікна двокімнатного напівлюкса, що дістався Чонкіну, виходили просто на Манежну площу, а з балкона була б видна і Красна площа, але виходити на балкон заборонялося: напис на двох мовах, приколотий до дверей, попереджав, що балкон знаходиться в аварійному стані і може будь-коли обвалитися. Це був час, коли обвалювалися не лише балкони, але й уся Радянська держава – до повного її краху зоставалося всього два роки.

Гостей годували в буфеті на десятому поверсі. Уранці на сніданок Чонкін хотів узяти червоний грейпфрут і кукурудзяні пластівці з молоком, але в буфеті не було ні грейпфрутів, ні молока, ні пластівців. Зате були великі жирні котлети з картопляним пюре і густа сметана в гранчастих склянках. Ложки й виделки були алюмінієві, а ножів і салфеток узагалі не було.

Першого вечора їх водили у Большой театр на балет "Спартак". Чонкіну балет дуже сподобався, тим паче що ніякого балету наживо ніколи не бачив, а коли бачив по телевізору, то перемикав на інший канал. Особливо вразив його танець із шаблями.

Коли проходив до себе в номер, чергова зупинила й запитала, чи не треба йому щось випрати. Побачивши, що гість охочий до спілкування, чергова втягла його в розмову, запитала, як його звати, відрекомендувалася сама – Калерія Маратівна. Розпитувала його про американське життя, цікавилася, чи дійсно там багато негрів, чи є в нього машина і якої марки, чому американці хочуть з нами воювати і яка у них віра. Потім запитала, де він працює.

– На фармі, – сказав Чонкін.

– Аптекар, чи що? – запитала вона.

Чонкін не зрозумів.

– Фармацевт? – перепитала вона по-іншому.

– Та ні, – сказав з досадою Чонкін. – Фармер.

Вона й тут не все зрозуміла. Вирішила, що він працює на молочнотоварній фермі, доїть корів чи прибирає гній. Була дуже здивована і взагалі не повірила до решти, що у нього власної землі ледь не півтисячі гектарів, причому обробляє усю він сам.

Калерія Маратівна чергувала дві доби поспіль, заміняючи іншу чергову. Наступного дня вона принесла Чонкіну в номер випрану і випрасувану білизну. Він запитав, скільки це коштує, вона махнула рукою, мовляв, нічого не коштує, і запитала, чи не може він їй подарувати кольоровий телевізор "Соні".

Питання про телевізор Чонкін залишив відкритим, але дав їй десять доларів і подарував із заздалегідь наготовленого ним для таких випадків дріб'язку пару колготок, коробку сигарет "Мальборо" і жуйку з ментолом, чому вона дуже зраділа.

У неділю фермерам запропонували відвідати Третьяковську галерею. Чонкін відмовився і пішов гуляти на свій розсуд. Найбільше його здивував безмір російської мови довкруж. Йому спершу здалося протиприродним, що всі говорять цією мовою, запитують, відповідають нею і розуміють один одного. І хоча він уже перевірив свої знання, йому було дивно, що можна запитати у перехожого по-російськи, як пройти кудись, і що перехожий зрозуміє і тією ж російською йому пояснить, і він, своєю чергою, пояснення зрозуміє. Йому так сподобалося запитувати і отримувати відповіді російською, що він по дорозі звертався ледь не до кожного зустрічного і поступово піднявся до

круглої площі, де посередині на високому постаменті стояв невідомий йому чавунний чолов'яга в шинелі з гострим обличчям, злісним поглядом і довгою клинцюватою бородою.

Біля входу в метро він підійшов до чоловіка у шкіряній куртці, сказав йому "Хай!" і запитав, як дійти до Червоного скверу. На що той відповів "Хай!" і чисто англійською пояснив, що Красної площі він досягне, якщо піде просто цією вулицею 25 Жовтня.

14

Черга до Мавзолею Леніна, всупереч очікуванням, виявилася короткою, а видовище нецікавим. Ленін лежав не як усі, схрестивши руки на грудях, а чомусь тримаючи їх по боках і зі стиснутими кулаками, наче збирався боксувати, і голова у нього була виключно крупної величини з рудими бровами і бородою.

Покинувши гробницю, Чонкін вирішив подивитися, що за народ у Москві проживає і як. Пройшов знову мимо свого готелю і попрямував угору по вулиці Горького. Колись до війни він чимало чув про пишноту, яку має столиця Радянської держави і особливо її центральна вулиця. Але з тих пір, коли він це чув, минуло чимало часу. Сорок із гаком років тому доля повернулася так, що довелося йому побувати в Берліні, Нью-Йорку, Чикаго, Сан-Франциско, Лос-Анджелесі і Парижі. Після цих міст Москва не здалася йому занадто великою і занадто пишною. Він уздрів її обшарпаною і недоглянутою. Тодішньому жителю чи приїжджому важко було уявити собі, як зміниться це місто років приблизно через п'ятнадцять, які сучасні виростуть тут адміністративні і житлові споруди, торгові центри і готелі, як заллється цей мегаполіс весь електричним світлом, як розквітне різнокольоровими яскравими рекламами, як заповняться вулиці "роллс-ройсами", "мерседесами", "каділлаками". Але поки нічого цього не було, і Чонкін ішов, дивуючись однобарвності вуличного оформлення, одноманітності автомобілів і одежі і нездоровим людським обличчям. По проїжджій частині один за одним тяглися тролейбуси і автобуси, старі, брудні, іржаві і скрипучі. Він

спробував улізти в один із них, але натовп його якось закрутив і виплюнув, і автобус пішов без нього. Він спробував удруге, і знову сталося те саме.

Він рушив далі пішки, і тут трапився назустріч йому військовий патруль: старший лейтенант і два солдати з червоними пов'язками на рукавах. Він запримітив, що вони якось особливо його оглянули і, обмінявшись якимись репліками, спочатку кинули на нього кілька швидких поглядів, а потім один із солдатів, маленький, кривоногий, точнісінько такий, яким був колись Чонкін, попрямував йому наперіріз. У Чонкіна, за віджилим у ньому раптом атавізмом, майнула думка негайно дати драла, і він навіть зробив крок убік, тут же спам'ятався, але не зовсім, і поліз до кишені за паспортом.

Солдат був не лише маленький, але й худенький, з нездорового кольору прищавою шкірою.

– Батя, – сказав він, – дай три рублі, жерти охота.

Чонкін сторопів. Він міг очікувати чого завгодно, тільки не цього. З ним, як він був солдатом, траплялося усіляке, але милостиню він ніколи не просив і не бачив, щоб інші солдати просили, тим паче просто при офіцері. Він знову поліз до кишені, але вже не за паспортом, а за грішми. Навпомацки витяг один папірець – виявилось, двадцять доларів – тицьнув солдатові.

Той узяв папірець, повертів його, запитав здивовано:

– Ти що, батя? Ти що це мені даєш? – протягнув купюру, щоб повернути її назад.

– Твенті бакс – це мало? – здивувався Чонкін, пам'ятаючи, що американські жебраки бувають раді і чверті долара, але тут підскочив офіцер, вихопив купюру у солдата, сказав Чонкіну:

– Данке шьон.

І вся трійця швидко затупотіла геть.

А Чонкін рушив далі.

Зрештою дістався він пішки до станції метро "Білоруська". Коли спускався по ескалатору, звернув увагу, що люди зустрічного потоку майже всі з похмурим виразом обличчя, схожі на шахтарів, які піднімаються вгору після важкої зміни. На гримучому поїзді доїхав до наступної станції – "Новослобідської". Побачив туалет. Відчув, що вже пора скористатися. Прочитав вивіску. На ній було написано: "Туалет платний. Пісуар – 20 коп., кабінка – 80 коп. Герої Радянського Союзу, Герої Соціалістичної Праці і кавалери орденів Слави 3 ступенів обслуговуються безкоштовно". Біля входу жінка в синьому халаті приймала гроші і тим, хто заплатив за кабінку, видавала один квадратик туалетного паперу. Вийшовши з туалету, Чонкін завернув за ріг і потрапив у якийсь двір, що вразив його своїм виглядом. Серед голих дерев стояли два контейнери для сміття, яких давно не випорожнювали. Вони були переповнені, і довкола них валялися недопалки, сигаретні коробки, обривки газет, шматки картону, старі консервні бляшанки, іржаве колесо від дитячого велосипеда і здохла кішка. Земля хлюпала під ногами і смерділа, але люди пробиралися через цю багнюку квапливо і діловито, зовсім не пригнічені, але з такими ж похмурими обличчями, як і в метро. За смітником, на складених стовпчиками цеглинах замість коліс, стояв старий автомобіль, проіржавлений наскрізь, з дірами, вм'ятинами і без лобового скла. Ділова людина, очевидно господар машини, простеливши в болоті полотно іржавої бляхи, лупив по ньому дерев'яною киянкою.

Помітивши зацікавленість, виявлену до нього, чоловік підвів голову і запитав:

– Батя, закурити знайдеться?

– Шур, – сказав Чонкін і, діставши коробку "Кемела", одну сигарету спритно витрусив у брудні пальці.

– Ого! – здивувався чоловік. – Де це ти, батя, сигарети такі дістав, у "Берьозці", чи як?

– Та так, – Чонкін не став удаватися в деталі. І підніс до носа співрозмовника запальничку. – Репейр робиш?

– Чого?

– Хочеш ремонтувати і їздити? – поправився Чонкін.

– Не їздити, а літати, – сказав співрозмовник і закашлявся. – Міцні сигарети. На повітряній подушці літати буду. Бляху розрівняю, сопло вигну. А компресор хлопці обіцяли в Жуковському стягнути.

– А на чому літати-то? На цьому, чи що? – запитав Чонкін, вказуючи на рештки автомобіля.

– А на чому ж іще? Це ж "Побєда", ти знаєш, що таке "Побєда"?

– Ну, – відповів Чонкін ухильно. Він не знав, що таке "Побєда", тому що після побєди без лапок потрапив у краї, де машини цієї марки не випускалися, а схожі називалися "оппель-капітан". Чого тоді, втім, він також не знав, йому було не до того.

А співрозмовник його і справді уявити не міг, що хтось дійсно не знає, що таке "Побєда". Він не сумнівався, що ця літня людина знає, що таке "Побєда", але подумав, що вона може не уявляти усіх достоїнств цієї машини. І став пояснювати:

– Справжня "Побєда" – це ж звірюка! Їй уже тридцять літ, а ще практично на ходу. Ось кузов підрихтую та підварю, і ще сорок прослужить.

На запитання Чонкіна, куди саме він літатиме, господар "Побєди" відповів, що в Калінінській області на озері Селігер купив він хатину, а добиратися ні на чому. Те, що котиться по землі, використовувати неможливо, навіть трактор і той тоне по вуха. І без повітряної подушки ну просто ніяк.

Подивувався Чонкін таланту і кмітливості винахідника, витрусив йому в бокову кишеню ще дві сигарети, пішов далі.

15

На широкій вулиці побачив Чонкін магазин з аршинними літерами "ОВОЧІ-ФРУКТИ", що займав ледь не цілий квартал. Величезні вікна були до половини знизу замазані білою фарбою, поверх якої художник зобразив огірки, помідори, дині, кавуни, вишні, яблука, апельсини, ананаси та іншу смакоту. Чонкін вирішив зайти всередину і купити тут пару червоних грейпфрутів до сніданку.

Магазин був великий, і дверей у ньому було чимало, але всі вони були зачинені, а одні навіть забиті дошками. Лише крайні двері були відчинені, та й то не всі, а наполовину, на одну стулку, і в цю одну стулку покупці текли якимось дивовижним чином у два потоки. Ті, що входили, стикались у дверях з тими, що виходили, впирались один в одного животами, і, здавалося б, ніяк їм не розійтися, але вони робили вже роками відтреновані кругові рухи і, як дві шестерні, вкручувалися всередину і викручувалися назовні. Чонкін також став у цю чергу і, зіткнувшись із дуже вгодованою жінкою з зустрічного потоку, легко подолав перепону, бо сам він був підтягнутий і живіт у нього був не випуклий, а впалий, в оту впадину якраз живіт зустрічної жінки й помістився.

Потрапивши всередину, він ніяких грейпфрутів, навіть жовтих, не знайшов, і взагалі магазин був практично порожній, лише в далекому кутку йшла торгівля чимось, а чим саме, він одразу не зрозумів, йому здалося, що торгують просто грудками землі.

Люди вишикувалися в чергу один за одним до прилавка, збитого з дерев'яних ящиків. На прилавкові стояли ваги старовинного зразка, на які з одного боку кладуть гирі, а з другого – товар. Товаром і були ті грудки землі. Продавщиця в старій куфайці, в малинових шароварах з байки, у в'язаних рукавицях, підрізаних так, щоб пальці зоставались голими, і з погаслою цигаркою в роті брала гроші, відраховувала здачу, набирала грудки в пластмасовий тазик, важила і з гуркотом висипала в підставлені сумки чи кошики. Чонкін, озирнувшись до худої бабусі, яка стояла за ним, запитав, для чого це торгують землею. Та поглянула на нього здивовано, запитала, якою землею, і ще запитала: а ви що, не бачите, що це морква? Чонкін, придивившись, справді побачив, що щось схоже на моркву визирає з-під засохлого болота. Він знову повернувся до бабусі і поцікавився, а чому ж продавці не помиють цю моркву, перш ніж продавати. І тут на бабусю щось напало, і вона стала кричати:

– Що? Помити? А може, ще й почистити? А може, зварити і з ложечки погодувати?

І вся черга, як не дивно, стала на бік бабусі, і всі стали щось вигукувати, але бабуся виявилася голосистішою за всіх.

– Зажралися! – кричала вона. – Війну забули! У землянках жили! Лободу їли! Блокаду Ленінграда перенесли!

Чонкін від цих криків знітився, відчув себе винним у блокаді Ленінграда і в тому, що їли лободу, і взагалі сам собі видався надто вередливим, таким, що забув про все на світі. Бачачи, що народ закипає і зараз, чого доброго, ще й надають йому по шиї, він зіщулився і, нікому

не заперечуючи, подався до дверей, чим іще більше додав жару своїй обвинувачці, яка продовжувала вигукувати услід:

– Треба ж, який знайшовся! Стара людина, а дурниці верзе! Морковочку йому помити треба! Сам біжи спершу помийся!

Чонкін вийшов на вулицю і вирішив більше ніякі торгівельні точки не відвідувати, але мимо магазину "Ковбаси", що трапився йому по дорозі, пройти не зміг. Він згадав, що колись був пригощений привезеною з Москви ковбасою "Одеська", такою смачною, що запам'яталася йому на все життя. І в "Ковбаси" вирішив усе-таки зазирнути. Тим паче що тут і черги ніякої не було. Але і цей магазин виявився цілком дивовижним. У ньому знаходились три продавщиці, одна касирка і – ніякого товару, крім виставлених на всіх трьох прилавках і за склом каси сірих паперових коробок з написом "Напій кавовий". Продавщиці, які, судячи з їхньої комплекції, харчувалися не тільки напоєм кавовим, зараз були зайняті обговоренням побачених ними по телевізору сеансів гіпнозу якогось екстрасенса Шапіровського, але при вигляді Чонкіна замовкли і витріщилися на нього з подивом. Ніхто в магазин давно вже не зазирав, крім окремих покупців, які, можливо, в надії на випадкове диво злегка прочиняли двері, але, просунувши голову, переконувалися, що дива немає, і висовувалися назад.

А цей, старий у джинсах, увійшовши, сказав "Хай!" (хохол, напевне), підійшов до продавщиці навпроти дверей і став читати, ворушачи губами, написане на коробці.

Усі чотири жінки дивилися на чудака, чекаючи невідь чого. Нарешті саме та, до якої він підійшов, не витримала і запитала, що йому потрібно.

– Хотів би купити "Одеської" ковбаси, – сказав Чонкін, підозрюючи, що говорить щось не те.

Продавщиця видивилась на нього уважно, перезирнулася зі своїми колегами, знову поглянула на Чонкіна і ввічливо, дуже ввічливо поцікавилась:

– А вам, дідусю, потрібна саме "Одеська"? А "Краківська" не підійде?

– Або "Докторська"! – гукнула зі свого місця друга продавщиця.

– Чи "Отдєльная", – підхопила третя.

– Чи "Вєтчинно-рублєная", – залилась сміхом касирка.

– А ви, дядечку, чи ж не з-за гряниці приїхали? – запитала перша продавщиця.

– Він із Америки, – одізвалась касирша. – Хіба не видите – американець, у джинсах.

Тепер усі вони покотились зо сміху. А Чонкін знову знітився і з розгубленою посмішкою вийшов на вулицю.

Чонкін не помічав (та йому й не треба було), що під час прогулянки по Москві його супроводжують не менше чотирьох чоловік піших і ще восьмеро, що пересувалися в двох автомобілях, спілкуючись між собою по радіо. Результатом їх колективного спостереження був оперативний рапорт про те, що член делегації фермерів містер Джон Чонкін, в минулому Чонкін Іван, він же Іван Голіцин, побував у Мавзолеї Леніна, але відмовився відвідати Третьяковську галерею. Замість цього здійснював обхід міста. При цьому мало цікавився архітектурою столиці чи її історичними пам'ятниками, а зосередив свою увагу на найнепривабливіших задвірках, звалищах і смітниках. Заходячи в магазини, звертав увагу на тимчасову відсутність деяких товарів і критикував їх якість, а в магазині "Ковбаси" задавав продавщицям провокаційні запитання.

Ясна річ, це донесення було направлено керівництву відділу спостереження за іноземцями, а потім і вище, туди, де сиділи люди в генеральських погонах і робили вигляд чи навіть думали, що вони зайняті важливою справою захисту вітчизни, а насправді по розуму, інтелекту, способу мислення і за колом виконуваних обов'язків цілком належали до тієї породи людей, яких у народі називають придурками.

Ці придурки негайно ухвалили завести на громадянина США Чонкіна Івана справу оперативної перевірки і дали вказівку не випускати його з очей. Хоча їм було заздалегідь сказано, що Чонкін перебуває в делегації, запрошеній самим Генеральним секретарем ЦК КПРС і вже за одним цим є особою майже недоторканною, але вони й самого Генерального вважали недоторканним тимчасово і частково.

16

У понеділок і вівторок делегація американських фермерів побувала на Виставці досягнень народного господарства і в одному зі зразкових підмосковних радгоспів, де овочі для членів ЦК партії трудящих вирощувалися без хімічних добрив, а корів для виставки годували вершковим маслом. У невеличкому радгоспному магазині були і всілякі ковбаси, і сири, і овочі, і фрукти, чисті, помиті і розкладені по окремих лотках. Червоних грейпфрутів, однак, не було й тут. А втім, не було й покупців. У Міністерстві сільського господарства делегацію прийняв сам міністр, а в середу їх попросили одягтися покраще (бути не в джинсах і кросівках) і повезли в Кремль на зустріч із президентом Майклом Горбачовим.

Їх увели до величезних розмірів залу з ліпними стелями, чудернацькими кришталевими люстрами і великими картинами, що зображали Леніна і були присвячені різним історичним подіям, типу штурму Зимового палацу, плану ГОЕЛРО, будівництва Дніпрогесу і взяття Рейхстагу.

Навколишня розкіш подіяла на прибульців дивним чином. Вони, хоча б і вільні начебто люди, раптом принишкли і самі по собі, без чиєїсь команди вишикувалися в одну шеренгу і навіть якось вирівнялися. Нарешті двері розчинилися і звідтіля швидким кроком вийшов знайомий Чонкіну по портретах лисий пан з великою родимою плямою, за обрисом схожою на південну частину американського континенту. Збоку дріботів молодий і вгодований чоловік, як згодом виявилося, перекладач, а за ним ланцюжком слідували міністри, заступники міністрів, начальники відділів, помічники начальників і помічники помічників. Усі йшли трохи неприродно і тримали руки так, наче вони у них були зайві.

Фермери іще більше підтягнулись. Горбачов підійшов до першого – Джеррі Маккормака – протягнув руку і сказав:

– Здраствуйте!

Фермери, як їх і інструктували, стали відрекомендовуватися, і щоразу Горбачов повертав до того, хто говорив, ліве вухо, а потім сам казав одне слово: "Приємно" (а перекладач тут і тлумачив: "Плежа") і пересувався до наступного. Дійшов Горбачов і до Чонкіна, простягнув руку. Чонкін сказав: "Чонкін".

– Приємно, – сказав Генсек і пішов далі, але якась думка зупинила його і повернула назад.

– Запитай у нього, – сказав він перекладачеві, – а що це у нього за прізвище? Звучить як російське.

– Я єсть руський, – сказав Чонкін.

– А-а, – закивав головою Генсек, – то-то я чую, звучить наче по-нашому. І самі у Росії народився? Чи не ставропольський, часом? Ні? Шкода. А то я також знав одного Чалкіна. Хороший був хлопець, тракторист, комсомолець, але, розумієте, зловживав цим ділом. – Генсек

дав щигля собі по кадику. – І якось, розумієте, п'яним упав у криницю і втопився. А ви що ж, судячи з віку, з другої еміграції? У полон потрапили чи як?

– Та так, – сказав Чонкін ухильно.

– Так, – покивав Горбачов, – ось як вона склалася історія, так сказать, нашого віку! Драматична! Переламала долі, порозкидала наших людей кого куди. Але будемо якось помилки минулого виправляти. Ви зараз чим, сільським господарством займаєтеся?

– Фермерую, – сказав Чонкін стримано.

Генсек запитав, а що за ферма, скільки землі, що на ній вирощується. Чонкін сказав: землі дев'ятсот акрів.

– Скільки ж це по-нашому буде? – повернувся Генсек до міністра сільського господарства, чим заскочив його сильно, оскільки той прийшов у сільське господарство з загальнопартійної роботи, а до того керував культурою. Але виручив перекладач, який знав не тільки мову, а взагалі чортзна чого тільки не знав.

– Чотириста п'ятдесят гектарів приблизно, – сказав він.

– І скільки у вас народу працює? – запитав Михайло Сергійович.

– Чого? – не зрозумів Чонкін.

– Ну, я запитую, який у вас колектив? Скільки трактористів, комбайнерів, полеводів?

Чонкін подумав і сказав:

– Я єсть один.

– Ну цього я вже ніяк собі в голову не вміщу. Як же це – один? Я розумію, що у вас парткомів там, звичайно, немає, – пожартував Генсек, і всі, хто йшов позаду нього, голосно засміялися. – Але, однак, навіть без парткомів треба орати, сіяти, удобрювати, проріджувати, збирати, молотити, віяти, возити зерно на елеватор. І хто все це робить?

– Я роблю, – сказав Чонкін.

– Зовсім сам?

– Коли була вайфа, то із нею. А теперечки сам.

– Не може цього бути, – сказав міністр сільського господарства.

– Ось і може, – різко заперечив Михайло Сергійович. – Там люди не так працюють, як у нас. А до нас повертатися-то не хочете? А то дали б ми вам колгоспом поголовувати, такого ж, припустимо, розміру, що й ваша ферма, але іще чоловік двісті було б у вас у підпорядкуванні. А може, до вас прислати делегацію на навчання? Не заперечуєте?

Не дожидаючись відповіді, Горбачов рушив далі, але секретар з ідеології, що йшов слідом, затримався біля Чонкіна і тихо запитав:

– Скажіть, а хто у вас приймає рішення?

– Які рішення? – не зрозумів Чонкін.

– Рішення, коли приступати до посівної, коли починати жнива.

Генсек уже потискав руку останньому фермеру, але, виявляється, мав добрий слух, тож повернувся і сказав секретарю з ідеології:

– Це запитання доказує, що тобі пора на пенсію.

17

Наступною за планом заходів для фермерів була поїздка по двох областях середньої смуги з відвіданням передових колгоспів і радгоспів. Їхали у вагоні СВ. Вагон був новий, занавіски чисті, і провідник розносив чай із печивом. У коридорі висів розклад руху поїзда, Чонкін став його читати знічев'я. Чомусь він не подумав одразу, що поїзд іде через місця, з якими у нього було пов'язано стільки переживань. А тепер він наткнувся на знайому назву – Долгов, і перехопило подих.

Скільки років минуло, згадував він іноді село Красне і жінку, з якою жив недовго, але гарно, однак затягувало пам'ять туманом, і далекий образ виникав у ній ледь вловимий, не викликав у душі нічого, а тут накотило зненацька.

Усю ніч він крутився, іноді на мить засинав, і тоді снилася йому Нюра дуже явно і чітко, молода, повнотіла, пропахла парним молоком. Вона всміхалася до нього, манила, розкинувши руки і ноги. Поринаючи в її обійми, він прокидався в досаді, що дійсність не співпадає зі сном, і гнівався на себе, що допустив таке дурне сновидіння: Нюра зараз, якщо й жива, скільки ж це їй? Вона ж навіть старша за нього.

До ранку він спинився на думці, з якою постав перед керівником делегації Джеррі Маккормаком.

Вислухавши Чонкіна, Джеррі йому сказав, що він людина вільна, громадянин вільної країни і має право чинити, як йому заманеться.

– Але я раджу тобі подумати, тут твої дії можуть невірно трактувати.

Вони домовилися, що завтра цим же поїздом Чонкін добереться до місця перебування делегації.

На станції Долгов він зійшов на перон, худорлявий літній чоловічина з обвітреним, задубілим обличчям, зі вставними фарфоровими зубами, у джинсах, у штормівці, з дорожньою сумкою через плече.

На привокзальній лавці під пам'ятником Леніну два місцевих гурмани по черзі сьорбали з трилітрової банки коричневе мутне пиво місцевого виробництва і загризали його сушеними кільками.

– Хай! – сказав до них Чонкін. – Де тут можна взяти бас чи іще щось до Красного?

На це один із гурманів відповів, що він у місцевому духовому оркестрі грає на трубі, а бас у них Колька Жилкін, який в даний період недосяжний, оскільки перебуває у повному запої.

– А тобі, батя, тільки бас треба чи повний оркестр? – запитав трубач.

– Ноу, – відказав Чонкін, – ніякий оркестр. Мені треба поїхати в село Красне.

Гурмани пояснили, що доїхати в Красне в період бездоріжжя практично не можна ні на чому, окрім трактора, а трактора катма, але пішки тут не так вже й далеко.

– Пройдеш ось по цій вулиці, дійдеш до площі Перемоги, там такий прищ стоїть. Станеш спиною до прища, просто перед тобою буде райком і райісполком, сіра споруда. Обігни її з правого боку, і знову ж таки направо піде вулиця Героїв-панфіловців, по ній дуй прямо-прямо-прямо і в кінці кінців додуєш до самого Красного. Тільки дуже не розганяйся, – пожартував трубач, – а то мимо проскочиш.

Дійшовши до вказаної площі, Чонкін побачив посередині порожній п'єдестал, обгороджений низьким зеленим ажурним парканчиком з металевого прута. Очевидно, п'єдестал і був тим предметом, що його

трубач обізвав прищем. Біля прища на дерев'яній лавочці сиділа неохайна бабуся у в'язаній кофті з непокритою головою. Біля її ніг лежала корзинка, напевне, з продуктами, а в руках вона тримала чекушку горілки, до якої раз по раз прикладалася, бурмочучи щось таке мало схоже на людську мову. Якщо вслухатися, можна було розрізнити окремі слова типу "дерьмократи", "підираси" і "розстрілять". Чонкіну здалося, що він цю старушенцію десь бачив, він придивився до неї, напружив пам'ять і насилу вгадав у ній свого колишнього партизанського командира, нездоланну Аглаю Степанівну Ревкіну, яка колись змушувала його до співжиття. Перед райкомом КПРС висіла велика дошка пошани з портретами так званих передовиків виробництва, а справа од цієї дошки, уздовж стежки, іменованої Алеєю слави, стояли в ряд декілька кам'яних плит із вибитими на них іменами похованих тут і вже забутих героїв давніх боїв. Серед інших був тут і камінь, присвячений довоєнному начальнику НКВС, життєрадісному капітану Милязі, який, згідно з написом на камені, начебто був тут похований. Насправді ж, як читачеві добре відомо, ніякого Миляги тут не було, під каменем лежали кістки Осоавіахіма, який начебто збирався стати людиною. Камінь, що косо стирчав над цією могилою, давно покрився зеленою пліснявою й мохом. Ні профілю капітана Миляги, ні напису на камені не було видно, але якесь незрозуміле відчуття зупинило тут Чонкіна й примусило постояти хвилини півтори, не більше. Після чого він рушив далі.

Дорога на Красне й справді була непролазною, але обабіч, по краю озимого поля, бігла стежечка, підсохла і утрамбована пішим людом. Чонкін ішов по місцевості, яка нічого йому не нагадувала, доки не досяг пагорба, за яким відкрилася панорама, і її вже він упізнав одразу. Село, перехняблені хатки і крутий спуск до річки Тьопи.

Інші села, що лежали вздовж асфальтового шосе й неподалік од нього, давно вже були освоєні моторизованими горожанами, перебудовані і набрали вигляду скромно процвітаючих дачних містечок. У Красне ж, з огляду хронічного бездоріжжя, добиралися найбідніші дачники без автомобілів. Вони хат не скуповували, за постій платили

мало, через те село не розвивалося і зосталося майже в такому ж вигляді, в якому його покинув Чонкін, майбутній містер, восени військового сорок першого року.

Спускаючись у село, зустрів він вершника у високих чоботях, шкіряних галіфе, куртці і в капелюсі з вузькими, спущеними на вуха крисами.

– Хай! – сказав йому Чонкін. На що вершник відповів припідняттям капелюха і словами:

– Бажаю здравствувати!

– Гладишев? – здивувався Чонкін. – Кузьма Матвійович?

– Гладишев, – погодився зустрічний. – Тільки з поправкою. Не Кузьма Матвійович, а Геракл Кузьмович. А Кузьма Матвійович отам спочиває, на цвинтарі.

– Соррі! – сказав Чонкін. – Дуже схожі.

– Так усі кажуть, – підтвердив Геракл Кузьмич, дипломований агроном і батько невеликого сімейства. – А ви мого папашу, отже, знали особисто?

– Стрічались, – Чонкін уважав, що нема потреби щось деталізувати. – А Нюра Бєляшова, поштарка, жила тут…

– Так вона й зараз живе, он у тій хаті, – сказав Геракл Кузьмич. – Тільки її зараз там немає. По хліб пішла у Долгов.

Це повідомлення знову здивувало Чонкіна: як це за хлібом – з села у місто, а не навпаки? А втім, подумавши, він згадав, що й сам на своїй фермі буханців не пече.

Не дочекавшись від Чонкіна більше ніяких ні запитань, ні коментарів, Геракл Гладишев сказав йому:

– Ну, бувайте здорові!

І, приклавши руку до капелюха, чмокнув губами. Кінь зрозумів цей звук правильно і поніс вершника неквапною риссю вперед.

18

Нюрина хата, як це не дивно, зосталась точно такою, як і була в те давнє літо, тільки десь-то почорніла, скособочилась іще більше, і наличники на вікнах облупилися. І город, і ґанок, і навіть кабан перед ґаночком лежав точнісінько на Борка схожий. А втім, це був саме Борко, не той, але з тим самим іменем (а іншого в нього й бути не могло). Нюра не знала, що є такі вразливі патріоти, які б могли її осудити і навіть занести до списку русофобів за те, що тваринам дає російські, людські імена. Але ніяких інших – англійських, німецьких чи єврейських – імен для тварин Нюра через недостатню грамотність не знала, і тому для кабана в неї не було ніякого іншого імені, крім Борка, а свиней жіночого роду вона називала Машками. І кіз називала Машками, і корів, крім тільки однієї, яка була в неї до війни і яку німці забрали. Та, єдина, називалась Красавкою.

Хата була зачинена на висячий замок, ніби навіть той самий замок, який висів до війни, важкий, чорний, зачеплений іржею по боках, з фінтіклюшкою, що закривала отвір для ключа. У Чонкіна промайнула в голові мимольотна, дурнувата та й страшнувата думка: якщо тут нічого не змінилося, то, може, й Нюра зосталася такою, як була, молодою, вродливою, міцною, з крупними випуклими формами? Він сів на

сходинку ґанку, закурив. Кури гуляли по двору, і кабан, солодко рохкаючи, рив під тином яму явно без практичного наміру, а лише для свого задоволення.

– Борко! – не сумніваючись в імені, покликав його Іван і поманив пальцем: – Кам хір!

Борко підвів голову, поглянув на Івана з певним сумнівом, чи не звернено це запрошення до якоїсь іншої однойменної істоти.

– Кам хір! – повторив Іван.

І хоча англійською мовою Борко навряд чи володів, але інтонацію зрозумів правильно і ступив кілька кроків у напрямку сторони, що запрошувала. Пройшов трохи, зупинився.

– Давай, давай, – заохотив Чонкін. І поплескав себе по литці. Зрештою Борко підійшов і довірливо тицьнувся брудним п'ятачком у чонкінські кросівки. Чонкін почухав Борка за вухом, той вдоволено зарохкав, повалився на бік, дозволяючи себе ніжити й пестити. А Чонкін згадав того Борка і щось іще з того життя згадав, і згадав, куди Нюра ховала ключа. Не вірячи власному передчуттю, засунув руку під дошку – і звичайно, там він і був, ключ. Там саме, де лежав без чогось п'ятдесят років тому.

– Фанні, – сказав сам собі Чонкін, відкриваючи замок. – Чудесно! – переклав сам себе рідною мовою.

У сінях він роззувся і, увійшовши до середини, побачив, що тут все по-старому. Не було в хаті нічого нового, окрім, можливо, двох стільців із гнутими спинками і телевізора "Горизонт", що стояв у кутку, накритий мереживною салфеткою. Щоправда, була іще одна річ, яка спадала в око з порогу. Просто над телевізором висів подвійний портрет жінки й мужчини. Жінка в барвистому хорошому платті, трохи навіть

підмальована, з рум'янцем на щоках. Це, Чонкін здогадався, була, звичайно, Нюра. А мужчиною, який тісно притулився до неї і зирив просто на Чонкіна, був красень-полковник у льотчицькому кашкеті, із зіркою Героя Радянського Союзу і потрійним рядом орденів під нею. Чонкіну здалося, що полковник (мабуть, той, про кого патякав колись Льоша Жаров) дивиться на нього не просто так, а з насмішкою суперника-переможця.

І – ось вона, натура людська! – спалахнуло в ньому і обпалило почуття ревнощів. Сам розумів він, що це дивно і по-дурному: життя минуло, і стільки в ньому всього сталося, роками не згадував він про свою передвоєнну кохану – які вже там ревнощі! Але, розуміючи, що права на ревнощі у нього немає, справитися із собою не міг і, походжаючи по кімнаті, кидав на полковника лихі погляди і сердито бурчав звернені до Нюри докори, що не діждалась, спокусилася зірками на погонах і зіркою на гімнастерці, а рядового солдата без зірок викинула із серця. Так він ходив, розмахував руками, бурмотів, сам не відаючи, що плете, не звітуючи перед самим собою, що він вже не солдат, а за реальним становищем у суспільстві і за достатком, можливо, навіть вищий за радянського генерала. Але, розхвилювавшись, не в змозі був стримати себе і так ходив, доки не помітив на серванті пачку перетягнутих резинкою паперів. Він узяв їх і побачив, що то не просто папірці, а давні, дуже давні листи, складені трикутником, як це робилося під час війни. Усі вони були проштемпельовані і адресовані Бєляшовій Анні Олексіївні, а на зворотній адресі стояло "Енська частина" і нічого більше.

Чужі листи читати, звісно, негарно, але містер Чонкін, зізнатися, не настільки гарно вихований, аби вдаватися в подібні тонкощі. Він відкрив першого листа і став повзти по рядках, і це було непросто, бо друковані російські літери йому почасти подекуди траплялися, а написаних від руки він давно не бачив. Почерк у автора листів, на щастя, виявився розбірливим. "Привіт із Енської частини! – ворушив губами Чонкін. – Здраствуйте, Нюра! Добрий день чи вечір. З фронтовим армійським привітом до вас ваш Іван…"

"Також Іван", – відзначив Чонкін, і це його частково примирило з тим, хто писав. Він став читати далі, щось його стало знічувати, не дочитавши тексту, він глянув у кінець листа, звів очі на портрет, про щось здогадався, але ні, не схожий він був на цього мальованого героя.

Перебрав ще декілька листів, розхвилювався, забігав по кімнаті, кидаючи на портрет погляди то з одного, то з іншого боку. І на себе поглянув у дзеркало, і зізнався неохоче, що хоча й моложаво виглядає і зуби у нього штучні і майстерно зроблені, а порівняння з полковником він зараз не витримує і, десь-то, раніше також не витримав би.

Повернувся до листів, став читати один за одним, акуратно розкриваючи, а потім так само складаючи. Двічі не витримав і просльозився. Захотілося побачити Нюру негайно, обняти, притиснути до себе, зостатися з нею до скінчення днів. Але, подумавши ще раз, зрозумів, що, мабуть, дарма він сюди приїхав. Не його вона ждала під час війни, і не його образ берегла в пам'яті опісля. Той, кого вона ждала, був далеко ліпший за нього і ліпший зовсім не тим, що льотчик чи полковник.

Чонкін глипнув у вікно. Сонце над річкою Тьопою стояло поки що високо, був шанс добігти до станції завидна. Він склав листи, перетягнув їх резинкою, поклав на місце і обдивився, чи не зоставив якихось слідів свого перебування тут.

Ні, не зоставив.

Надів кросівки, поклав ключ на старе місце і пішов геть.

19

Але щойно одійшов від хати, як з-за пагорба з'явилась вона. Вона йшла з двома корзинками, бідно одягнута стара жінка. І худа. Нічого не зосталося від пухких щік, від повних персів та інших опуклостей.

Порівнявшись із Чонкіним, Нюра поглянула на нього, як на незнайому людину, миттєво і байдуже, але по ще не пощезлій подекуди звичці сільських жителів привіталася і рушила далі. І він продовжив іти, але через декілька кроків озирнувся. І побачив, що й вона стоїть і дивиться на нього.

Він їй посміхнувся на весь рот фарфоровими зубами. Вона посміхнулась у відповідь, але, спохватившись, прикрила свою беззубість долонею. А потім, зоставивши корзинки на стежці, повільно пішла до нього. Підійшовши, простягла руку й сказала: "Здраствуйте, Ваня!" Так сказала, наче нічого незвичного не було в цій зустрічі. А він їй відповів: "Хай! Дуже приємно вас бачити ізнову".

Потім вони сиділи в неї, пили чай з карамельками.

Вірніше, він пив, а Нюра дивилася на нього.

– А ви зараз, стало буть, відкіля приїхали?

– Із Охайо, – сказав Чонкін.

– Далеко це? – дивувалася вона.

– Далеко, – сказав Чонкін.

– У Сибіру?

– Подалі.

Не уявляючи, що може бути далі за Сибір, Нюра промовчала.

Він зрозумів, що вона не уявляє, і сказав їй:

– Із Америки я приїхав, Нюра.

– Із Америки, – машинально повторила Нюра, а потім наче стрепенулася: – Як це з Америки? Із самої Америки?

Вона була високої думки про Чонкіна, припускала, що він здатен на багато чого, але Америка для неї зоставалася десь за хмарами в потойбічному світі, і навіть уявити, що ось людина, яка сидить перед нею, здатна існувати в Америці, вона не могла.

– Із самої Америки, – підтвердив Чонкін.

Ще більше вона здивувалася, коли зрозуміла, що Чонкін, виявляється, не на хвилинку туди залетів, а живе там із сорок шостого року, а вже коли він став розповідати їй деталі свого реального життя, то це взагалі не уклалося в її голові.

І вона йому дещо розповіла про життя односельчан, що знала і про що чула від інших…

Голова Голубєв з табору так і не повернувся. Льошка Жаров після демобілізації працював трактористом і потонув, коли на тракторі переправлявся по тонкому льоду через Тьопу. Кузьма Гладишев у сорок восьмому році, ще будучи в засланні, ризикнув нелегально приїхати в Москву, пробився до академіка Лисенка, представився йому вірним лисинківцем, поскаржився на районних сільськогосподарських крівників, які, будучи безрідними космополітами, тобто євреями, стоять на шляху всього передового. Зокрема, не дають провести наукові досліди з вирощування гібрида картоплі з помідором. Лисенко вислухав його уважно. За те, що співробітничав із німцями, пожурив, але сказав, що прагнення забезпечити країну високоврожайними сортами гібрида похвальне і заслуговує заохочення. Дякуючи його клопотанню, Гладишев був звільнений від подальшого ув'язнення і повернувся в рідне село. Але уже з паспортом їздив знову до Москви, був присутнім

на знаменитій сесії ВАСХНІЛ, де під час виступів генетиків у якості одного із запрошених представників простого народу тупотів ногами і кричав: "Мухолови!" Лисенко обіцяв йому надати для дослідів велике поле, але не встиг, сам потрапив у немилість. Помер Гладишев на початку сімдесятих років і похований на місцевому цвинтарі.

На ніч Нюра постелила Чонкіну на ліжку, а сама спала на печі. Уранці вони разом поснідали, після чого він подарував їй свою фотокартку, кольорову, на фоні двохповерхового білого будинку з балкончиком. Пообіцяв їй, що надішле запрошення приїхати в Америку, після чого вони потисли один одному руки і він пішов.

20

Наступного літа прийшло Нюрі дивовижне послання. Конверт цупкий, з печатями, вдавленими в папір, з адресою і прізвищем Нюри, писаними друкарським способом і неруськими буквами, які вона в школі вчила давно і вже забула. Не відкриваючи конверта, Нюра довго розглядала його на світло, потім, не маючи інших порадників, побігла до Нінки Курзової, такої ж самотньої бабулі, як і вона. У шістдесятому році син Нінки Никодим пішов в армію, а додому вже не повернувся. Поїхав на заробітки у Воркуту, а там його зарізали в п'яній бійці. Нюра тоді заздрила Нінці, що та вчасно вийшла заміж і спізнала щастя материнства, але доля згодом порівняла їх у становищі. І, як думалося Нюрі, краще вже не народжувати дитини, ніж народити, виростити і втратити.

Нінка також вертіла довго конверта, роздивлялася і мацала, і порадила Нюрі не відкривати, а віднести одразу Куди Слід, нехай, мовляв, там подивляться, що й до чого. Тому що в такому конверті мало що може бути, Нінка чула по радіо, що личинки тих самих колорадських жуків можуть у достатній кількості знаходитися в конверті, а тепер навіть бомби є такі, що розсилаються людям по пошті. А втім, і самій Нінці було цікаво, а Нюрі іще більш, тим паче що в неї були реальніші припущення, в яких вона не зовсім обманулася.

Відкривши конверта, вона знайшла у ньому завірене нотаріусом запрошення (по-англійськи, але з перекладом російською), де було сказано, що громадянин Сполучених Штатів Америки містер Джон Чонкін запрошує громадянку Союзу Радянських Соціалістичних Республік Анну Бєляшову до себе в штат Огайо, у гості, строком на один місяць і зобов'язується оплатити дорогу туди й назад, утримання запрошеної і медичне страхування. Тут же й був квиток на літак компанії "Континентал".

Побачивши таке, Нінка, яка і в старечих літах зосталася заздрісницею, спершу втратила дар мови, а потім запитала:

– Ну так що ж, поїдеш?

– Ну а чого ж іще? – одізвалася Нюра. – Коли Ванька запрошує, то як же ж?

– І полетиш на самольоті?

– Полечу, – сказала Нюра. – Ванька казав, туди на поїзді не доїдеш. Далечезно ж, і – окіян.

– Авжеж, – погодилася Нінка. – Ну ладно. Тілько ж гляди, щоб тебе негри там не злопали.

– Не злопають! – запевнила Нюра. – Я стара, моє м'ясо не прожуєш.

21

Важко уявити собі, як пройшла Нюра всі клопоти, пов'язані з закордонною поїздкою, але якось-таки вона їх усе ж подолала. У Москву з'їздила, там жила у внука Люшки М'якишевої Серьоги, той брав з неї три карбованці за добу за розкладайку на кухні. Москва здалася їй

містом безкрайнім, непривітним і лячним. Народу тьма, і всі злі, всі кудись біжать-біжать, не можуть зупинитися.

Півтора тижня проваландалась, але отримала в ОВІРі паспорт і відстояла чергу в американське посольство. Там за допомогою якогось доброхота, що взяв з неї п'ятнадцять карбованців, заповнила анкету, де погодилась на те, що на випадок смерті сім тисяч доларів із її страхової суми будуть витрачені на перевезення її трупа назад в Росію. Потім жінка в окулярах, з худим і незворушним обличчям, задавала питання, які майже всі лякали Нюру і заганяли у глухий кут:

– Хто для вас є особа, яка запрошує?

Вона сказала: ніким не є.

– Якщо ніким, то навіщо він вас запрошує? Ви збираєтесь нелегально працювати? Вийти фіктивно заміж? Ви належите до комуністичної партії?

Нюра брехати не вміла. На всі три запитання відповіла заперечливо, розуміючи, що шансів отримати візу з кожною відповіддю все менше. Працювати не збирається, заміж не хоче, в партії не числиться.

Наступним було запитання:

– Чи плануєте ви зайнятися проституцією?

– А треба? – запитала Нюра і зовсім похнюпилася: – Я вже стара, куди ж мені!

І стала думати, щоб хоча б оддали паспорт. А вони не оддали. Очкаста сказала: "Приходьте наступної середи". Наступної середи в тім же віконечку сиділа китаянка з яскраво нафарбованими вустами.

Мовчки простягнула паспорт у віконечко. Нюра не хотіла навіть зазирнути, розуміючи, що у візиті їй відмовлено.

Удома Серьога запитав:

– Ну чо, тьоть Нюр, дали візу-то?

– Дали, – зітхнула Нюра. – Догнали і ще добавили.

– Не дали? – зрозумів Серьога. – А чо сказали?

– Та чо сказали, ще прошлий раз сказали. У партію треба вступити і проституцією займатися.

– Чо-чо-чо? – не повірив Серьога.

– А ось тобі й чо-чо-чо. Ще й наркотики питали, а де ж я їх візьму?

– Тьоть Нюр, чой-то ти не те городиш. Ану, дай паспорта. Ну ось. Ось же ж вона, віза-то.

22

Усе в неї було уперше. До того ніколи не бувала у Москві, жодного разу не літала літаком, само собою, не бувала за кордоном, а тепер летіла і куди? Просто в Америку!

Незабаром після зльоту в проході між кріслами з'явилися дві стюардеси з візком, і одна із них запитала в Нюри, чого вона бажає випити: віскі, джин, ірландський лікер, горілку, вино, пиво, апельсиновий сік, воду?

– А скільки за це платити? – запитала Нюра.

– Це компліментарно, – відповіла стюардеса.

Нюра подумала, що компліментарно значить дорого, і запитала, а вода скільки коштує.

– Усе компліментарно, – повторила стюардеса. А потім, поглянувши на Нюру, уточнила: – Усе безплатно.

Нюра все ж таки побоялася взяти зайвого і попросила томатного соку.

Компліментарний обід отримала, але від хвилювання не з'їла й половини.

Місце її було біля вікна. Крізь товсте скло дивилася вона на білі намети, що налазили один на одного, закриваючи всю землю. Нюра знала, що літаки літають доволі високо, але наживо уявити собі не могла, що на хмари можна дивитися згори донизу. Літак летів рівно, іноді їй здавалося, що він просто висить на місці, так висітиме завжди й ніколи не сяде. Десь над океаном з'явився інший літак, такий же великий, і висів поряд, не наближаючись і не віддаляючись. Нюра дивилась у вікно і бачила, що летить, потім засинала, і їй снилося, що вона летить. Вона й раніше літала вві сні, і часто, але раніше не в літакові, а так, сама по собі, просто відривалася од землі і ширяла, як птаха, розпростерши руки і витягнувши їх уперед. Іноді ці сни були такими чіткими, що, прокинувшись, їй хотілося повторити політ наяву, і важко було погодитися зі знанням, що це неможливо.

Під кінець польоту стали роздавати якісь папірці, які треба було заповнити. З цим їй допоміг сусід, американський лікар, який летів додому після московської міжнародної конференції онкологів. Лікар добре розмовляв російською і перекладав їй запитання і відповіді і за її згодою ставив галочки в квадратиках, що означали відповідь "так" чи "ні".

Запитання знов-таки були дивними:

а) чи страждаєте ви важкою, небезпечною для оточуючих інфекційною хворобою і чи не є безнадійним наркоманом?

б) чи не залучалися ви до злочинної діяльності, не піддавалися через неї тюремному ув'язненню на строк більше п'яти років, і чи не є злочинна і аморальна діяльність метою вашого приїзду в Сполучені Штати?

в) чи займалися ви будь-коли шпигунством, саботажем, терором, чи не брали у 1933–1945 роках участі в актах геноциду, чи зайняті цим зараз і чи не збираєтеся займатися шпигунством, саботажем чи терором на території Сполучених Штатів?

г) чи не шукаєте ви на території США нелегальної роботи і чи не є ваша віза підробленою?

д) чи не доводилося вам будь-коли викрадати і утримувати дітей, що знаходяться під опікою американських громадян, і чи не маєте ви наміру й надалі викрадати і утримувати американських дітей?

е) чи не було вам колись відмовлено в американській візі і чи не були ви депортовані зі США?

Ясна річ, на всі запитання її відповідь була заперечливою, але вона не зрозуміла, навіщо такі запитання взагалі ставлять. Вона запитала лікаря, невже серед хворих невиліковною хворобою нацистів, терористів чи викрадачів дітей є такі дурні, які чесно дадуть відповідь на задані запитання.

– Ні, – сказав лікар, – звичайно, вони усі дадуть заперечну відповідь. Але коли хтось із них попадеться на тому, що він хворий на СНІД, чи виясниться, що він служив у СС чи хоче зірвати Бруклінський міст і

викрасти дитину, його додатково покарають за те, що він указав невірні дані, за те, що збрехав.

Нюра була нервово напружена так, що за десять годин польоту жодного разу не сходила до вбиральні.

Їй захотілося сходити по малій нужді, тільки коли літак вже приземлився в аеропорту О'Хейра. Він, як на те, довго рулював по якихось доріжках і двічі переїздив по мосту над автомобільною трасою, що Нюрі також здавалося вельми дивним.

Перша людина, з якою їй довелося вступити в контакт, був чорний офіцер на паспортному контролі. Він не їв людей, що проходили повз його стійку, а перевіряв документи і стукав по них великою печаткою. Вона подала йому паспорт і заповнені в літакові папери, але він чомусь сердився і кричав: тікет-тікет! Онколог, що стояв позаду, підказав їй, що треба показати зворотній квиток, який є доказом того, що вона не збирається залишитися тут назавше. Потім був іще контроль, де другий чорний чоловік попросив її відкрити чемодан. Побачивши в чемодані її подарунок Івану – кільце одеської ковбаси і банку квашених огірків, – митник так нажахався, наче знайшов бомбу. Він довго лаяв Нюру, вона не могла зрозуміти, за що, потім сказав "о'кей", але ковбасу і огірки забрав, мабуть, собі, при цьому тицьнув їй кулькову ручку, знаками поросив розписатися і все-таки відпустив. На виході із залу її нарешті зустрів Чонкін, сивий, худий, засмаглий, у джинсах, у білій сорочці з короткими рукавами і в білих кросівках.

– Хай, Нюро! – сказав він і взяв у руки її чемодани.

– Зараз, – відповіла вона і ринула у двері, на яких була зображена жінка в спідниці і з однією ногою.

До того, як вона вийшла, Іван дістав десь візка, і з цим візком вони йшли якимись коридорами, потім їхали в дивному поїзді без водія, потім

вийшли на інше поле, де стояли маленькі літачки. Іван підвів Нюру до одного з них, схожого на легковика з крильми, і відкрив його просто, як відкривають скриньку. Він закинув чемодани на заднє сидіння і прив'язав їх паском, а на переднє праве сидіння підсадив Нюру.

Вона не дивувалася, так і мало бути, він же ж льотчик. Чонкін надів білі рукавички з дірками для вентиляції, увімкнув кілька тумблерів.

– Не страшно? – запитав він.

– Не страшно, – сказала Нюра. Їй хотілось сказати: з тобою не страшно, але вона посоромилась.

– Ну, раз не страшно, летс гоу, – сказав він і повернув ключа запалення.

Цей політ не був схожим на попередні.

День стояв не по-осінньому жаркий. Від нагрітої землі піднімалась пара. Стрімкі потоки повітря підхоплювали легкий літачок, підкидали й опускали, Нюра лякалася і стискала коліна, але, поглянувши на Чонкіна, на те, як він упевнено тримає в руках штурвал, заспокоювалась. Вони спустилися на бетонну смугу, а потім недовго рулили вузькими доріжками поля з наїжаченими стеблами високо скошеної кукурудзи. Чонкін підрулив до білого двоповерхового дерев'яного будиночка, просто, буденно, наче під'їхав до нього на возі, і, вимкнувши двигун, сказав:

– Це мій хауз.

Зелена ділянка здавалася оазисом серед винищених збиранням кукурудзяних полів. Пожухлі клени оточували дім і якісь будівлі, тут стояли також два легковики, два трактори і комбайн.

Дім був набагато просторішим, ніж здавався знадвору: сім кімнат, із них одна повністю обставлена, з телевізором, телефоном, окремою вбиральнею і душем, призначалася для гостей, у ній жив колись сам Чонкін, тепер вона стала в пригоді для Нюри. Можна припускати, що Нюра не те щоб сподівалася, а, можливо, навіть трохи побоювалася, що він запросить її до себе як дружину і запропонує спати в своєму великому ліжкові на другому поверсі, і вона б просто не знала, як себе в такому разі поводити. І справа не лише в тому, що вона була у похилому віці, а і в тому ще, що за останні піввіку, з тих самих пір, з жодним мужчиною не спала і розучилася навіть уявляти себе в подібній ситуації. Але Чонкін, чи на зле, чи на добре, нічого подібного їй не запропонував.

Хоча жнива і скінчилися, він уставав по-селянськи рано, не пізніше шостої години, і, випивши склянку апельсинового соку, йшов до своїх машин і там із ними порався. Вона норовила приготувати йому обід, але він совав їй якісь напівфабрикати і вчив, як їх розігрівати в мікрохвильовій печі. Іноді на обід, який тут називали ланчем, вони їздили в сусіднє містечко, там були китайські, італійські, японські і ще якісь ресторани. Нюра не те що в ресторанах, а навіть у долговській чайній ніколи не бувала, і спочатку боялась, що не так тримає ложку чи виделку і що її засміють. Але ніхто на неї не звертав жодної уваги. Вона була б рада щось Чонкіну випрати, але він запропонував їй не псувати рук і оволодіти пральною машиною. І навіть посуд мити не треба було, оскільки була машина й для посуду. На вечерю він сам готував омлет чи щось вегетаріанське, вони це їли й запивали водою з кубиками льоду, які у великій кількості готувалися в холодильнику і сипалися самі, щойно підставиш склянку. Під час вечері й іноді після вони дивилися телевізор, по якому показували все якісь перегони і вбивства. Іноді Чонкін перекладав їй окремі фрази, але сюжети були прості і зрозумілі без слів.

По неділях вони їздили в сусіднє містечко Спрінґфілд, де знаходилось те, що деякі фермери вважали своєю церквою. Насправді ж це був звичайнісінький одноповерховий будинок, такий самий, як і решта поруч, – стіни обшиті тесом і покриті білилами. Від інших подібних до нього будинок відрізнявся лише хрестом, прибитим над вхідними дверима. Хоча хрест тут нічого не значив.

Ще по дорозі Чонкін пояснив Нюрі, що церква у них не християнська, не мусульманська, не баптистська, не буддистська і не яка-небудь ще, а просто церква. І Бог у них також не має визначеної подоби чи імені, а є просто Бог.

– А як же? – дивуючись, запитала Нюра.

– А так, що ми не знаємо, – сказав Чонкін, – хто він є насправді, Яхве чи Ісус, чи Аллах, а якщо ми будемо називати його неправильно, він може образитися і розгніватись. Тому ми його називаємо просто Бог, і все.

Усередині також нічого не нагадувало Божий храм. У великій кімнаті стіни були прикрашені не іконами, а фотознімками місцевих околиць і місцевих людей, з яких частіше за всіх був зображений мужчина середніх літ із різними відомими, як сказав Нюрі Чонкін, особами. Із відомих відомим Нюрі був лише один чоловік, тобто не те щоб дуже відомим, але десь вона його бачила і запитала, хто це.

– Президент Рейган, – сказав Чонкін.

Тут до Нюри підійшов той чоловік, який був зображений на фотографії, тобто не президент Рейган, а його співрозмовник. Виявилося, що він і є місцевий священик отець Джим. Він так само, як його попередник отець Майкл, священиком служив по сумісництву, а основна його робота була в місцевій лікарні, де він працював санітаром. Він розпитав Нюру, хто вона така і чого приїхала, Чонкін йому все

розповів, а Нюра тільки сором'язливо посміхалася, прикриваючи рот долонею. Чонкін окрім інших відомостей виклав іще й те, що Нюра позавчора відвідала дантиста містера Дена Горовіца, той зняв мірку і обіцяє скоро недорого, тисяч за шість доларів, виготовити для неї вставні щелепи.

Священик також просвітив Нюру трохи про їх особливу релігію, суть якої полягала в тому, що вони не знають Бога, ні суті його, ні подоби, а всі описання його зовнішності і намірів вигадані людьми і власне є кощунськими. Ми не можемо знати Бога, бо тайни його несповідимі. Ми сумніваємося в тому, що він схожий на людину, а тим паче на стару людину, тому що вічна істота не може бути ні старою, ні молодою. Ми сумніваємося, що він схожий на людину, бо, якби він скидався на людину, мав очі і вуха, то він не може бачити усього і тим паче того, що відбувається за його спиною. І не може чути всього, тому що можливості слуху обмежені. Ми сумніваємося, що він має легені, тому що легені служать для дихання киснем, а Бог, за нашим поняттям, може існувати в будь-якому середовищі. Ми сумніваємося в тому, що в нього є рот, зуби, шлунок, бо якщо це так, то він мусить харчуватися, перетравлювати їжу і так далі. Ми віримо, що Бог є, що він вічний, що він керує нашим життям, думками і вчинками, що він усе бачить і чує, але ми не знаємо, як він виглядає і взагалі, чи виглядає хоч якось.

Помітивши, що народ уже зібрався, священик явно неохоче припинив свою лекцію, піднявся на підвищення і проголосив проповідь, якої Нюра не розуміла, але яку можна б перекласти приблизно так. Сьогодні, сказав він, ми зібралися тут, щоби в день, коли ми відпочиваємо від труда, іще раз вознести молитву нашому Господу за те, що він постійно думає про наше благополуччя і робить усе, аби справи наші йшли добре. Господи, ти нам прости, що ми ніяк не називаємо Тебе по імені і молимося не за писаннями, які людьми шануються як священні. Ми цими писаннями не користуємося тому, що не відаємо, чи ж дійсно вони такі священні. Ми не знаємо, якій релігії вірити, але ми знаємо, що Ти є, Ти милосердний, Ти простиш нам наше незнання. Дякуємо Тобі, Господи, за все хороше, що Ти для нас постійно

робиш. Дякуємо за урожайне літо і теплу осінь. Наші прихожани в цьому році гарно попрацювали і добре заробили. Білл Джексон придбав нового комбайна, а Фредді Ланкастер прикупив двісті акрів землі у Тоні Ромена. На минулому тижні, Ти знаєш, у сусідніх штатах була сильна буря, там вивернуло багато дерев і зривало дахи з будинків. Спасибі Тобі, Господи, що Ти проніс цю бурю мимо нас. У ніч із п'ятниці на суботу в автокатастрофі загинула Дебора Сімпсон. У неї зосталися чоловік і двійко маленьких дітей. Ти забрав Дебору до Себе, і на те Твоя воля, Тобі видніше, що робити з нерозумними Твоїми дітьми, але в нас до Тебе велике прохання: побудь із Сімпсонами в ці дні, не покидай їх у біді, допоможи їм пережити важку втрату, а вже вони, я знаю, віддячать Тобі од усього серця. У Алекса Карпентера, як ти знаєш, сталася неприємність: він стрибнув із комбайна і пошкодив ногу, будь-ласка, дуже Тебе просимо, допоможи йому залікувати ногу. Допоможи також Памелі Бріксон розродитися дитинчам. (Він зазирнув у список і продовжував.) І останнє. До нас на запрошення Джона Чонкіна приїхала Анна, хороша російська жінка. Вона приїхала з країни, де відбуваються великі події, але люди живуть бідно і не мають грошей на дантиста. Допоможи, Господи, Анні гарно провести час і поможи дантисту Дену Горовіцу зробити Анні хороші зуби. Щоби, приїхавши додому, вона могла широко посміхатися і пережовувати їжу.

24

Доки дантист трудився над Нюриними зубами, строк дії її візи добіг кінця, та вона й рада була повернутися додому, знудьгувавшись за батьківщиною, селом, козою, кабаном і курми.

Удома вона вразила сусідів новими зубами, двома чемоданами всілякого барахла і альбомом кольорових фотографій з незрозумілого місцевим людям чужого й красивого життя. З тих пір у селі стали звати її Нюра-Американка.

25

Село Красне, будучи засноване років двісті-триста тому чи й побільше, за час свого існування в цілому свого вигляду не міняло. Не рахуючи тих, що дійшли сюди ще за радянських часів електрики, радіо, а потім телебачення. Але з тих пір, як упав радянський режим і набрали сили закони вільної торгівлі, тут багато чого змінилося. Особливо після того, як у тутешніх околицях віднайшлись джерела мінеральної води. Як тільки джерела віднайшлися, так негайно до них добрались підприємливі люди, прозвані "новими руськими". І ось місця ці видозмінилися, й виросли тут вілли й теремі з червоної цегли, оточені кам'яними парканами, деякі навіть з колючим дротом по верху і сторожовими телеоб'єктивами, що вертять головами, як змії. Один із нових пришельців хотів Нюрину хатину купити на знос, пропонував їй великі гроші, а на випадок незгоди погрожував улаштувати пожежу. Вона не погодилася, а він погрози своєї не здійснив, оскільки його самого спалили у власному джипі.

Чонкін хотів прислати Нюрі грошей на нову хату, але вона й від цього відмовилася, мовляв, і в такій, як є, доживу віка. Але життя її в цілому перемінилося на краще. Щороку по місяцю, а то й по два гостює вона в колишнього коханого, а повернувшись з подарунками для всіх односельчан, живе очікуванням нової зустрічі. За цей час ні-ні та й приходять їй листи зі штату Огайо, які читати майже неможливо, тому що почерк у відправника жахливий, і до того ж він плутає російські літери з латинськими. Якось Чонкін надіслав їй портативний комп'ютер і запропонував підключитися до Інтернету, але вона поки що не розібралася, як це робиться, і коробка з комп'ютером чекає підходящого часу під ліжком. Може, воно так і краще, тому що листи в Інтернеті бувають не паперові, а якісь інші, а для неї ж то дорожчі паперові.

Листи від Чонкіна Нюра кладе поряд із тими, створеними в роки війни, хоча написані вони різними почерками. Але до них, як і до авторів, уявного і реального, ставиться по-різному. Той був часткою її, а цей для неї подібний до каченяти, висидженого куркою. Наче рідний, а повадки чужі. Цю чужість Нюра виражає інстинктивно, називаючи містера

Чонкіна на "ви". І все ж вона завжди радіє, коли їде до нього, і так само радіє, коли їде назад.

Стосовно ж нашого героя, то він, будучи у вельми похилих літах, віку свого сповна не відчуває. Ну, буває, поболюють крижі чи вдень під час їзди на комбайні долає сонливість, а в усьому іншому він іще мужчина кріпкий. Усе ж таки найняв собі двох помічників.

Один із них колишній радянський шпигун, а інший, ось уявіть собі, Кузьма Гераклович Гладишев, син агронома, онук селекціонера і сам селекціонер і генетик. Одружившись з єврейкою Неллі Матвійчик, він приїхав разом із нею в Америку, роботи за своєю освітою не знайшов і прийняв запрошення Чонкіна бути в нього наче керуючим. Працює він добре, старається, до господаря ставиться з повагою і турботою, і Чонкін, не маючи спадкоємців, іноді навіть думає, чи не призначити таким молодого Гладишева. Який не п'є, не курить, у селянській праці знає толк, до того ж у вільний час продовжує справу свого дідуся, від якого успадкував кмітливий розум і нахил до перетворення природи. Нещодавно йому вдалося-таки вивести гібрид картоплі з помідором, але не шляхом селекції, а через суміщення ознак двох культур на генному чи клітинному рівні. Свій гібрид він назвав Амедра, це скорочено від повної назви "American dream" ("Американська мрія"). Він вирощує Амедру в двох теплицях і окремі кущі продає любителям природної екзотики за оголошенням в Інтернеті (бажаючі можуть пошукати ці оголошення на сайті www.potato-tomato.amedra.com). Самогон із лайна він не гонить, його цілком влаштовує американське кукурудзяне віскі "Бурбон".